

Gorica in Velikovec ob koncu šestnajstega stoletja.

Po arhivalnih virih spisal Dr. Josip GRUDEN.

O naših mestih in trgih, njih prebivalstvu, obrti in trgovini imamo iz preteklih stoletij primeroma malo natančnih poročil. Treba je iz posameznih listin ali aktov razbirati skromne podatke in jih sestavljati v celoto, ako hočemo dobiti nazorno sliko starega mestnega in trškega življenja. Tem važnejši so zanesljivi, avtentični opisi sovrstnikov o gospodarskih, socialnih in življenskih razmerah njihove dobe.

V vatikanskem arhivu (Fondo Borghese I., 35.) imamo slučajno ohranjena zanimiva opisa dveh mest z naše jezikovne periferije, namreč Gorice in Velikovca. Opisa sta v zvezi z nameravano ustanovitvijo dveh novih škofij, za Goriško in južno Koroško, ki jih je hotel imeti nadvojvoda Karol v obrambo proti razširjajočemu se luteranstvu. Obravnave so se pletle zlasti v letih 1582—1592. in so se po Karolovi smrti prekinile. Po cerkvenih pravilih so se škofijske stolice smele ustanavljati le v odličnih mestih, ki so imela večje število prebivalstva in potrebne življenske pogoje, ne pa po gradovih ali malih mestih. Zato je posebna komisija, ki ji je načeloval tržaški škof Nikolaj Koret (1575—1591), poizvedovala na licu mesta, če sta Gorica in Velikovec pripravna za škofijski stolici. Poklicani so bili odlični meščani, duhovskega in svetnega stanu, ki so pod prisego podali svoje izjave na zapisnik. Iz njihovih izpovedi lahko posnamemo precej natančno sliko obeh mest.

O Gorici podaje zapisnik sledeče¹: „Mesto leži v furlanski pokrajini, tvori posebno grofijo in je podložno presvetlemu nadvojvodu Karolu. Deloma leži na gori pod gradom, deloma v dolini, ki ga obdaja. Gornji del je utrjen z zidovjem in stolpi, spodnji del je obdan z nasipom in jarkom. Pa tudi izvun tega dela se dan za dnem zidajo

¹ V naslednjem podajam izjavo goriškega župnika Andreja Nepokoj, ki je tu in tam izpopolnjena s podatki drugih izvestiteljev.

nove hiše in mesto se pomnožuje. Blizu njega tečeta dve reki, Vipavščica in Soča, ki je približno eno parasango ($\frac{3}{4}$ nemške milje) oddaljena. Teritorij vse goriške grofije ima nad 100 laških milj v obsegu. Na njem je mnogo mest in gradov in dvoje odličnih glavarstev: Gradiška in Tolmin. Gorici pripada ozemlje, ki meri približno 45 laških milj. — Mesto ima mnogo palač in odličnih stavb, ki se še vedno množe z novimi. Hiše so brez razlike velike in udobne, ceste dolge in široke. Mestnih vrat je pet in trgi trije. — V Gorici je deset doktorjev rimskega prava (doctores legum) in mnogo odličnih plemiških družin, Posebno je omeniti štiri družine grofov Thurn-Valsassina, barone: Eck, Dornberg, Lanthieri, Kobenzl; viteze: Rabbatta, Orzon, Attems, Raschauer, Neuhauser, Edlinger, Hais, Strassoldo, Formentini in še mnogo drugih plemičev. Marsikateri med njimi so tako bogati, da imajo po 25, 16 ali 10 tisoč goldinarjev (10 do 12 tisoč cekinov) letnih dohodkov, drugi imajo vsaj toliko, da morejo s svojim premoženjem pošteno živeti. — Goriška pokrajina je zelo rodovitna na žitu, vinu, olju in drugih pridelkih. Vina prideljuje v toliki množini, da z njim zalaga druge dežele, žita in olja pa za domačo potrebo. Razen tega se uvaža iz Kranjske, Koroške, Štajerske mnogo poljskih pridelkov za tiste kraje v grofiji, ki pridelujejo le vino in malo žita. V mestu je veliko število trgovcev, ki kupčujejo z žitom, oljem, vinom, živino, soljo, železom, jeklom, lesom za ladje in stavbe, živim srebrom, svincem, svilo, platnom in drugimi potrebnimi stvarmi. Stalno prebiva v njem tudi en zdravnik, ki je plačan, in dva lekarnarja (aromatarii). Nekaj let sem se je Gorica zelo pomnožila, tako glede na število prebivalcev, kakor glede na palače in hiše. Plemiči in meščani žive katoliško razen dveh ali treh, ki so se mudili na Nemškem in so glede vere na slabem glasu. Vsi prebivalci govorijo slovensko in laško, odličnejši tudi nemško. Vseh hiš je v Gorici skoraj 2000, prebivalcev pa približno 7000.

Kolegiatnih cerkev v mestu ni, pač pa župnijska cerkev sv. Hilarija in Taciana, ki jo ima poročevalec (Nepokoj), in župnišče. Letni dohodki ne presegajo 330 cekinov. Patron je nadvojvoda Karol, pravica potrditve pa pripada akvilejskemu patriarhu. Omenjena cerkev ima devet altarjev, kor, orglje z enim orgljavcem, stolp, pet zvonov in zakristijo, ki je dostojno opravljena in preskrbljena z vsemi potrebščinami za bogoslužje. Vsi obredi se opravljajo po načinu akvilejske cerkve. — Razen župne cerkve je v mestu več podružnic. Na gradu je kapela sv. Martina, pri kateri ima patronstvo nadvojvoda, v gornjem mestu je cerkev sv. Duha pod patronstvom plemičev Rabbatta, ki ima 40—50 cekinov letnih dohodkov, dalje so še: cerkev

sv. Ahacija in sv. Janeza Krstnika, ki jo je dal sezidati baron Vid Dornberški, cesarski poslanik pri papežu. Te podružnice so neposrednje podložne župnijski cerkvi in nimajo skoraj nobenih dohodkov razen cerkve sv. Roka in sv. Andreja, druge se vzdržujejo z miloščino. Pač pa imajo posestva in dohodke kapelani, katerih je 13 in deloma žive od denarja, ki jim ga dajejo patroni cerkva za zemljišča, ki so si jih prisvojili. Nekateri dobivajo po 60, drugi po 70 ali 100 cekinov. Mnogo posestev je prodanih ali pa jih imajo laiki v oblasti. Kapelani so skoraj vsi tujci, ne bivajo in ne mašujejo v Gorici, temveč so zunaj na svojih župnijah, pa vendar dobivajo dohodke beneficijev v veliko škodo bogoslužja. — V župni cerkvi so kapele: sv. Ane, kjer je patron nadvojvoda, sv. Ahacija in tovarišev istega patronata, Marije Device pod patronstvom grofa Rajmunda Thurn, s 100 goldinarjev dohodkov, kapela sv. Križa grofa Jurija Thurn, sv. Fabiana in Sebastiana plemičev Orzon, Marije Magdalene plemičev Rabbatta, sv. Trojice, sv. Nikolaja pod patronstvom plemičev in meščanov, kapela sv. Rešnjega Telesa in sv. Mihaela, ki imajo posamezne po 100 goldinarjev dohodkov, izvzemši zadnji dve, ki dosežeta približno vsoto 40 goldinarjev. Vse kapele so v dobrem stanu in se v njih opravlja božja služba. — Bratovščine so sledeče: sv. Rešnjega Telesa, Matere božje, sv. Roka in sv. Odorika. Samostan je v Gorici le eden, namreč minoritski, izvan Gorice so še: frančiškanska samostana na Solkanski gori in v Castro Porpeti, avguštinski v Gradiški in nunski sv. Benedikta pri Akvileji, ki je zelo bogat. Hospitali so v Gorici, Gradiški, pri sv. Križu na Vipavskem in še drugod, pa imajo majhne dohodke. V vsej goriški grofiji je 54 župnij in kuratnih beneficijev. Nekateri izmed njih imajo velik obseg. Razen teh pripadajo še po bližini in legi k grofiji: župnija v Bovcu, ki je pod koroško vojvodino, dalje Vipava in sv. Ivan pri Devinu, ki se prištevata Kranjski. Mnogo je navadnih beneficijev, kapel, bratovščin in hospitalov z različnimi patroni. Dohodki nekaterih so skromni, drugih boljši. Patronstvo nad njimi ima deloma nadvojvoda, deloma kapitlji, baroni, grofi in drugi plemiči.“

Ta opis dokazuje precej visoko stopinjo goriške mestne kulture ob koncu 16. stol. Še okoli l. 1501. se imenuje spodnji del mesta, ki je ležal v ravnini „vas Gorica“, ali pa predmestje (suburbium), kar priča, da ni spadal k mestu. Le one hiše, ki so bile raztresene po gorskem pobočju in zavarovane z ozidjem, so tvorile mesto Gorico. Da je moralo prebivalstvo na tem tesnem prostoru biti maloštevilno, je umljivo. Turški navalni in prva beneška vojska so

ga gotovo še skrčili. Komu je torej pripisovati nenaden razvoj goriškega mesta v drugi polovici 16. stoletja? Pred vsem novim prometnim progam, ki so spravile Gorico v trgovinsko zvezo s Koroško in Kranjsko. Do tistih časov je šel ves promet iz Koroške skozi Kanalsko dolino preko Pontebe na Benetke in Videm, deloma tudi čez Predel in Kobarid na Čedad. Iz raznih listin posnamemo, da so Gorenjci večinoma tržili s Furlanijo, zlasti Bohinjci, Blejci in Ločani. Celo Tolminci so izvažali svoje poljske pridelke in živino v Čedad ali Videm, od ondod pa dobivali turšico, olje, sol². Gorica je stala ob strani in se ni mogla niti z obrtjo niti s trgovino povzpeti do večje veljave. Na prošnjo goriških deželnih stanov se je l. 1565. nadvojvoda Karol zavzel za novo prometno zvezo, ki bi napeljala koroško trgovino preko Bovca po Soški dolini skozi Kanal na Gorico. Leta 1576. se je cesta pričela delati in je zelo poživila poljedelstvo, obrt in trgovino po vsej goriški grofiji. Iz Koroške se je uvažalo železo, platno in sukno, iz Idrije živo srebro. Goriška pa je preskrbljevala severne obmejne dežele posebno z vinom in oljem.³ — Tudi cesta skozi vipavsko dolino, čez Ajdovščino in Hrušico, ki je vezala Gorico s Kranjsko, je bila na stroške nadvojvoda Karola na novo napravljena (1576) in je odprla trgovini živahen promet. Goriški prebivalci sami pa so skrbeli za ugodno zvezo s pristaniščem sv. Ivana pri Devinu. Tako je za Gorico proti koncu 16. stoletja napočila nova doba razvoja, ki se jasno vidi iz gornjega opisa.

Mnogo skromnejši je bil Velikovec. Tudi tu je tržaški škof Nikolaj Koret l. 1588. sprejemal izjave odličnih mož o življenjskih pogojih za nameravano škofijo, ki je imela obsegati velikovško župnijo z vsemi podrejenimi cerkvami in vso Koroško južno od Drave. Zaslišanih je bilo sedem prič. Tu hočem podati izjavo Gregorija Latoma, prošta kolegiatne cerkve sv. Marije Magdalene v mestu Velikovcu, katero izpopolnujejo tu in tam podatki dekana Kilijana Kranerja.

„Velikovec leži v ravnini ob bregu reke Drave. Utrjen je z zidovi, stolpi in jarki. Nima velikega teritorija, kakor ga imajo mesta v Italiji. Tudi ni v njem odličnih stavb, pač pa so hiše dovolj čedno zidane in za meščane primerne. Mesto ima dvojno predmestje, dva trga, kjer se prodajajo živila, enega v mestu, drugega v predmestju, več javnih cest, ki so deloma tlakovane in troje mestnih vrat. Doktorjev rimskega prava v njem ni, ker na Koroškem veljajo

² Mnogo podatkov o tem pri Bianchiju: Documenti per la Storia del Friuli, I. in II., Udine 1844.

³ Morelli, Historia della Contea di Gorizia I., str. 167 sl.

deželni zakoni. Med kanoniki so bakalarji bogoslovja in magistri prostih umetnosti. Plemičev ni v mestu, ker rajši bivajo na svojih gradovih, vendar imajo nekateri tu svoje hiše, kjer se včasih mude, tako Ungnadi, Presing, Belzer, ki so zelo bogati. Meščani žive od poljedelstva in trgovine. Žita je tu na izobilje; vsak teden je v mestu semenj, kamor prihajajo ljudje iz okolice v velikem številu. V bližini imajo meščani nekaj vinogradov, kjer raste vino, ki je pa kislo. Meso in ribe se dobe doma po nizki ceni, olje pa je treba uvažati iz Italije. V mestu je nekaj trgovcev z žitom, vinom, platnom, lesom in posebno z železom. Zdravnike vzdržujejo deželni stanovi v Celovcu, tri milje od Velikovca, od koder jih ljudje kličejo kadar je treba; pač pa je tu en lekarnar, več kramarjev in rokodelcev. Meščani govorijo nemško in slovensko. Hiš gotovo ni 200, prebivalcev pa s predmestji vred približno 1600—2000. Velikovška okolica je mnogo trpela vsled dolgotrajne kuge v prejšnjih letih, in njene posledice se še poznajo. Pod vplivom bližnjih plemičev in njihovih predikantov se je luteranstvo v mestu tako razširjalo, da je le malo ljudi ostalo zvestih katoliški cerkvi, vendar je bilo to leto (1588.) že nad tristo katoliških obhajancev. Ker je nadvojvoda Karol izgnal lutrovske predikante, je upati, da se bodo tudi drugi izpreobrnil, zlasti če se bosta uporabljela večja marljivost in strogost.

V mestu je kolegijatna in župna cerkev, posvečena sv. Mariji Magdaleni, ki jo oddaja solnograški nadškof z vsemi kanonikati vred. Altarjev je v njej 12, kor, orglje, dva stolpa z zvonovi, zakristija, opremljena z vsem, kar se potrebuje za božjo službo. Obredi se vrše po načinu solnograške cerkve. Pri župni cerkvi sta (poleg kanonikatov) še dva beneficija. Enemu je patron mestna občina, drugemu neki meščan v gradu Altenhofen. Oba imata sicer majhne dohodke, vendar se dolžnosti ustanove izvršujejo. V mestu je tudi še kapela baronov Ungnadov, toda brez dotacije, in se v njej ne opravlja božja služba. Samostan je tu le eden, namreč avguštinskih eremitov v predmestju, pa je sedaj zapuščen. Posestva so bila zaplenjena, ker se niso plačevali davki. Razen tega je bilo tu nekdanj več bratovščin, ki so pa preminile; sedaj obstoji le še bratovščina sv. Rešnjega Telesa. Tudi je v predmestju hospital za ubožce, katerega oskrbuje meščanstvo. V duhovskih zadevah je Velikovec podložen solnograškemu nadškofu. Kolegiatni kapitelj ima osem župnij; tri župnije: sv. Neže, sv. Marije Magdalene in sv. Martina opravljajo stalni vikarji, drugih pet, sv. Ruperta, sv. Jurija, sv. Marjete, sv. Vida, sv. Štefana opravljajo kanoniki, sam (Latomus) pa ima v oskrbi župno cerkev Matere božje v Tinjah, kjer stanuje.“

Razprave o nameravani velikovski škofiji so se še prihodnje leto plette dalje. Zlasti so se vršile nove preiskave v avguštinskem samostanu v Dobrli vasi, čigar dohodki so se imeli pritegniti za dotacijo. Po smrti nadvojvoda Karola pa so se daljnje obravnave prekinile. Njegov naslednik, nadvojvoda Ferdinand, se je sicer za škofijo v Gorici še vedno potegoval, velikovski načrt pa je popolnoma opustil. Preostal je le gornji opis starega Velikovca.

Die zweite Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1805.

Von der k. k. Bergdirektion Idria.

Der Krieg mit Frankreich im Jahre 1805 übte infolge der am 17. Oktober 1805 erfolgten Kapitulation des F. Z. M. Mack auf die Operationen der italienischen Armee unter dem Erzherzog Karl und jene in Tirol ungünstigen Einfluß aus. Erzherzog Karl hatte, wiewohl seine Armee gleich am Anfange des Feldzuges große Verstärkungen nach Deutschland abgeben mußte, dennoch seinem Gegner Massena in der dreitägigen Schlacht bei Caldiero vom 30. Oktober bis 1. November 1805 eine schwere Niederlage bereiten können.

Aber das Unglück Mack's bei Ulm zwang den Sieger behufs Deckung der durch den Vormarsch der Franzosen bis über Wien schwer bedrohten Monarchie zum Rückzuge, den er über Görz und Laibach gegen die ungarische Grenze antrat. Bei diesem Rückzuge berührten Österreichs Truppen Idria wie nicht minder der nachrückende Feind, welchen besonders die bei der ersten Okkupation Idrias im Jahre 1797 gemachte Beute von 2 Millionen Gulden in Werksprodukten in die abseits gelegene Bergstadt zog.

Um den hinsichtlich des befürchteten Einfalles des Feindes in Idria erteilten Weisungen nachzukommen, verfügte sich der Werksvorstand Bergrat Gottlieb Edler von Gerstorf mit dem Oberbergverwalter Josef Sybold nach einer am 7. November 1805 gepflogenen Beratung über die notwendig erscheinenden Dispositionen behufs Fortschaffung der bedeutenden Produktenvorräte nach Laibach zum Landeschef Grafen von Trautmannsdorff.

In Laibach erfuhr Bergrat von Gerstorf, daß die österreichische Armee im Rückmarsche sei und von derselben vielleicht noch eine Position über Opčina und Präwald genommen, das Hauptquartier aber wahrscheinlich bis 18. November nach Laibach verlegt werden dürfte, daß aber selbst in Laibach nur ein 4-tägiger Vorrat für die Armee bereit-

gehalten werden dürfe, es sei daher die höchste Zeit, um dem Drucke der zurückkommenden Armee auszuweichen, alsogleich solche Anstalten zu treffen, daß das Quecksilbergut sowohl in Laibach als Idria gehoben und in Sicherheit gebracht werde.

Zu diesem Ende traf der Landeschef die Anordnung, daß mittelst 1000 Wagen das Gut in Idria gehoben, bis Oberlaibach transportiert, von dort aber mittels Schiff nach Laibach gebracht werde. Von Laibach war sowohl das in Idria gelegene bei 15.000 Zentner betragende als auch das in Laibach im gemieteten Friedl'schen Magazine befindliche, beinahe auf 11.000 Zentner sich belaufende Quecksilberquantum teils mit Schiffen auf der Save, teils wegen Abgang solcher mittelst 1000 Vorspannwagen über Treffen, Neustadtl (Rudolfswert) nach Agram dirigiert und sollte ohne Nachteil des Militärfuhrwesens bis 17. November gänzlich abgeführt werden, falls nicht durch unvermutete Kriegsbegebenheiten dieser Anordnung eine Grenze gesetzt werden sollte.

Nach Agram war der beim Filialwerke in Gallenberg stationierte Werksbeamte Andreas Pacher mittelst Estafette mit dem Auftrag beordert worden, wegen Empfang des Quecksilbers und Ausfindigmachung einiger Magazine vorläufig das Erforderliche vorzukehren; auch der in Laibach weilende Oberbergverwalter Sybold hatte sich, sobald dort alles eingeleitet worden war, nach Agram begeben, um sowohl bei dem Neustädter Kreisamte wegen der weiteren Transporte als auch in Agram das Nötige zu besorgen und die Zahlungen zu leisten, überhaupt sowohl diesen Transport als auch die Unterbringung der Produkte zu leiten.

Unterdessen wurde in Idria mit der Untersuchung der Quecksilberverpackung der Anfang gemacht und mit den heimischen Fuhrleuten am 7. November mit der Überfuhr der 15.000 Zentner betragenden Quecksilbervorräte von Idria in das ärarische Magazin nach Oberlaibach begonnen.

Am 11. November langte mittelst Estafette vom Werksvorstand von Gerstorf aus Laibach die Mitteilung an den Bergrat von Passetzky in Idria ein, daß die sofortige Requirierung von 1000 Wagen, jeder mit 2 Pferden oder 4 Ochsen bespannt, veranlaßt werde, welche am 11., 12. und 13. November in Idria eintreffen sollen, wovon jeder wöchentlich zweimal die Route von Idria bis Oberlaibach zu machen haben wird.

Damit aber diese Fuhrleute volle Ladung nehmen könnten, wurden alle Idrianer Herrschaftsuntertanen, welche Fuhrwerke besaßen, und sonstige Werksfuhrleute aufgefordert, daß jeder zweimal des Tages bis auf die Anhöhe des Gebirges in Dole vorspanne. Zur Aufbringung der ersteren wurden 9 uniformierte Werkswächter befohlen, die letzteren wurden durch Oberlendhutmann Jereb zur Folgeleistung verhalten.

Da unter den obwaltenden Umständen der Werksbetrieb nicht im gehörigen Gange erhalten werden konnte, erhielt auch die Bergarbeiterschaft den Auftrag, die Produkte bis zur ersten Abladestation in Dole

zu tragen oder in Karren dahin zu führen. Auch wurde der Arbeiterschaft ein dreimonatlicher Lohnvorschuß ausbezahlt.

Zur Bezahlung der Frachtkosten erhielt der Faktor des Werksmagazines in Oberlaibach, Fortunat Schrötter, einen entsprechenden Betrag ausbezahlt und als Aushilfe und Kontrolle die Werksbediensteten Kaspar Pacher und Matthäus Kautschitsch sowie 10 Bergleute beigegeben.

Im weiteren wurde eine Anzahl Bergarbeiter zur Begleitung des Quecksilbertransportes nach Oberlaibach und eine zweite Anzahl zur Begleitung desselben von Oberlaibach nach Laibach dirigiert. Für die Beaufsichtigung der Flüchtung auf der Tour Laibach — Agram wurden mehrere Hutleute, einige im Quecksilberverpacken geübte Arbeiter nebst 11 uniformierten und bewaffneten Hüttenwächtern dem Oberbergverwalter J. Sybold zur Verfügung gestellt und nach Laibach abgesendet.

Von den requirierten 1000 fremdherrschaftlichen Fuhrleuten trafen bis 13. November nur 37, am 14. November 79 und vom 15. weiter keiner mehr in Idria ein, weil die aus der Herrschaft Lack und anderen benachbarten Distrikten beorderten Fuhrwerke vom österreichischen Militär abgenommen wurden, zum Teil aber die Fuhrwerksbesitzer ihr total abgemattetes Vieh in die Wälder geflüchtet hatten, wozu sich noch der unerwartete Umstand gesellte, daß das ganze Zugvieh der Werbbezirke Radmannsdorf und Krainburg, welches ebenfalls für Idria bestimmt und vorbehalten war, dem ganz unerwartet aus Tirol bis nach Oberkrain vorgerückten General Hillerischen Korps überlassen werden mußte.

Gemäß der Anordnung sollte Faktor Schrötter in Oberlaibach die Fuhrleute erst nach jedem zweiten Zuge bezahlen. Da die Fuhrleute angeblich nach dem ersten Zuge die Bezahlung nicht erhielten, ließen sie sich zur zweiten Abholungsfahrt nicht bewegen und blieben aus. Der Lacker herrschaftliche Beamte vermochte nur 8 Fuhrer unter Zusage der vorgeschriebenen Zahlungsart aus eigenem aufzubringen. Unterdessen wurden die noch verfügbaren Fuhrwerksbesitzer in Krainburg, Sairach und Pölland nochmals angewiesen, sofort nach Idria zur Quecksilberabfuhr abzufahren. Aber diese Gegenden mußten für den 17. November auch nach Laibach 100 Fuhrwerke stellen. So blieb die Quecksilberabfuhr meist auf 77 Fuhrleute aus Idria, Jelični vrh, Čekovnik, Vojsko und Kanomlja beschränkt, welche aus den Quecksilbermagazinen im Schlosse und im alten Schulgebäude in Idria eine Partie Werksprodukte nach Dole und eine solche von Dole nach Oberlaibach verfrachteten, sowie auf Menschenhände, durch welche zur Abladestation in Dole eine weitere Partie Produkte gebracht wurde.

Unterdessen wurden auch die Werkskassa, die Grubenkarten, Markscheidsrequisiten, die wichtigsten Rechnungen sowie die Kirchenparamente in Begleitung des Oberamts-Kassiers von Zergollern und des Kassaschreibers Kronabatter mittelst dreier Wagen den 13. November über Laibach nach Neustadt und weiter bis Agram in Sicherheit gebracht.

In Laibach wurden für das Werkspersonale 2500 Metzen Weizen gekauft, welche sich zum Teil bereits im Oberlaibacher Magazine befanden; es wurde jedoch befürchtet, daß der Feind ungeachtet aller Vorstellungen, die man an ihn zu machen gefasst war, dasselbe für sich requirieren werde; der Einfall wurde bis zum 20. November erwartet.

Mittlerweile kamen die österreichischen Truppen schon nach Schwarzenberg, 3 Stunden Gehweges von Idria entfernt.

Am 19. Nov. erhielt der Werksvorstand von Gerstorff ein Schreiben des in Predgrize nächst Schwarzenberg stehenden Majors Radossevich übermittelt, in welchem derselbe eröffnet, daß er beauftragt sei, mit seinem Bataillon Idria zu besetzen und den Paß von Haidenschaft bis Idria so lange als möglich zu verteidigen. Im weiteren forderte er die Verpflegung seines Bataillons auf 4 Tage mit 3000 Portionen Brot und dem nötigen Fleischquantum.

Da bei den obwaltenden Umständen ein Mangel an Lebensartikeln in Idria zu befürchten war, und aus den umliegenden Ortschaften etwas aufzubringen sich in der Eile das Bergoberamt außer Stande sah, wurde beschlossen, zu dem in Schwarzenberg stationierten Oberst des Wenzel Colloredo Regiments den Markscheider Anton Kulnigg und den Protokollisten Franz Salfund zu entsenden, welche demselben mündlich vorstellen und begreiflich machen sollten, wie unmöglich es sei, bei der Entlegenheit der Stadt das Militär mit Lebensmitteln auszuhalten.

Kaum waren diese zwei Werksbeamte mit dem Offizier, welcher das Schreiben vom Major Radossevich an Bergrat von Gerstorff überbrachte, außer Ort über den Holzrechen gekommen, begegnete ihnen schon der genannte Major samt seinem 1500 Mann zählenden Bataillon, nach Idria ziehend; nach einer bei dieser Zusammenkunft kurz gepflogenen Rücksprache begaben sich die beiden Werksbeamten weiter nach Schwarzenberg, wo sie dem Obersten die Umstände diesfälliger Untunlichkeit vorstellig machten und von ihm auch die Versicherung erhielten, daß er diese Umstände ohne Verzug dem General von Rosenberg berichten wolle, bis zu einer Entscheidung darüber könne er aber seinerseits nichts verfügen, auch die Abberufung des genannten Majors mit seiner Mannschaft sei unthunlich.

Das Bataillon des Majors Radossevich kampierte nach der Ankunft in Idria auf der Seilerwiese neben dem Friedhofe. Von hier bis zur Einmündung der Loitscher in die Oberlaibacher Strasse waren vier Lager österreichischen Militärs aufgestellt.

Idria war ganz in Bewegung. Die verfügbaren Mannspersonen mußten Tag und Nacht patrouillieren, Weibspersonen aus der ärarischen Kornfrucht Brot backen. Dazu kam noch der Umstand, daß Idria infolge Formierung neuer Bataillone bis 20. November 120 militärdiensttaugliche, freiwillig sich meldende Individuen dem Kreisamte in Adelsberg stellen sollte; allein trotz aller Veranstaltung und Aufmunterung seitens des Bezirkskommissärs Karl R. v. Gariboldi und der Geistlichkeit, die

Leute zur Selbststellung zu bewegen, hatte sich bis zum erwähnten Zeitpunkt niemand gemeldet. Die hiezu Verzeichneten waren durch zu- und abgehende Militärpatrouillen in solche Furcht versetzt worden, daß sich alle in entfernte Gegenden flüchteten. Nur der unmittelbare Befehl des Erzherzogs Karl, daß die ausgeschriebene Stellung zu sistieren sei, enthob beiderseits aller Unannehmlichkeiten und Folgen.

Erzherzog Karl befand sich zur Zeit mit seinem Stabe in Adelsberg und beorderte 6000 Mann Infanterie und Kavallerie gegen Idria und Schwarzenberg.

Ein in Adelsberg eingelangter Kurier überbrachte die Nachricht, daß der Feind über Villach vorzudringen und die österreichische Armee im Rücken anzugreifen beabsichtige. Unter diesen Umständen zog Erzherzog Karl das gegen Idria beordnete Militär wieder an sich und ließ zur Deckung des Quecksilbertransportes von Dole aus nur eine Kavallerie-Abteilung zurück, welche der Ingrossist der Laibacher Provinzial-Buehhaltung Johann Harnisch vorzüglich zu verwenden verstand. Er hatte die Verpflegstransporte für die Armee und die Quecksilberabfuhr von Oberlaibach nach Laibach zu besorgen und bemühte sich, 93 Fuhrwerke, welche für die Armee Heu nach Loitsch brachten, zur Abfuhr des Quecksilbers von Dole zu gewinnen. Da die Fuhrleute hiezu mit Gutem nicht zu bereden waren und ein Teil schon leer abgefahren war, besetzte er die Strasse mit 4 Husaren und begab sich mit den restlichen 69 Wagen unter Bedeckung von 5 Husaren nach Dole, wo er in der Nacht vom 21. auf den 22. November Produkte im Werte von 85 bis 90.000 fl. nach Oberlaibach in Sicherheit brachte.

Mittlerweile rückte die französische Hauptmacht bis Wippach vor und am 22. November traf ein Piquet französischer Kavallerie in Schwarzenberg ein, welches nach einer Rast wieder nach Wippach abzog. Gleich tags darauf den 23. November nachmittags gegen 4 Uhr kam schon eine französische Abteilung unter dem Kommando des Obersten Dubue in der Stärke von ca. 500 Mann über Schwarzenberg und nahm Idria, wo sich kein österreichisches Militär mehr befand, in Besitz.

Nach dem Einrücken in Idria forderte der Feind eine Brandschatzung von 1200 fl., welche ihm seitens des Werkes auch ausgefolgt wurde.

Zu dieser Zeit befand sich auf der Anhöhe in Dole noch das ansehnliche Quantum von 685 Zentner Quecksilber aufgespeichert.

Um dieses noch womöglich zu retten, verfügte sich Förster Valentin Krampel von Krampelfeld mit dem Waldhüter Matthias Kosmatsch noch an demselben Tage abends nach einer mit dem Werksvorstande von Gerstorf, vorzüglich aber mit dem Bergrate von Passetzky, welcher diese Überfuhr leitete, vorausgegangenen Verabredung unter Beobachtung aller Behutsamkeit und des tiefsten Stillschweigens mit 17 Forstarbeitern nach Dole, wo der Werksaufseher Kaspar Waschitsch mit 14 Bergarbeitern den Weitertransport des dort angehäuften Quecksilbers besorgte. Hier

wurde den Forstarbeitern unter tiefstem Stillschweigen aufgetragen, in der Nacht und ehe die Franzosen Kenntnis von dem hier angehäuften Quecksilber erhielten, soviel als möglich in die im Walde Trevnov Raskovec befindliche Forstarbeiterhütte zu schaffen. An der Grenze zwischen Jelični vrh und Dole, neben dem Besitze des Keuschlers Valentin Mlinar vulgo Luza (die heutige Realität des Johann Bezeljak in Jelični vrh Nr. 39), wo das Quecksilbergut lag, führt die Strasse in östlicher Richtung neben dem Hause des Bauern Treven vorbei und unweit dieses Hauses zweigt nördlich von dieser Strasse ein Feldweg in einer ebenen Strecke von 300 m ab, worauf derselbe zu der um 200 m tiefer gelegenen, dermal nicht mehr bestehenden Forstarbeiterhütte im Walde Trevnov Raskovec sehr steil abfällt.

Die Forstarbeiter vollführten diesen äußerst beschwerlichen und gefährvollen Auftrag dergestalt, daß sie 88 Zentner Quecksilber über einen ganz mit Frost überzogenen Boden auf dem Rücken in die benannte Hütte brachten, wobei ihnen die Bergarbeiter, welche 19 Zentner und 50 Pfund Quecksilber in einem Karren von der Strasse bis zum Abhange zuführten, einige Hilfe leisteten.

Da das Gut in der Forstarbeiterhütte nicht ohne Wache belassen werden konnte, mußten 4 Forstarbeiter während der Anwesenheit der Feinde, d. i. durch 14 Wochen, bei Tag und Nacht Wache halten; ihnen wurden in den letzten 4 Wochen weitere 2 Forstarbeiter zugegeben.

Aufseher Waschitsch, welcher vom 11. bis 23. November bei der Abladestation in Dole den Weitertransport des Quecksilbers besorgte, erhielt vom Bergrat von Passetzky an Ort und Stelle Weisungen, nach welchen er behufs Verbergung der Produkte sogleich hätte Hand anlegen sollen, wodurch schon vor dem Einfall des Feindes viel mehr hätte gerettet werden können. Da er aber durch seine Ankunft in Idria zur Werkskonsultation um weitere Befehle schon die Rettung verzögert und bis zur Ankunft des Försters Krampel von Krampelfeld nicht einmal einen Ort zur Verbergung des Gutes ausfindig gemacht hatte, wurde viel versäumt.

Sicher hätten die Forstarbeiter, welche bei Nacht das Quecksilber über den steilen Abhang in die Forstarbeiterhütte trugen, eine größere Menge Gut in Sicherheit gebracht, wenn Waschitsch die Forstarbeiter nicht an der weiteren Aufladung gehindert und in lebhaften Farben die zu befürchtenden Folgen, wenn der Feind kein Gut finden werde, dann die mögliche Gefahr eines Unglücksfalles auf dem gefährvollen steilen und eisigen Wege und den Entfall der Provision für die hinterlassene Familie eines eventuell Verunglückten geschildert hätte, wodurch er ihnen den Mut benahm fortzuarbeiten.

Grubenaufseher Johann Makutz, welcher am 23. November bei der Abladestation in Dole ebenfalls tätig gewesen, verfügte sich tags darauf wieder hieher. Er traf unterwegs den Forstarbeiter Valentin Novak, welcher eben, da es Sonntag war, in die Kirche gehen wollte. Diesen

zog er bei der Ausführung seines Vorhabens zuhülfe, um von dem an der Strasse angehäuften Quecksilber womöglich noch etwas an die Seite zu bringen. Sie entlehnten bei dem Bauer Treven zwei Wagen und brachten mittelst zweier Züge 24 Zentner Quecksilber und 50 Pfund Zinnober in die Waldung, wobei ihnen der Trevnische Knecht Zigalle werktätige Hilfe leistete. Da dieses Unternehmen alle Vorsicht erheischte, gieng Makutz, so oft ein Zug vollführt war, aus dem Walde voran und ließ den Forstarbeiter samt dem Knecht mit den Wagen weit zurück, um sich zu überzeugen, ob zu den an der Strasse aufgeschichteten Lageln mit Quecksilber noch keine französische Wache gestellt worden sei. Wirklich stieß Makutz schon nach dem zweiten Zuge an der Strasse auf zwei berittene Chasseurs, welche von ihm mit entblößtem Säbel in der Hand Geld forderten und ihm auch 34 fl. raubten. Dieses Geld hatte er aus dem Grunde bei sich, weil es am Vorabend allgemein geheißt hatt, daß die Feinde am nächsten Tage plündern wollen. Er weigerte sich, das Geld den Franzosen zu geben, erhielt aber dabei an der Stirne einen Hieb, worauf er sich nach Idria begab und noch blutend dem Bergrate von Passetzky vorstellte und von dem Vorfalle den Rapport ablegte. Die von ihm zur Seite geschafften Produkte blieben dem Werke erhalten.

Da einige auf der Straßenstrecke Dole - Oberlaibach ansässige Fuhrleute, welche am 23. November das Quecksilber in Dole aufgeladen hatten, trotz der Weisung, mit der Wegfuhr zu eilen, ihr Fuhrwerk über die Nacht oder bis Sonntag den 24. mittags, ja sogar bis Montag den 25. vor ihren Häusern stehen ließen, abluden und bei der beabsichtigten Weiterfahrt wieder die Aufladung machten, nahm der nachrückende Feind alle diese Wagen samt der Ladung meist schon vor dem Hause in Beschlag nahm und befahl deren Rücktransport bis zur Aufladungsstation in Dole.

Unter anderen bekam am 23. November Gregor Leskovic aus Dole 20 Zentner Quecksilber zur Abfuhr. Diese lud er in seinem Hause wieder ab in der Absicht, das Gut nächsten Tag nach Oberlaibach abzuführen. Als er eben im Begriffe stand, das Gut wieder aufzuladen, kamen einige Franzosen, durchstachen mit dem Säbel ein Lagel und zwangen Leskovic, das restliche Gut von 19 Zentnern wieder zur Aufladestation zurückzuführen. Das aus dem durchstochenen Lagel ausgeronnene Quecksilber im Gewichte von 1 Zentner wurde von Leskovic und seinen Hausleuten gesammelt und in seiner Hutweide in einer steinernen Kapelle verborgen. Der Knecht des Leskovic verriet jedoch dieses Versteck und das Quecksilber wurde gestohlen und einem Bauern in Sairachberg um 80 fl. verkauft.

Mehrere Fuhrleute stahlen ganze Lageln von Quecksilber und Zinnober und verkauften das Gut selbst oder durch Mittelpersonen. Auch die Franzosen verkauften einen kleinen Teil des eroberten Gutes im Lande selbst.

Insbesondere war eine ganze Rotte Tschitschen in diese Gegend gekommen, welche durch Kauf und andere Mittel das Quecksilbergut an sich zu bringen bestrebt war. Die Tschitschen unternahmen auch in der Nacht vom 25. Februar 1806 einen Angriff auf das in der Forstarbeiterhütte in Raskovec verborgen gelegene Gut, wurden jedoch durch den Mut der die Wache haltenden Forstarbeiter vertrieben, nachdem Forstarbeiter Franz Treven auf einen Mann dieser Rotte, der sich der Hütte am meisten zu nähern versuchte, einen Schuß abgab und denselben leicht verwundete.

Das auf diese und ähnliche Art entwendete Gut belief sich auf 65 Zentner Quecksilber und 21 Zentner 50 Pfund Zinnober im Werte von 13.305 fl.

Gleiche Beschaffenheit hatte es mit dem Getreidetransport. Die Fuhrleute, welche das Quecksilber nach Oberlaibach brachten, bekamen daselbst Getreide zur Rückfracht. Als diese Fuhrleute unterwegs erfuhren, daß Idria von Feinden okkupiert sei, hielten sie das in Oberlaibach empfangene Getreide allgemein zurück, trieben mit demselben allerlei Unfug und glaubten sich von der Verbindlichkeit enthoben, dasselbe nach Idria stellen zu müssen.

Das Bergoberamt sah sich durch diese Mißgriffe veranlaßt, die Häuser der betreffenden Fuhrleute durch den Waschwerksaufseher Kaspar Waschitsch unter französischer Militärassistentz durchsuchen zu lassen, wobei ein Quantum von 164 Metzen Weizen zustande gebracht wurde.

Auch die Herrschaft Loitsch, bei welcher die französischen Truppen bereits allen Vorrat aufgezehrt hatten, ließ sich herbei, ihren Bedarf von den wieder aktivierten Getreidefuhrern auf dieser Straßenstrecke mit französischer Gewaltanwendung zu decken.

Da dieses abgenommene Getreide nicht vollends weggeschafft werden konnte, waren die Franzosen genötigt, dasselbe zum Teile in abseitigen Häusern abzusetzen und aufzubewahren. Als die Fuhrleute davon die Nachricht nach Idria brachten, sandte das Bergoberamt einige Bedienstete zur Eruierung und Einlieferung des abgesetzten Getreides. Dieses Unternehmen, welches ebenfalls von Erfolgen begleitet war, unterstützte auch eine beigegebene französische Militärassistentz aus Idria.

Im ärarischen Getreidemagazine in Oberlaibach befanden sich zur Zeit noch 632 Säcke mit Getreide, welches für Idria bestimmt war.

Als die Franzosen bis nach Oberlaibach vorgedrungen waren, bemächtigten sie sich auch dieses Magazins samt dem Getreide und stellten vor dasselbe eine Wache. Vom genannten Getreidevorrat hatte sich der Feind 218 Säcke angeeignet und einen Teil davon ließ General Merlain an die in Loitsch stationierten Truppen abführen.

Da der Magazinsfaktor Schrötter durch seine mündliche Vorstellung bei dem betreffenden Generale es dahin brachte, den Überrest nach Idria abführen zu dürfen, wurden schleunigst alle möglichen Anstalten

getroffen, um das Getreide so rasch als möglich nach Idria zu stellen, und der Idrianer Garnisionskommandant Kapitän Santolini gab den Fuhrwerken eine militärische Bedeckung. Ehe aber das ganze Quantum abgeführt werden konnte, traf in Oberlaibach ein zweiter französischer General ein, welcher sich ohneweiters der noch vorgefundenen 54 Säcke Getreide bemächtigte und den wegen Verschonung dieses Restes das Wort führenden Faktor Schrötter damit abwies, daß nunmehr er befehlhabender General und nicht mehr jener es sei, welcher vordem die Abfuhr des Getreides gestattet habe.

Nachdem das Magazin des Getreides entleert worden war, rissen die Franzosen die hölzernen Abteilungen nieder und stellten 20 Kanonen in das Magazin ein.

Während sich das Geschilderte in Idria und Umgebung abspielte, waren in Laibach der Bergerichtsassessor Max Tscherin sowie der Kaufmann und Faktor des vom Bergoberante gemieteten Magazines Josef Alborgetti mit der Fortschaffung des bereits in Laibach befindlichen und unausgesetzt mittelst Schiff von Oberlaibach ankommenden Quecksilbers nach Salloch und Treffen in voller Tätigkeit. Der Umsicht und Energie des Assessors Tscherin war es zu verdanken, daß bis 23. November, an welchem Tage die Franzosen Idria besetzt hatten, gegen 13.000 Zentner Quecksilber und Zinnober auf den Weg gebracht wurden. Von diesem Quantum gingen 4145 Zentner per Axe nach Treffen, der Rest nach Salloch und von da per Schiff nach Agram und sodann weiter nach Sissek und Brod. Ein größerer Transport per Achse war weder möglich noch rätlich, weil die Strassen mit Militärgut förmlich überschwemmt waren und auch militärischerseits das Zugvieh überall requiriert und auf der Strasse angetroffene Fuhrwerke sofort ausgespannt wurden; man lief somit Gefahr, daß die mit dem Idrianer Gut bespannten Fuhrwerke dem Raube preisgegeben werden könnten. Am 15. November fing die Retirade der österreichischen Armee durch Laibach an und es entstand hiedurch eine Stockung in der Quecksilberabfuhr. An diesem Tage wurde Assessor Tscherin von Uhlanen und vom Militärfuhrwesenspersonale mißhandelt, weil er sich von ersteren die Wagen nicht wegnehmen ließ und von letzteren, weil er, nächtllicherweile auf dem Quecksilbertransporte begriffen, auf der Stelle Platz zu machen nicht vermochte. Auf seine Beschwerde in dieser Angelegenheit gab ihm das Militärkommando in Laibach das Offiziers-Ehrenzeichen, wodurch er zwar gegen weitere Mißhandlungen geschützt war, allein der Transport des Quecksilbers nahm bei der starken Frequenz mit Militärfuhrwerken und Truppen einen so langsamen Fortgang, daß er durch zwei Tage nicht einmal 10 Fuhrwerke aufzubringen vermochte. Als er keine Fuhren mehr bekam und auch die Zufuhr von Idria aufhörte, eilte er nach Idria und von dort in das Hauptquartier des Erzherzogs Karl nach Adelsberg, um von demselben die Beförderung der guten Sache zu erreichen. Allein der Militärbagagetransport, bestehend in 500—600 Wagen, hatte schon Ober-

laibach passiert und konnte, auf dem Rückzuge begriffen, auch keine Wagen entbehren.

Bei dem Mangel an Getreide in Idria bat er den Erzherzog Karl sowohl in Adelsberg als später in Laibach, das Werk mit 4000 Metzen Getreide oder Mehl zu unterstützen. Aber die Armee war selbst nicht hinlänglich mit den erforderlichen Bedürfnissen versehen, im übrigen wäre aber eine derartige Unterstützung den Franzosen in Idria direkt zu gute gekommen.

Um die Fuhrleute zu gewinnen, erhöhte Tscherin nach der Rückkunft in Laibach den Fuhrlohn, was ihm tatsächlich einige Fuhrleute brachte.

In Salloch lag noch eine beträchtliche Menge Quecksilbergut, welches mittelst der Schiffe nach Kroatien überführt werden sollte. Der hiezu bisher verwendeten Schiffe bemächtigte sich jedoch das österreichische Militär und so war auf den Weitertransport dieses Restes mittelst Schiff nicht zu denken.

Um dieses Gut zurück nach Laibach zu bringen und von hier nach Treffen versenden zu können, bemühten sich Assessor Tscherin, Faktor Alborgetti und der Laibacher Vorspannskommissär Mervitz, als Ersatz für die Schiffe Fuhrwerke vom Militär zu erhalten, was ihnen auch gelang. Die zwei letzten dieser mit Quecksilber beladenen Fuhrwerke kamen eben über die unterste Laibacher Brücke an, als ca. 20 französische Chasseurs gegen diese Brücke vordrangen; ein um die Hälfte schwächeres, dort aufgestellt gewesenes Husarenkommando versprach auch diese Paar Wagen zu retten und ihnen den freien Durchzug zu verschaffen; die Husaren griffen die Franzosen an, trieben sie in die Flucht und nahmen einen Offizier nebst seinem Trompeter gefangen, ohne ihrerseits den mindesten Verlust erlitten zu haben. Durch diese Tat wurde das letzte von Oberlaibach nach Laibach und Salloch gebrachte Quecksilber gerettet, so daß bei der Spedition nach Kroatien nicht ein Lot Quecksilber den Franzosen in die Hände fiel. Die Husaren erhielten für ihr mutvolles Eingreifen eine Belohnung.

Dagegen war bei der Spedition von Zinnober und Quecksilber an der Save ein Unfall zu verzeichnen. Am 18. November 1805 sanken bei einem von Schneegestöber begleiteten heftigen Sturm zwei Schiffe mit ca 210 und 150 Zentner Quecksilbergut zwischen Sagor und Ratschach beziehungsweise vor Agram. Der größte Teil des gesunkenen Gutes wurde jedoch später gehoben und nach Agram versendet; verloren gingen 90 Zentner Quecksilber, 16½ Zentner Zinnober und 6½ Zentner Sublimat.

Neben dem Oberbergverwalter Sybold, welcher im Februar 1806 nach Idria zurückgekehrt war, leiteten den Quecksilbertransport nach Kroatien: Werkskassier von Zergollern, Kanzlist Andreas Pacher, Kassaschreiber Kronabetter und Schichtenmeistereigehilfe Josef Kagnus, welchem Unternehmen sich auch der ungarische Bergwesens-Praktikant von Horvat, welcher eben von einer Schürfung in Dalmatien nach Agram zurückgekehrt war und den Abgang eines hinreichenden Beamtenpersonales

einsah, auf Zureden des Kassiers von Zergollern anschloß. Diesem Beamtenpersonale standen mehrere Idrianer Aufseher und Arbeiter bei verschiedenen Auf- und Ablade-Stationen zur Verfügung. Von den letzteren starb Silberbinder Sever in Sissek.

Mit dieser Überfuhr wurden 15.466 Zentner 9 Pfund Idrianer Produkte im Werte von 2,300.000 Gulden gerettet, von welchem Vorrate sich der größte Teil in der Festung Brod und ein Teil in Semlin in Verwahrung befand.

Die Hin- und Wegtransportkosten beliefen sich auf 88.013 Gulden.

Der französische General d' Espagne gab den Befehl, in allen Bezirken sowohl durch öffentliche Verlautbarung als durch besondere Ermahnungen seitens der Gemeinderichter, dann von den Kanzeln bekannt zu machen, dass jeder Bezirksinsasse sich vor Erregung eines Tumults oder Aufstandes gegen die französischen Truppen umsomehr zu hüten habe, als er ernstlich gewillt sei, im Falle eines Aufstandes gegen die französischen Truppen die betreffende Ortschaft ohne Untersuchung einer Ursache ohneweiters einzuäschern, zugleich gab er die Versicherung, unter seinen Truppen die schärfste Disziplin handhaben zu wollen und jeden exzedierenden Soldaten durch Standrecht hinrichten zu lassen. Zur besseren Verhinderung aller Tumulte wurde weiter angeordnet, alle Glockenstränge zu verbergen und die Veranlassung dahin zu treffen, daß das Läuten zum Gottesdienste jederzeit unter dem Turmdache geschehe.

Auch ließ General d' Espagne sämtliche im Privatbesitze befindlichen Gewehre abnehmen und nach Adelsberg schaffen. Diese Gewehre wurden später wieder zurückgestellt.

In der Rüstkammer des Werkes befanden sich 163 Stück Musketen, welche ein Offizier besichtigte und nachdem man ihm vorstellig gemacht, dass dieselben nur zur Sicherheit und Polizei des Werkes dienen, ließ er sie unberührt, er erstattete jedoch hievon seinem Kommandanten die Meldung.

Am 29. November nahm der Adjutant des Generals d' Espagne den in den Quecksilbermagazinen in Idria befindlichen Quecksilbervorrat in Augenschein, ließ das Quecksilbergut, welches noch $8432\frac{1}{2}$ Zentner wog, Lagel für Lagel abzählen und durch französisches Militär bei 50 Fuhren, meistens mit Kühen bespannt, zusammentreiben; diese Fuhren nahmen $316\frac{1}{2}$ Zentner Quecksilber auf, welches sofort abgeführt wurde. Dem Transporte folgte genannter Adjutant am 30. November nach. Bei seinem Weggehen aus Idria übergab er die Magazinsschlüssel dem zurückgebliebenen Kommandanten Kapitän Santolini, welcher die sich nachträglich zur Quecksilberabfuhr gemeldeten Fuhrleute ob Abgang weiterer Befehle wieder abziehen ließ.

Wegen des ermatteten Zugviehes und Mangels an Fuhrleuten kam der vorbenannte Quecksilbertransport nur bis Wippach, wo das Gut in einem Keller aufbewahrt und militärisch bewacht wurde. Um die an-

haftenden Mängel in der Verpackung zu beseitigen, mußten auf Befehl des Majors Turnell einige hierin geübte Leute von Idria zur Überpackung des Gutes nach Wippach beordert werden.

Am 4. Dezember wurde Kapitän Santolini vom Oberleutnant Philibeaux, welcher mit 30 französischen Soldaten nach Idria einrückte, abgelöst.

Zwei Tage vor seinem Abgange erhielt Santolini, der sich während der Zeit seines Aufenthaltes in Idria sehr friedfertig benahm, vom General Merlain den Befehl, für die Mannschaft des um zwei Tage früher, als bestimmt, von Idria abmarschiereten Obersten Dubue, die für diese 2 Tage entfallenden Gebühren von der Werksleitung in Relutum zu fordern. Da jede Vorstellung des ohne Schutz dastehenden Bergoberamtes fruchtlos und vergebens gewesen wäre, wurde aus der Weinwirtschaftskassa der Betrag von 250 fl. vorgestreckt, welchen Santolini mitnahm.

Nach Einrücken des Oberleutnants Philibeaux mußten für seine Mannschaft 25 Paar neue Schuhe angefertigt werden, wozu man sich, um die Ruhe zu erhalten, ohneweiters herbeiließ, dies auch in Anbetracht dessen, weil sich der Kommandierende bereit erklärt hatte, im Falle des Bedarfes und Verlangens eine Militärassistenz, wie solche bei der Aufsuchung des verschleppten Getreides bereits beigelegt worden, auch in Hinkunft beistellen zu wollen.

Gegen Mitte Dezember erhielt das Bergoberamt vom Kreisamte in Adelsberg die Weisung, für das dort befindliche französische Offizierskorps 127 Pfund Schmalz, 100 Pfund Speck, 680 Stück Eier und 69 Stück Hühner zu liefern.

Da dieser Forderung nicht vollauf entsprochen werden konnte, wurde nur die aufgebrachte Menge unter Vorstellung der durch den Idrianer Garnisons-Kommandanten bestätigten Unmöglichkeit abgeliefert.

Im Jänner 1806 gebrach es an allem; die Arbeiterschaft konnte nicht mehr volle Getreiderationen erhalten und in die isolierte Stadt wurden auch aus entlegenen Ortschaften keine Lebensmittel zugeführt, so daß die Bewohner große Not litten und der Ausbruch von Krankheiten zu befürchten war.

Zur Abfuhr des eroberten Quecksilbers wurde über Anordnung des Marschalls Massena der Herrschaft Schneeberg aufgetragen, den 31. Dezember 1805 80 viertel oder 40 halbe Wagen nach Idria zu stellen und das Gut nach Adelsberg abzuführen; Adjutant Sibuet ließ am 7. Jänner 1806 116 Fuhrleute durch das Oberbergamt dingsen. Dieser Aufforderung kamen jedoch nur ca. 50 Fuhrleute nach. Aus diesem Grunde erließ er am 9. Jänner 1806 an das Bergoberamt die Aufforderung, dass alle im Herrschaftsbezirke befindlichen Fuhrleute mit Ausnahme jener 10, welche beim Werksbetrieb verwendet werden, zur Quecksilberabfuhr stellig zu machen sind. Er erbot sich, auf Verlangen die nötige

Militärassistenten herzugeben, und bestimmte für jeden ausbleibenden Wagen eine Strafe von 3 Gulden.

Um die Abfuhr des Quecksilbers möglichst zu hindern und zu verschieben, wurden nicht nur seitens des Bergoberamtes, sondern auch seitens der Fuhrleute Hindernisse in den Weg gelegt, aber die Franzosen trieben ungeachtet des bereits eingetretenen Friedens die Fuhrleute mit Gewalt herbei und bahnten sich dadurch den Weg zur Abfuhr.

Nachdem dem Bergoberamte die offizielle Mitteilung von dem geschlossenen Frieden zugekommen war, laut welchem nicht nur alle zur Zeit der Auswechslung der Friedens-Ratifikationen noch nicht bezahlten Kontributionen nicht mehr bezahlt werden durften, sondern auch jene Posten, welche seit dem Augenblicke der Ratifikationen, also später als am 1. Jänner Früh 10 Uhr bezahlt wurden, wieder zu ersetzen waren, so säumte das Bergoberamt nicht, hievon dem Adjutanten Sibuet mit der Eröffnung Mitteilung zu machen, daß dieser Ratifikation gemäß die Fuhrleute nicht mehr gezwungen werden könnten, ohne einen entsprechenden Fuhrlohn das Quecksilber abzuführen und daß diese Ratifikation die Abführung des Quecksilbers sistiere. Sibuet äußerte sich, daß er die strengste Ordre des Marschalls Massena habe, das Quecksilber abzuführen und daß er bei Verweigerung der Abfuhr zwei Geiseln nach Görz werde abschicken lassen; er machte sich anheischig, die Fuhrleute so zu befriedigen, wie es früher der Fall war, eine Einstellung der Abfuhr könne er aber vor Erhalt diesbezüglicher Befehle nicht veranlassen; was aber die von ihm befohlene weitere Erzeugung der Produkte betreffe, so wolle er das erzeugte Gut gegen eine mäßige Abfindung zurücklassen.

Durch eine am 7. Jänner eingelangte Chasseur-Ordonanz wurde die Garnison von Idria abberufen, allein Sibuet äußerte sich, Idria bis zur gänzlichen Abführung des Quecksilbers nicht verlassen zu wollen, und fuhr fort, mit allem Nachdrucke hiezu selbst zum Nachteil des Werksbetriebes alle noch vorfindigen Fuhren zu requirieren. Unter solchen Umständen bat das Bergoberamt die Landesregierung um 6—8 Mann österreichischen Militärs oder wenigstens um öftere Militärpatrouillen nach Idria, um weitere ungebührliche Forderungen hintanhalten zu können, jedoch erfolglos.

Die Werksbediensteten Franz Naglitsch und Franz Schäber waren der italienischen Sprache mächtig und mußten den Franzosen für die bei der Abfuhr des erbeuteten Quecksilbers gemachten Aufzeichnungen überlassen werden. Bei der ersten sich dargebotenen Gelegenheit wurden dieselben zum Filial-Kohlenwerke nach Sagor abgeschickt, um sie wegen des versteckten und verschleppten Quecksilbers gegen die französischen Kommissäre jeder Verantwortung oder Auskunftserteilung zu entheben.

Der sukzessive sich entwickelnde Abtransport des Quecksilbers ging meistens nach Triest und in der Absicht der höheren Behörden war es gelegen, das fortgeschaffte Gut wieder einzulösen. Aus diesem Grunde

wurde im Jänner 1806 der Gubernialrat Freiherr von Baselli mit dem Laibacher Handelsmann und Faktor des dortigen gemieteten Werksmagazins Josef Alborgetti, nach Triest entsendet, wohin der französische Ordonnateur en chef Aubernon und der zur Übernahme des Quecksilbers bestellte Flügeladjutant bereits abgereist waren. Das Geschäft sollte von Baselli und Alborgetti im eigenen Namen als Großhändler gegen gleich bei der Übernahme des Gutes zu leistende Zahlung abgewickelt werden. Die Unterhandlungen mit Aubernon wurden eingeleitet und die Franzosen zeigten sich für den Verkauf bereitwillig unter der Voraussetzung, daß die Zahlung zur Hälfte in Konventionsgeld, zur Hälfte in Wechseln erfolgen solle. Doch bevor noch die Unterhandlungen zu Ende geführt werden konnten, trat in die Unterhandlungen ein Mailänder Kaufmann ein, welchen die Franzosen bevorzugten.

Außer den in den Idrianer Magazinen und auf der Anhöhe in Dole erbeuteten 9001 $\frac{1}{2}$ Zentnern Quecksilber bestanden die französischen Forderungen in dem mit allerlei Drohungen begleiteten Verlangen, soviel nur immer möglich an Quecksilber, vorzüglich aber an Zinnober zu erzeugen, auch mußte ein Verzeichnis der vorhandenen Fabrikmaterialien übergeben werden; weiter verlangten sie die Beschlagnahme des Materialmagazins sowie des sehr beträchtlichen Fellvorrates (Quecksilberemballage).

Die Art und Weise, wie diese Forderungen teils nur dem Anscheine nach befriedigt, teils aber gänzlich vereitelt wurden, verdient näher berührt zu werden.

Den 27. Dezember erklärten der Adjutant des Feldmarschalls Massena, Oberstleutnant Sibuet, und der französische Kommissär Hamelin im Namen des besagten Feldmarschalls und in Gegenwart sämtlicher zusammenberufener Werksbeamten, daß nicht nur die Gruben, Waschereien, Poch- und Schlemmhäuser, sondern auch unverzüglich die Hütte als auch die Zinnoberfabrik in Betrieb gesetzt werden müßten; man suchte ihnen begreiflich zu machen, daß die hiezu nötigen Vorkehrungen eine längere Zeit erforderten, indem die Brennöfen, die man um die Brennung solange als nur möglich zu verschieben, teils im Satze durch Zusammenreißen der Futtermauer und des Kreuzes, teils in den Kühlkammern beschädigt hatte, verschiedener Reparaturen bedürften und ebenso bei der Zinnoberfabrik noch Reparaturen und Vorkehrungen getroffen werden müßten, um zur Erzeugung zu schreiten. Allein sie begleiteten ihr Verlangen mit der gewöhnlichen Drohung und verfügten sich nach dieser Besprechung in die Wascherei und die Schlemmhäuser, ließen sich die Schlichmagazine aufsperrern, begaben sich von da zur Brennhütte und in die Zinnoberfabrik, um die der Quecksilber- und Zinnobererzeugung im Wege stehenden Hindernisse zu besichtigen. Es wurden nämlich bei der bekannt gewordenen Feindesgefahr in der Grube alle reicheren, erzigen und waschgängigen Strassen eingestellt und Vorkehrungen getroffen, welche die Erzgewinnung erschwerten. Die Bergarbeiterschaft wurde nur bei Hoffnungsschlägen,

bei der Grubenmauerung, Zimmerung und anderen minder wichtigen Arbeiten verwendet, dasselbe wurde auch beim Hütten- und Zinnoberrfabriksbetriebe beobachtet.

Da aber den mit drohenden Exekutionen begleiteten Forderungen nicht mehr ausgewichen werden konnte, so ging den 28. Dezember eine Brennung mit armen Zeugen vor sich, wovon den 7. Jänner 1806 nur 33 Zentner Quecksilber gehoben wurden, obwohl die wirkliche Erzeugung größer war.

Zur Zinnobrerzeugung gab Kommissär Hamelin von dem in den Magazinen erbeuteten Quecksilber anfänglich 21 und später 63, zusammen 84 Zentner ab. Hieraus wurden bis 1. Jänner 1806, von welchem Tage an alle französische Requisitionen hätten aufhören müssen, ungefähr 4 bis 5 Zentner Vermillon erzeugt.

Die von Sibuet und Hamelin schon im Monate Dezember zur schriftlichen Ausweisung abverlangten großen und zum Teil sehr kostbaren Fabrikmaterialvorräte wurden zwar auf Anordnung des Bergrates Passetzky beinahe zur Hälfte versteckt und verborgen und in dem Hamelin zugestellten Verzeichnisse kaum etwas über die Hälfte des wirklich vorhanden gewesenen Vorrates ausgewiesen, allein selbst dieses Quantum belief sich nach den Gestehungskosten noch auf 8—10.000 fl., in welchem Betrage aber die verschiedenen noch ungebrauchten aus Gußeisen bestehenden Fabriksrequisiten und Gerätschaften nicht inbegriffen waren, deren Wert sich ebenfalls auf eine sehr bedeutende Summe belief. Die Forderung des Hamelin bestand dann auch in den erzeugten 33 Zentnern Quecksilber, in den bis zum 1. Jänner erzeugten 4 Zentnern Vermillon, in der Rückstellung des von demselben zur Zinnobrerzeugung abgegebenen und nach Abschlag der bis zum 1. Jänner erzeugten 4 Zentner Vermillon noch in 80 Zentnern bestandenen Quecksilbers und in der Verabfolgung oder Barvergütung der vorbenannten Fabrikmaterialien und Requisiten. Die erste dieser Forderungen suchte man aus dem Grunde als friedenschlußwidrig zu erklären, weil der Hüttenbetrieb zwar noch im Dezember, die Hebung des Quecksilbers aber erst am 7. Jänner, also nach dem Friedensschlusse, erfolgt war, ebenso suchte man auch der Verabfolgung oder Vergütung der Fabrikmaterialien dadurch auszuweichen, daß dieselben nicht ausdrücklich vor dem 1. Jänner als Prise erklärt worden waren. In der diesbezüglich mit dem Adjutanten Sibuet und Kommissär Hamelin geführten Korrespondenz wurde darauf hingewiesen, wie sehr diese Forderungen dem zu stande gekommenen Frieden entgegen seien, als sie aber diese Vorstellungen keiner Antwort mehr würdigten, sondern unter den den Franzosen ganz eigenen Drohungen auf die Erfüllung ihrer Forderungen bestanden und diese auch noch auf das ehehin in gar keine Erwähnung gezogene Materialmagazin ausdehnten, so wandte sich das Bergoberamt wiederholt an die in Laibach aufgestellte interimale Landesverwaltung und als man auch von dort keine Hilfe erhielt, wurden Bergrat Passetzky und Protokollist Salfund bestimmt,

nach Laibach zu reisen, sich mit der Landesverwaltung zu besprechen und um Abwendung der beinahe mit jedem Tag wachsenden französischen Forderungen anzusuchen; da aber die Landesverwaltung keine befriedigende Abhilfe zu verschaffen wußte und überzeugt war, dass sie außerstande sei, auch die unzulässigsten französischen Forderungen abzuwenden, so wurden Bergrat von Passetzky und Protokollist Salfund angewiesen, nach Graz zum Hofkommissär Grafen von Saurau abzureisen, um womöglich von dort eine entsprechende Hilfe zu erhalten. Kaum waren Adjutant Sibuet und Kommissär Hamelin von dem Zwecke der Reise unterrichtet, da kannte ihre Zudringlichkeit und Drohung keine Grenze mehr; in dieser kritischen Lage machten der Fabriksmeister Kossek und Fabriksaufseher Kajetan Kahl, welche den Wunsch des Kommissärs Hamelin, eine Partie Zinnober zu erhalten, in Erfahrung gebracht hatten, dem Werksvorstande von Gerstorf und dem Oberbergverwalter Sybold den Vorschlag, sich mit dem Kommissär Hamelin durch Anbot eines Quantums Zinnober, welcher aus dem von den Franzosen abgegebenen Quecksilber erzeugt wurde und sich mit Ende Jänner 1806 auf 75—80 Zentner belief, abzufinden. Infolge dieses gutgeheißenen Vorschlages wurden Buchhalter von Hubert und Bergverwalter Sybold beordert, mit Beiziehung des Fabriksmeisters Kossek, des Fabriksaufsehers Kajetan Kahl und des Hüttenschreibers Stumpfl mit dem Kommissär Hamelin zu unterhandeln.

Nach einer langwierigen Unterhandlung, während welcher die Beamten mit dem Werksvorstand von Gerstorf im Kontakt blieben, gelang es, für 69 Zentner 30 Pfund Zinnober, welcher aus den hiezu erhaltenen 84 Zentnern Quecksilber erzeugt wurde und wozu man beinahe den vierten Teil des vorhanden gewesenen Salpeters, Schwefels und Vitriolöls verwendet zu haben vorgab, einen schriftlichen und bestimmten Revers zu erhalten, wodurch französischerseits auf alle in Betreff der Hütte und Fabrik gemachten Forderungen, namentlich auf die den 7. Jänner gehobenen 33 Zentner und auf die zur Zinnobererzeugung abgegebenen 84 Zentner Quecksilber sowie auch auf die geforderten Fabrikmaterialien und Requisiten vollkommen Verzicht geleistet und allen weiteren diesfälligen Forderungen entsagt wurde. Man hatte gewünscht, daß der Kommissär Hamelin gegen das kontrahierte Quantum Zinnober auch auf das mit Wache belegte Materialienmagazin und auf den in Anspruch genommenen sehr beträchtlichen Fellvorrat Verzicht leiste, allein er erklärte deutlich, dass diese letzteren Gegenstände nicht in seiner Vollmacht, sondern in jener des Oberstleutnants und General-Adjutanten Sibuet stünden, welcher diese Gegenstände als eine ihm zugehörige Prise betrachte. Durch diese Unterhandlung war das Werk bei weitem im Vorteil, indem bloß das dadurch gerettete Quecksilber um 4491 fl. mehr wert war, als das ganze verabfolgte Quantum an gemahlenem Zinnober; überdies blieben alle Fabrikmaterialien und Requisiten dem Werke erhalten.

(Schluß folgt)

Herpetologični zapiski za Kranjsko.

Ad herpetologiam carniolicam — dr. Gv. SAJOVIC.

V poslednjih letih sem se pečal predvsem s plazilci naših pokrajin, k čemur me je napotila ureditev in izpopolnitev tovrstne zbirke v prirodopisnem oddelku deželnega muzeja. Na izprehodih in ekskurzijah sem stikal za plazilci in skušal določiti njih geografično razširjenost na Kranjskem; opazoval sem njih življenje v prosti prirodi in njihove medsebojne odnošaje. Za mnogotere podatke se moram zahvaliti na tem mestu vseučiliščnemu prof. g. dr. Fr. Wernerju iz Dunaja, artilerijskemu stotniku g. G. Veithu iz Bileka in tukajšnjemu muz. preparatorju g. Franu Dobovšku, ki je izsledil na svojih pohodih poleg raznih herpetologičnih zanimivosti dve za Kranjsko novi vrsti (progasta belouška, nabrežna kuščarica).

Poleg tega sem uporabljal dela prirodopiscev, ki so se pečali s kranjskimi plazilci, in sicer so to v prvi vrsti: *Erjavec Fran* (Domače in tuje živali v podobah in besedi, V. zv., l. 1873; *Schödlerjeva* knjiga prirode, Zoologija, leta 1875); *Tonejec M.* (Nekoliko o strupenih kačah iz naših dežel, Kres, leta 1882); *Freyer Heinrich* (Fauna der in Krain bekannten Säugetiere, Vögel, Reptilien und Fische, 1842); dr. *Schreiber Egid.* (Herpetologia europaea, I. izd. l. 1875, II. izd. l. 1912) in zlasti dunajski herpetolog, vseučiliščni profesor dr. *Werner Fran* (Die Reptilien und Amphibien Österr.-Ungarns und der Okkupationsländer, 1897; Sammlung *Götschen*, Das Tierreich, III. Reptilien und Amphibien, 1908).

Skupno število v naši deželi ugotovljenih plazilcev znaša dosedaj 15 vrst in 6 varijetet, v celem torej 21 različnih zastopnikov plazilskega rodu, ki se dele na posamezne razrede tako-le:

Razred. Želve — Chelonia — Schildkröten.

Družina. Kornjače — Testudinidae.

1. **Sklednica**, evropska ponga, močvirna želva — *emys orbicularis* L. — Sumpfschildkröte. Nekdaj na Ljubljanskem barju razširjena, a sedaj že izmrla vrsta, ki se nahaja morda le še v poredkih, posameznih eksemplarjih.

Valvasor, „Die Ehre des Herzogthums Krain“ 1689, III., p. 453; *Freyer H.*, Fauna Krains 1842, p. 4; *Deschmann*, Über das Vorkommen der Schlammschildkröte in Krain (Mittlg. d. Musealv. f. Krain 1866, p. 223); *Erjavec*, Domače in tuje živali, V., 9; *Werner Fr.*, Rept. Österr., p. 17; *Sajovic Gv.*, Želve v ljubljanski okolici (Carniola 1910, p. 178).

Vsi, razen Valvasorja, ki omenja sklednico splošno za Kranjsko, navajajo po Freyerju nahajališči Krupa in Prilozje pri Gradacu na Belo-

kranjskem; *Dežman* in *Sajovic* pa omenjata tudi Ljubljansko barje, kjer so ujeli zadnjo sklednico pri Notranjih gorinah leta 1890. (inventar dež. muzeja „Rudolfinum“ v Ljubljani). 1

Freyer navaja za Kranjsko tudi **grško kornjačo**; živali, ki jih ima v mislih, izvirajo bržkone iz ribnikov, v katerih so jih gojili graščaki, ker grška kornjača ni pri nas doma.

Razred. Luskavci — Squamata — Schuppenreptilien.

Podrazred. Kuščarji — Lacertilia — Eidechsen.

Družina. Slepici — Anguidae — Wirtelechsen.

2. **Slepič**, slepec — *anguis fragilis* L. — Blind-schleiche, splošno razširjen po vsej deželi.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 44; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 327; *Schreiber*, Herptlg. europ. II. e., 1912, p. 527; *Werner*, Rept. Österr., p. 25; *Freyer*, Fauna Krains, p. 42. 2

Družina. Kuščarice (martinčki, gaščerice) — Lacertidae — Halsbandeidechsen.

3. **Zelenec**, kuščar — *lacerta viridis* Laur. — Smaragd-eidechse. Pri nas se nahaja povsod, zlasti veliki in lepo zeleni podinci v Vipavski dolini.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 43; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 325; *Schreiber*, Herptlg. europ., II. e., 1912, p. 497; *Freyer*, Fauna Krains, p. 41. 3

4. **Siva kuščarica** (martinček, gaščerica) — *Lacerta agilis* L. — Zauneidechse. Živi po vsej deželi, v gorah do 1200 m.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 38; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 325 (pod imenom hostna kuščarica); *Freyer*, Fauna Krains, p. 41. 4

5. **Živorodna kuščarica** — *lacerta vivipara* Jacq. — Berg-eidechse. Živi pri nas na vlažnih krajih po pogorskem in planinskem svetu do višine 1800 m; v ravnini znamenito nahajališče Ljubljansko barje.

Werner, Rept. Österr., p. 36; *Sajovic*, Poročilo o prirodop. odd. dež. muzeja za leto 1910, Carniola 1911, p. 144; *Freyer*, Fauna Krains, p. 41 (pod imenom *lacerta pyrrhogaster*). 5

Kranjska kuščarica — *lacerta vivipara* Jacq. var. *carniolica* *Werner*. To enobarvno, slivnato zeleno varieteto živorodne kuščarice navaja *Werner* za Kranjsko z najdiščem Snežnik.

Werner, Rept. Östr. p. 34. 6

6. **Pozidna kuščarica** — *lacerta muralis* Laur. — Mauer-eidechse. Splošno razširjena po vsem Kranjskem, toda številnejša le po južnejših krajih. *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 325 (pod imenom siva kuščarica). *Freyer* je ne navaja, zato meni *Schreiber* (Herptlg. europ. I. e., 1875, p. 418), da na Kranjskem ni te kuščarice. Toda v drugi izdaji l. 1912 jo navaja tudi že za Kranjsko (Herptlg. europ. II. e., 1912.

pag. 427). Opazila pa sva jo s preparatorjem Dobovškom večkrat na svojih pohodih (nabrežje Gruberjevega kanala in Golovec pri Ljubljani, Dolenjsko, Vipavska dolina, okolica mesta Kranja, i. dr.). 7

7. Nabrežna kuščarica — *Iacerta fiumana* Werner. Živi na Notranjskem (Razdrto-Vipava-Fužine, okolica Ilirske Bistrice).

Schreiber, Herptlg. europ. II. e., 1912, p. 435. *Sajovic*, Poročilo o prirodopisnem oddelku dež. muz. za leto 1910, Carniola 1911, p. 144; *Sajovic*, Plazilci, ali plezavci, Slov. Narod 1912, šte. 10. 8

8. Črnopikčasta gaščerica — *Algiroides nigropunctatus* D. B. — Vipavska dolina; Grajski grič pri Vipavi — Fužine ob goriški meji.

Schreiber, Herptlg. europ. II. e., 1912, p. 374; *Werner*, Rept. Österr. p. 28; *Werner*, Sammlung Göschen: Das Tierreich III. p. 79; *Sajovic*, Plazilci ali plezavci, Slov. Narod, 1912, šte. 10. 9

Podrazred. Kače — Ophidia — Schlangen.

Družina. Goži — Colubridae — Nattern.

9. Belouška — *tropidonotus natrix* L. — Ringelnatter. Na Kranjskem splošno zelo razširjena obvodna kača, ki se pa nahaja tudi po gozdovih in na polju.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 56; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 323; *Robič*, Iz Šenturške gore (Novice, leta 1884, p. 232); *Freyer*, Fauna Krains, p. 42; *Werner*, Rept. Österr., p. 53. 10

Progasta belouška — *tr. natrix* L. var. *persa* Pall. — Streifenringelnatter. Dosedaj znana iz Ljubljanske okolice in Kamniške Bistrice.

Sajovic, „Eine neue Schlangenvarietät für Krain“ in „Streifenringelnatter“ (Carniola 1909, p. 109 in p. 165). 11

10. Kobranka (kobrasta ali smrdljiva kača, mišenea, rosica) — *tropidonotus tessellatus* Laur. — Würfelnatter. Pri nas zelo razširjena obvodna kača.

Erjavec, Domače in tuje živali, V. p. 63; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 323; *Robič*, Iz Šenturške gore (Novice leta 1884, p. 232); *Freyer*, Fauna Krains, p. 43; *Werner*, Rept. Österr. p. 55. 12

Rumena kobranka — *tr. tessellatus* L. var. *flavescens* Wern. — Je svetlorumena, rdečeooka varieteta navadne kobranke. Eksemplar, ki je nekakšen prehod k tej svetli varieteti nav. kobranke, je bil ujet v Peklu pri Borovnici.

Sajovic, Poroč. prirodop. odd. dež. muzeja za l. 1909 (Carniola 1910, p. 41). 13

11. Belica — *Zamenis gemonensis* Laur. — Pfeilnatter, Zornnatter. — Se nahaja na Kranjskem po podatkih herpetologa *Wernerja*, Rept. Österr., p. 56. Splošno za južne alpske dežele jo navaja *Schreiber*, Herptlg. europ. II. e., 1912., 718. 14

Črnica — *Z. gemonensis* Laur. var. *carbonarius* Bonap. — schwarze Zornnatter. — Živi v Vipavski dolini in na Krasu.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 65 (jo navaja napačno pri gožu), *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 323; *Freyer*, Fauna Krains, p. 43 (jo navaja napačno

pri gožu); *Sajovic*, Bericht über die naturh. Abtlg. des Landesmuseums (Carniola 1909, p. 19, jo navaja napačno za črnega goža); *Sajovic*, Plazilci ali plezavci, Slov. Narod 1912, št. 10; *Schreiber*, (Herptlg. europ. II. e., 1912, p. 718) jo navaja splošno za vse avstrijsko kraško ozemlje. **15**

12. Gož (belica, zelena kača) — *coluber longissimus* Laur. — Äskulapschlange. Nahaja se poredkoma po vsem Kranjskem, v večjem številu zlasti na Dolenjskem in sicer po listnatih gozdovih Dolenjskega Krasa.

Erjavec, Domače in tuje živali, V. p. 63; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 323; *Robič*, Iz Šenturške gore (Novice leta 1884, p. 232); *Freyer*, Fauna Krains, p. 43; *Werner*, Rept. Österr. p. 61; *Sajovic*, Plazilci ali plezavci, Slov. Narod 1912, št. 10. **16**

13. Smokulja (rjava kača) — *coronella austriaca* Laur. — Schlingnatter, Glattnatter. Zelo pogosta kača na Kranjskem.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 62; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 323; *Robič*, Iz Šenturške gore (Novice leta 1884, p. 232); *Freyer*, Fauna Krains, p. 42; *Werner*, Rept. Österr., p. 67. **17**

Družina. Gadi — Viperidae — Ottern.

14. Gad — *vipera berus* L. — Kreuzotter. Živi na Kranjskem na pogorskem in planinskem svetu, v ravnini zelo redek.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 76; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 324; *Tonejec*, Nekoliko o strupenih kačah iz domačih dežel (Kres leta 1882, p. 263); *Robič*, Iz Šenturške gore (Novice leta 1884, p. 232); *Werner*, Rept. Österr., p. 78 u. 79; *Sajovic*, Plazilci ali plezavci (Slov. Narod 1912, št. 10). **18**

Bosenski gad — *v. berus* L. var. *bosniensis* Bttgr. Živi po podatkih *Wernerja* (Rept. Österr., p. 78) in *Schreiberja* (Herptlg. europ., II. e., 1912, p. 620) na Kranjskem (Snežnik); l. 1912 smo ga izsledili tudi v jeseniški okolici pod Golico in pri Sv. Ani nad Tržičem; oboje najdišče je v Karavankah. **19**

Črni gad — *v. berus* L. var. *prester* — Höllenotter. Se nahaja po naših alpah in na Krasu.

Tonejec, Nekoliko o strupenih kačah iz domačih dežel (Kres l. 1882, p. 321); *Freyer*, Fauna Krains, p. 43; *Werner*, Rept. Österr., p. 78; *Sajovic*, Plazilci ali plezavci, Slov. Narod 1912, št. 10. **20**

15. Modras — *vipera ammodytes* L. — Sandotter, Sandviper. Na Kranjskem zelo razširjena strupena kača.

Erjavec, Domače in tuje živali, V., p. 90; *Erjavec-Schödler*, Zoolog., p. 325; *Tonejec*, Nekoliko o strupenih kačah iz domačih dežel (Kres leta 1882, p. 211); *Robič*, Iz Šenturške gore (Novice leta 1884, p. 232); *Freyer*, Fauna Krains, p. 43 (*Freyer* imenuje modrasa rilčni gad); *Schreiber*, Herptlg. europ. II. e., 1912, p. 605; *Werner*, Rept. Österr., p. 85; *Werner*, Sammlung Göschen: Das Tierreich III., p. 126; *Sajovic*, Plazilci ali plezavci, Slov. Narod 1912, št. 10. **21**

Številke na levi strani pomenijo število vrst, one na desni splošno število plazilcev.

Kranjska ima torej iz rodu plazilcev 1 želvo, 8 kuščarjev in 12 kač.

Zoogeografično pripadajo po Wernerjevi herpetologični razdelitvi naše države kranjske pokrajine južno-alpskemu okraju, katerega značilna zastopnika modras in belica sta tudi po Kranjskem splošno naseljena; prvi v velikem, drugi pa v neprimerno manjšem številu. Poleg teh najdemo med kranjskimi plazilci tudi vse reprezentante severnih plazilcev (siva kuščarica, živородna kuščarica, slepič, trakuļja, belouška, gad) obenem z nekaterimi južnimi sorodniki (sklednica, nabrežna kuščarica, črnopikčasta gaščerica, črnica). Ostale vrste pa so po srednji in južni Evropi splošno razširjene.

Rod (genus)	Avstro-Ogrsko		Kranjsko	
	število vrst	v r s t e	število vrst	v r s t e
Ablepharus	1	pannonicus;	—	—
Algiroides	1	nigropunctatus;	1	nigropunctatus;
Lacerta	12	oxycephala, mosorensis, <i>Horvathi</i> , muralis, fiu- mana, taurica, serpa, agilis, viridis, major, praticola, vivipara;	5	muralis, fiumana, agilis, viridis, vivipara;
Anguis	1	fragilis;	1	fragilis;
Ophisaurus	1	apus;	—	—
Tarentola	1	mauritanica;	—	—
Hemidactylus	1	turcicus;	—	—
Vipera	5	ammodytes, aspis, be- rus, Ursinii, macrops;	2	ammodytes, berus;
Coelopeltis	1	monspessulana;	—	—
Tarbophis	1	vivax;	—	—
Coronella	2	(girondica), austriaca;	1	austriaca;
Coluber	3	longissimus, leopardi- nus, quatuorlineatus;	1	longissimus;
Zamenis	2	Dahlii, gemonensis;	1	gemonensis;
Tropidonotus	2	tessellatus, natrix;	2	tessellatus, natrix;
Testudo	1	graeca;	—	—
Emys	1	orbicularis;	1	orbicularis?;
Clemmys	1	caspica;	—	—
17 rodov	37	vrst	15	vrst

Najnavadnejše in splošno po vsej deželi pogosto opazovane plazilce bi razvrstili po številnosti v naslednjem redu: belouška, kobranka, modras, smokulja, slepič, siva kuščarica. Poredkoma, toda po celi Kranjski žive: gož, pozidna kuščarica, zelenec; na planinskem svetu domujejo predvsem gad, črni gad in živородna kuščarica. K redkejšim vrstam po vsem Kranjskem živečih plazilcev spada belica. Samo iz enega ali dveh nahajališč so znani: sklednica (Ljubljansko

barje, Prilozje na Dolenjskem), progasta belouška (Ljubljanska okolica, Kamniška Bistrica), bosenski gad (Karavanke, Snežnik), črnopikčasta gaščerica, nabrežna kuščarica in črnica (Vipavska dolina), kranjska kuščarica (Snežnik na Notranjskem), rumena kobranka (Peklo pri Borovnici).

Schreiber navaja v svoji knjigi „Herpetologia europaea“ iz l. 1912. za Evropo 95 vrst plazilcev. Ako odštejemo od teh morske želve, pripade na evropsko celino 91 vrst. Izmed poslednjih jih prebiva na ozemlju avstro-ogrske monarhije 37, to je več kot tretjina, odnosno 40'66%; po pokrajinah naše dežele pa živi le 15 vrst, torej približno ena šestina, oziroma 16'48% vseh evropskih ali niti polovica, oziroma 40'54% vseh avstrijskih plazilskih vrst. Iz tozadavnega pregleda na strani 26. razvidimo, kateri plazilski rodovi in s kolikim številom vrst so razširjeni po naši državi in koliko jih najdemo na Kranjskem.

Razprto tiskana imena značijo samo na navedenem ozemlju nahajajoče se vrste; imena v oklepajih zelo redke, ne ravno značilne vrste; vprašaj pomeni vrste, ki so na določenem ozemlju najbrže že izumrle, ali se nahajajo ondaj le še posamični njihovi potomci.

Celoten pregled plazilcev v številih, njih porazdelitev na razrede, oziroma podrazrede, njih posebnosti v omenjenih dveh ozemljih nam kaže naslednja primerjalna tabela. Število rodov značijo rimske, število vrst arabske številke.

Ozemlje	Število rodov in vrst	Luskavci - Squamata		Želve Chelonia	Samo na določenem ozemlju živeče vrste	Štev. vrst v % z oz. na evropske plazilce
		kuščarji lacertilia	kače ophidia			
Avstro-Ogrsko .	XVII., 37	VII., 18	VII., 16	III., 5	1	40 66
Kranjsko . . .	IX., 15	III., 7	V., 7	I., 1	—	16 48

Za natančno ugotovitev podrobne zemljepisne razširjenosti posameznih plazilcev po naši deželi imamo razmeroma še premalo podatkov. Le o nekaterih kačjih vrstah podamo lahko pregledno sliko njihove naseljenosti. K temu je pripomogel mnogo lanski kačji lov¹, ki je prinesel iz vseh krajev k že nabranemu gradivu veliko množino novega. Kranjski deželni odbor je razpisal prvič premije za zatiranje² strupenih kač z odlokom dne 28. marca l. 1912, števil. 373. in sicer za glave strupenih

¹ Dr. G. v. Sajovic, Zur Vertilgung der Giftschlangen in Krain 1912, Laibacher Zeitung 1913, Nr. 39. und 40.

² S stališča prirodno-varstvenega gibanja ne moremo oddobravati zatiranja strupenih kač — z ozirom na izredno njihovo pomnožitev na Kranjskem pa lahko zagovarjamo njihovo pokončavanje. Vsekakor pa priporočamo, da se izkuša pri tem kačjem lovu kolikor mogoče omejiti in preprečiti preganjanje nestrupenih kač, ki so v prirodnem gospodarstvu vsekakor potrebne, v mnogih slučajih pa tudi človeku koristne.

kač po 1 K. Ljudstvo je napovedalo zategadelj po celi deželi kačam neizprosno preganjanje in jih je uničevalo vsepovsod. Deželnemu odboru vposlane kačje glave smo določevali v deželnem muzeju. Ker so bila omenjena v poročilih o kačjih glavah vedno tudi najdišča, je nudil kačji lov v vsakem oziru zelo bogat in zanimiv herpetologičen material.

V celem smo prejeli iz 222 krajev 264 pošiljatev z 23.371 kačjimi glavami, med temi 15.035 (64,32%) glav strupenih in 8336 (35,68%) glav nestrupenih kač. Po razdelitvi Kranjske na tri dele, se razdele navedena števila takole: Dolenjsko 11.925 kač (8017 strupenih in 3908 nestrupenih), Gorenjsko 5223 kač (2895 strupenih in 2328 nestrupenih) in Notranjsko 6223 kač (4123 strupenih in 2100 nestrupenih). — Strupene kače (modras, gad) so zatirali povsod; enaka usoda je zadela tudi smokuljo, ker velja splošno za strupeno „rjavo kačo“, zelo mnogi jo pa zamenjujejo z gadom. Zato sklepamo pri teh treh vrstah popolnoma lahko o njih geografski razširjenosti na Kranjskem. Pri ostalih nestrupenih kačjih vrstah pa nam to še ni mogoče, ker so večidel znane kot neškodljive in so jih lovili le v nekaterih krajih. Odtod tako majhno število njih vposlanih glav, dasiravno sta n. pr. belouška in kobranka pri nas še bolj razširjeni kakor modras ali smokulja. V tabelah so imena kač, o katerih ne moremo sklepati na podlagi danih podatkov na njih geografsko razširjenost, v oklepajih in so tiskana z manjšimi črkami. Belice, oziroma črnice nam niso vposlali od nikoder.

Posamezne kačje vrste se porazdele po deželi v razmerju, kakor nam ga kaže naslednja tabela.

Vrste z varietetami	Skupno štev.	Gorenjsko	Notranjsko	Dolenjsko
<i>Vipera ammodytes</i> . . .	14623	2546	4072	8005
<i>Vipera berus</i>	316	282	22	12
<i>V. berus v. bosniensis</i>	7	7	—	—
<i>V. berus v. prester</i> . . .	89	60	29	—
<i>Coronella austriaca</i> . . .	7059	1829	1781	3449
(<i>Coluber longissimus</i>) . . .	83	11	11	61
(<i>Tropidonotus tessellatus</i>) .	878	373	209	296
(<i>Tropidonotus natrix</i>) . . .	316	115	99	102

Modras (*v. ammodytes*) je najštevilnejše zastopan po Dolenjskem (54,7%), za tem sledi Notranjsko (27,9%) in šele na tretje mesto pride Gorenjsko (17,4%).

Obratno prvači gad (*v. berus*) na Gorenjskem (89,24%); po Notranjskem (6,96%) in Dolenjskem (3,8%) živi le v malem številu. Izmed njegovih različkov je razširjen po teh podatkih bosenski gad (*v. berus var. bosniensis*) samo na Gorenjskem; črni gad (*v.*

berus var. prester) se pa nahaja na Gorenjskem (67·4 %) in Notranjskem (32·6 %).

Smokulja (*coronella austriaca*) je najbolj razširjena po Dolenjskem (48·86 %), po Gorenjskem (25·88 %) in Notranjskem (25·23 %) pa približno enakoštevilno.

Zemljepisno-pokrajinska ³ tabela naše dežele nam podaje o razširjenosti posameznih kačjih vrst to-le zanimivo sliko :

Vrste z varietetami	Skupno štev.	Julijske alpe	Alpsko in kraško prehodno gorovje	Notranjski Kras	Dolenjski Kras	Belokranjsko gričevje	Dolenjsko hribovje	Ljubljanska kotlina	Karavanke	Kamniške alpe	Kranjsko-štajersko sredogorje
<i>Vipera ammodytes</i> . . .	14623	479	2285	2245	3781	1768	2152	335	219	194	1165
<i>Vipera berus</i>	316	160	—	22	—	—	1	—	116	5	12
<i>V. berus v. bosniensis</i>	7	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—
<i>V. berus v. prester</i> . .	89	35	—	29	—	—	—	—	23	—	2
<i>Coronella austriaca</i> . .	7059	389	991	967	1958	229	982	482	76	94	891
(<i>Coluber longissimus</i>) . .	83	1	7	6	44	1	9	2	—	—	13
(<i>Tropidonotus tessellatus</i> .	878	73	206	22	90	8	119	116	—	—	244
(<i>Tropidonotus natrix</i>) . .	316	41	32	74	68	5	22	24	3	11	36

Iz teh podatkov je razvidno, da je modras (*v. ammodytes*) najbolj razplojen po Dolenjskem Krasu (25·85 %), zatem v Alpskem in Kraškem prehodnem pogorju (15·62 %); po ostalih pokrajinah pa v naslednjem redu: Notranjski Kras (15·35 %), Dolenjsko hribovje (14·69 %), Belokranjsko gričevje (12·09 %), Kranjsko in Štajersko sredogorje (7·09 %), Julijske alpe (3·27 %), Ljubljanska kotlina (2·02 %), Karavanke (1·49 %), Kamniške alpe (1·32 %).

Gad (*v. berus*) ima pretežno svoja skrivališča po Julijskih alpah (50·63 %) in Karavankah (36·71 %), v ostalih pokrajinah je zastopan le v malem številu: Notranjski Kras (6·96 %), Kranjsko in Štajersko sredogorje (3·8 %), Kamniške alpe (1·58 %), Dolenjsko hribovje (0·31 %). — Bosenskega gada (*v. berus var. bosniensis*) so poslali samo iz Karavank; črni gad (*v. berus var. prester*) je najštevilnejši v Julijskih alpah (39·3 %) in po Notranjskem Krasu (32·5 %), nadalje živi

³ Glede razdelitve Kranjske na zemljepisne pokrajine nekaj opomb: Julijske alpe štejemo do Sorice; Alpsko in Kraško prehodno gorovje od Sorice do črte Vrhnika—Logatec—Postojna—Razdrto—Vipava; Notranjski in Dolenjski Kras od imenovane črte do Temenice—Prečne. Dolenjsko hribovje sega od Temenice do Save, pripadajo mu tudi Gorjanci. Kranjsko-štajersko sredogorje sega od Save do Tuhinjske doline in Savinje. — Pri zemljepisnem delu me je podpiral s prijaznimi nasveti gosp. prof. Milan Pajk, za kar se mu na tem mestu najiskrenejše zahvaljujem.

še v Karavankah (25·8 ‰) in po Kranjskem in Štajerskem sredogorju (2·2 ‰).

Smokulja (*coronella austriaca*) je razširjena zlasti po ozemlju Dolenjskega Krasa (27·73 ‰), po ostalih pokrajinah pa v naslednjem razmerju: Alpsko in Kraško prehodno pogorje (14·03 ‰), Dolenjsko hribovje (13·91 ‰), Notranjski Kras (13·69 ‰), Kranjsko in Štajersko sredogorje (12·62 ‰), Ljubljanska kotlina (6·82 ‰), Julijske alpe (5·51 ‰), Belokranjsko gričevje (3·24 ‰), Kamniške alpe (1·33 ‰), Karavanke (1·07 ‰).

V navedenem razmerju so torej naseljene po pokrajinah naše dežele kačje vrste modras, gad in smokulja.

Vobče je Kranjska v herpetologičnem oziru še premalo preiskana, zato je nemogoče podati podroben in popoln pregled o geografski razširjenosti posameznih vrst plazilcev po naših pokrajinah. Odločil sem se k priobčitvi nabranih herpetologičnih zapiskov o nekaterih zanimivejših in redkejših kuščaricah in kačah. V to svrhu sem jih zbral v naslednje odstavke in jih podajam kot mal donesek k domoznanstvu in kot podlago za nadaljno tovrstno raziskavanje naše dežele.

Črnopikčasta gaščerica — *algiroides nigropunctatus* D. B.

Med zastopniki družine kuščaric (*lacertidae*) se loči črnopikčasta gaščerica predvsem po razvoju svoje luskave obleke. Pred podočesnim ščitom (*suboculare*) je razvitih pet zgornjih ustničnih ščitov (*supralabialia*), nadočesne ščite (*supraocularia*) ločijo od obočesnih (*supraciliaria*) drobnozrnate luskice. Izmed ščitov, ki pokrivajo senci, so največji: srednji (*massetericum*), bobničev (*tympanicum*) in pa zgornji senski ščiti (*supratemporalia*). Zlasti značilne zanjo so diagonalno gredeljaste, velike hrbtne luske, ki imajo obliko romboida, proti repu so pa podolgovate in pravokotne in preidejo slednjič v topo priostrene repne luske. Obstranske luske so polovico manjše od hrbtnih in lahko izbočene. Potrebušne ploščice so razvrščene v 6 podolžnih vrstah.

Črnopikčasta gaščerica je zelo urna živalica, vitkega in podolgovatega telesa. Ploščata glava se zožuje navspred v ozek gobček. Sprednji nogi sežeta preko oči, zadnji pa do ramen ali tudi še preko njih. Rep je ob korenu čvetero-robot in sploščen, se polagoma zožuje in je na koncu zelo tanek. V celem meri črnopikčasta gaščerica 18—21 *cm*, toda od te mere odpade 12—14 *cm* na rep, ki je navadno še enkrat tako dolg kakor ostalo truplo. Zanimiva je tudi trajna barva te kuščarice, ker izpreminjajo njene sorodnice močno barvo svoje obleke in nobena vrsta ne različi v tem pogledu tako malo

Nabrežna
kuščarica,
Lacerta fuscinana
Wern.

Črnoptičasta
gaščerica,
Algiroides
nigropunctatus
D. B.

Fotogr. 1911. Fr. Dobovšek.
Slika 1. Črnoptičasta gaščerica in nabrežna kuščarica na Starograjskem griču pri Vipavi.

kakor ravno ta. Po zgornji strani je zamazano rjavkaste ali rumenkastoolivne barve, ob straneh nekoliko temnejša, čezinčez pa pokrita z mnogoštevilnimi črnimi pikami (odtod ime). Spodnja stran je pri samcih na grlu azurno višnjeva, na trebuhu in pod repom pa ognjeno rdeča; pri samicah je spodnja stran telesa zamazano bela. Mladiči so enobarvni, zgoraj črnikasto sivi ali črnikasto rujavi, spodaj zelenkasto beli.

V svojem vedenju je črnopikčasta gaščerica plaha in oprezna živalica. Sovražnika začuti precej in takoj pobegne, zato je lov nanjo zelo težaven, o čemer sem se sam prepričal na svojih ekskurzijah. Živi najrajši po grobljiščih, zaraslih z nizkim grmičevjem in po raztrganih skalah, ki ji nudijo dovolj varna skrivališča. Po južnejših krajih si izbere svoje stanovanje tudi kaj rada na starih oljkah, kjer se kreta po deblu in vejah prav tako spretno kakor na tleh po robatem kamenju.

Črnopikčasta gaščerica se nahaja na Goriškem (do Gorice) in v Istri, bolj poredkoma v Dalmaciji in Hercegovini, razen tega pa tudi na Jonskih otokih. Na Kranjskem je bila dolgo časa neznana. Sicer sklepa *Schreiber*⁴ po svojih opazovanjih na Goriškem v prvi izdaji svoje herpetologije, da mora najbrže živeti tudi v južnih pokrajinah naše dežele, v drugi izdaji iz l. 1912. pa to že zanesljivo navaja. Tudi dunajski herpetolog *Werner*⁵ jo navaja, vendar ne pove nobenega najdišča, domačim prirodopiscem pa je bila do leta 1911. popolnoma neznana. To leto jo je našel na svoji ekskurziji v Vipavi muzejski preparator *Fr. Dobovšek*, ki je prinesel v deželni muzej doraslega in lepo razvitega samca. Ujel ga je na razvalinah starega vipavskega gradu v višini 233 m. Nekaj dni pozneje je prinesel od ravnatam v deželni muzej poštni kontrolor in znani metuljčar *J. Hafner* staro samico te vrste. V začetku septembra sem si pa sam ogledal nahajališče črnopikčaste gaščerice na starograjskem griču pri Vipavi, kjer živi v družbi z nabrežno kuščarico (*Iacerta fiumana* Werner) (slika 1.), pozidno kuščarico (*Iacerta muralis* Laur.), in njim neprijazno kačo črnico (zamenis *gemonensis* Laur. v. *carbonarius* Bonap.). Razpalo zidovje starega gradu in obsežna grobljišča robatega kamenja, semintja porasla z nizkim grmičevjem, nudijo imenovanim plazilcem varna zavetišča, v katera se lahko vsak hip poskrijejo. Leta 1912. je zasledoval muzejski preparator *Fr. Dobovšek* na svojih

⁴ *Dr. E. Schreiber*, Herpetologia europaea 1875, pag. 454.

⁵ *Dr. Fr. Werner*, Reptilien und Amphibien Österreichs Ungarns 1897, pag. 28.
— Das Tierreich III. (Sammlung Götschen 383), pag. 79.

ekskurzijah črnopikčasto gaščerico mestoma od Vipavskega griča tja do Fužin (150 m nad morjem) ob goriški meji. Gotovo pa se nahaja ta vrsta tudi še na drugih mestih južnih kranjskih pokrajin in solčne Vipavske doline.

Nabrežna kuščarica — *Lacerta fiumana* Werner.

Malokatera vrsta kuščaric se tako zelo izpreminja po svoji vnANJI obliki kakor pozidna kuščarica (*lacerta muralis* Laur.). Dosedaj

Fotogr. 1911. Fr. Dobovšek.

Slika 2. Nabrežna kuščarica — *lacerta fiumana* Wern. — iz Vipavske doline.

so določili poznavalci več podvrst in še več različkov. Nekatere podvrste veljajo danes že kot samostojne vrste in med te spada tudi nabrežna kuščarica (slika 2.), ki jo je prvi našel dunajski herpetolog profesor *Werner* v okolici Reke (leta 1891.) in je značilna za favno avstrijskega Primorja.

Splošno je v telesnem ustroju zelo podobna svoji ožji sorodnici pozidni kuščarici, ki je tudi pri nas povsod razširjena.

Nabrežno kuščarico spoznamo lahko po precej debeli, nekoliko višji glavi in po dveh belih ozkih obstranskih črtah, ki se ji vlečejo od oces preko olivno, ozir. modrikasto zelenega hrbtišča proti repu. Znotraj teh belih črt so razvrščene na vsaki strani temnejše pege v podolžno

progo in med tema dvema se nahaja še srednja podolžna pegasta proga. Za očesom in pod belo črto se vleče na vsaki strani širok temnorjav trak, ki se porazgubi za ušesom v svetlejšo obstransko barvo. Celotno meri nabrežna kuščarica 13—16 cm; *Werner* je dobil v reški okolici največje eksemplare po 16, odnosno 17 cm; mera

dosedaj ujetih kranjskih znaša 12·6—18·2 *cm*. Samec je močnejši od samice, ima v podolžnih vrstah in ob strani večje število peg, preko ramena ga krasi lepa modrikasta pega, potrebušje je rumeno-rdeče. Pri manjši samici so pege bolj zamazane in ne tako številne kakor pri samcu; spodnja stran telesa pa je zamazano bela.

Nabrežna kuščarica je v svojih kretnjah gibčna in urna. Z izredno spretnostjo lovi svoj plen po prisojnih peščenih krajih; prednost daje z redko in nizko travo zaraslim mestom. Nahaja se v vzhodnem delu Istre, v nekaterih pokrajinah Dalmacije (Zader, Dubrovnik), na večini otokov vzhodnega Jadranskega morja, v Hercegovini in Črni gori. Na Kranjskem jo je prvi našel junija leta 1910. muzejski preparator *Fr. Dobovšek* v Vipavski dolini in sicer na Starograjskem griču pri Vipavi (233 *m* nad *m*.). V svrhu zanesljive določitve sem jo poslal prof. *Wernerju* na Dunaj. Sporočil mi je prijazno z obratno pošto, da je poslani eksemplar samica nabrežne kuščarice, ki doslej iz Kranjskega ni bila znana. Tako je bila to prva za Kranjsko ugotovljena nabrežna kuščarica; hrani jo prirodopisna zbirka deželnega muzeja v Ljubljani. Naslednje leto sem jo opazoval sam na ekskurziji ob državni novi in deloma stari cesti med Razdrtim in Vipavo. Dobovšek pa jo je izsledil tudi v okolici Ilirske Bistrice ob pešpotu na Snežnik v višini 550 *m*. — V I. izdaji svoje herpetologije Schreiber te vrste še ne navaja, v novi izdaji iz l. 1912. pa jo omenja za južne dele Kranjske sploh.

Živorodna kuščarica — *Lacerta vivipara* Jacq.

Pri nas poznajo ljudje raznovrstne kuščarice splošno le pod dvema imenoma: večji so kuščarji, manjše pa imenujejo martinčke. Nekateri ločijo še kuščarja od sive kuščarice in pozidne kuščarice, živorodna kuščarica pa je pod svojim imenom nepoznana, dasiravno ni redka po našem ozemlju. Med svojimi sovrstnicami je najmanjša; njena povprečna mera znaša 12·5 *cm*. Šibko in vitko telo nosijo nizke nožice, izmed katerih sežejo sprednje do očesa, zadnje pa do sredi potrebušja in nikdar do ramen. Rep je primeroma debel in se šele proti koncu zoži; od trupla je daljši navadno za $\frac{1}{3}$, mnogokrat je pa še celo krajši (posebno pri samicah). Z ozirom na folidoso se morajo omeniti naslednja značilna svojstva: nadočesni ščiti leže neposredno nad obočesnimi, nasofrenalni ščit je na vsaki strani samo eden. Pred podočesnim ščitom so razviti 4 zgornji ustnični ščiti, nazobčani ovratnik sestoji iz 6—10 ploščic. Hrbtne luske so šesterkotne in gredeljaste, obstranske so gladke. Na potrebušni strani so

razviti ščiti v 6 podolžnih vrstah; pred velikim predanalnim ščitom sta dve polkrožni vrsti majhnih ščitov.

Živorodna kuščarica ne izpreminja svoje barve tako pogosto kakor druge njene sorodnice. Samec je navadno po hrbtu zamolklo rjav ali rjavkasto-siv, po sredi hrbta posut s temnejšimi pikčastimi pegami, ki tvorijo pogostokrat skupno podolžno progo. Temnorjavi obstranski trak začenja že takoj za očesom in je zgoraj obrobljen s svetlejšo črto. Temne pege so vidne tudi ob straneh in na repu. Spodnja stran glave in vrata je modrikasto ali rdečkasto nadahnjena, potrebušna stran rumenkasto rdeča, redkeje zelenkasto rumena, ali modrikasta in navadno gosto s črnimi pikami posuta. Tudi rep je na spodnji strani črnopikčast, ravnotako zadnji par nog na notranji strani. Samica je navadno svetlejša od sameca, pege so bolj redko razvite; spodnja stran telesa je pa enobarvno svetlo-rumena in brez vsakih pik.

Živorodna kuščarica je tudi zategadelj zanimiva, ker rodi žive mladiče, kakor nam že ime samo pove; druge kuščarice ležejo namreč mehkožnata jajca. Novorojeni mladički živorodne kuščarice so komaj 3,5 cm dolgi. Barve so črnikaste in imajo na vsaki strani po dve vrsti rumenkastih pik.

V hitrosti zaostaja živorodna kuščarica kljub vitkemu telesu mnogo za drugimi vrstnicami, prekaša jih pa po svoji opreznosti in plašljivosti. Prebiva po vlažnih krajih in sicer po močvirjih, vlažnih travnikih, gozdovih in gorskih košenicah, ob potokih, studencih in planinskih vodnjakih. Naseli se najrajši po gorovju (odtod nemško ime „die Bergeidechse“) in živi celo v višini 2800 m. Po svojem okraju teka počasi naokrog, iščeč si hrane, ki obstoji iz črvov, raznovrstnih ličink in drugega mrčesa; za krilatim plenom se ne poganja zaradi svoje neokretnosti.

Razširjena je po severni in srednji Evropi in Sibiriji; njena bivališča segajo do 70° severne širine (Varangerfjord na Norveškem), tako da spada v rodu plazilcev k tipičnim zastopnikom severnega živalstva. Na Kranjskem je živorodna kuščarica pogosta zlasti na planinskem svetu tako v Julijskih alpah, n. pr.: Črna prst v višini 1500 m, Vrata v višini 982 m, i. dr., na Karavankah (Golica do 1800 m, Stol do 1350 m, Zelenica v višini 800 m in dr.), v Kamniških alpah (Kamniška Bistrica do višine 600 m, in dr.), nadalje na Sv. Joštu nad Kranjem (864 m), na Šmarni gori in Sv. Katarini pri Ljubljani, itd.; vendar se nahaja tudi v ravnini na vlažnih krajih in je karakteristična prebivalka Ljubljanskega barja, kjer živi mnogoštevilno zlasti v Mestnem logu pri Ljubljani.

Po podatkih dunajskega herpetologa *Wernerja*⁶ se nahaja na Kranjskem Snežniku enobarvna varieteta živorodne kuščarice lepo slivnato-zelene barve, ki jo nazivlje omenjeni prirodopisec z imenom kranjska kuščarica (*Iacerta vivipara* Jacq. v. *carniolica* Wern.). Domači prirodopisci jo dosedaj še nismo mogli izslediti in tudi v prirodopisni zbirki kranjskega deželnega muzeja ni zastopana.

Progasta belouška — *Tropidonotus natrix* L. v. *persa* Pall.

O tej varieteti belouške sem napisal potrebne podatke že v Carnioli leta 1909. (stran 109 in 165), ko je bila za našo deželo prvič

Fotogr. 1909. dr. Cerk.

Slika 3. Progasta belouška — *tropidonotus tessellatus* L. v. *persa* Pall. — iz Ljubljanske okolice.

ugotovljena. Dodatno k tem zapiskom omenjam še nekatera najdišča na Kranjskem iz zadnjih treh let. Stotnik *G. Veith*, priznan herpetolog, mi je še leta 1909. sporočil, da je progasta belouška pogosta prebivalka gozdov v Ljubljanski okolici, na bregovih Gradašnice sploh. Važnejša nahajališča so v okolici naslednjih krajev: grad Bokalce, Stranska vas, Prevalnik in dr.; preparator Dobovšek jo je našel na Golovcu, sam sem jo videl ob Ljubljani nad topničarsko vojašnico,

⁶ *Dr. Fr. Werner*, Reptilien u. Amphibien Österreich-Ungarns, 1897 pag. 34.

nadalje na Golovcu in v Mestnem logu. Leta 1911. sem parkrat naletel nanjo ob Gradaščici na izprehodu proti Glincam, leta 1912. pa je opazoval preparator *Dobovšek* progaste belouške v Kamniški Bistrici (600 m nad morjem) in je prinesel s saboj lepo zraščeno staro samico. Dosedaj je Kamniška Bistrica za našo deželo najsevernejše bivališče progaste belouške. Končno moram še pripomniti, da je zapustila progasta belouška bregove ob Gruberjevem kanalu — prvem nam znanem najdišču (slika 3.). Tekom zadnjih treh let so regulirali Gruberjev kanal in so ga v svrhu poglobitve izpraznili. Novemu kanalu so napravili strmejša in gola pobočja, ki slone na gladkih poševnih podzidkih. Vse te okolnosti so pregnale zaenkrat progasto belouško iz Gruberjevega kanala.

Kobranka — *Tropidonotus tessellatus* Laur.

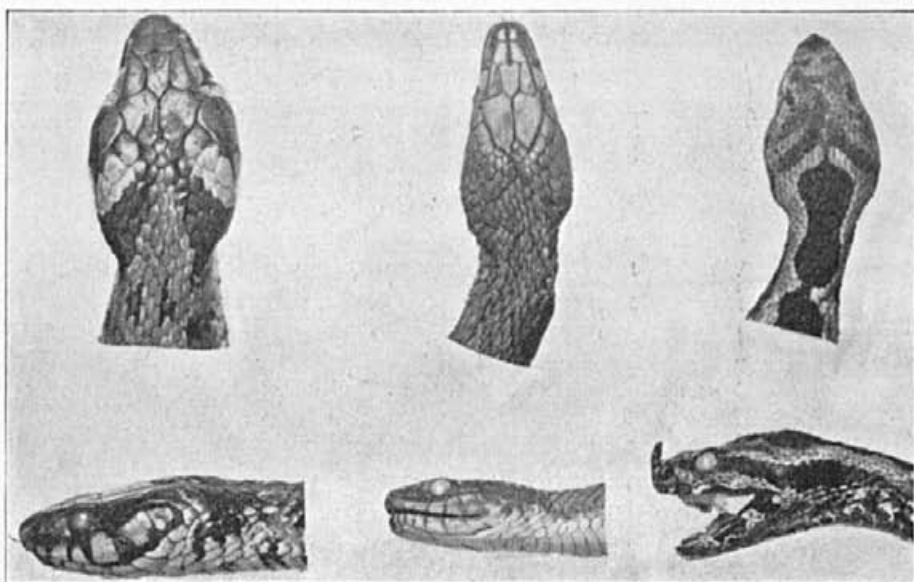
Ob bregovih naših voda prebivata dve obvodni kačji vrsti: belouška in kobranka. Prva vsem dobro poznana, druga pa ravnotako neznana, dasiravno je razširjena po celi deželi. Ponekod na deželi ji pravijo mišenca, toda beže pred njo, ker menijo, da je strupena; drugod jo zopet zamenjajo z belouško ali pa še celo s strupenim modrasom. Belouški je res podobna po svoji telesni obliki in vodnem življenju, na modrasa pa spominja rogljat trak, ki ga sestavljajo po hrbtišču temnosive pravokotne lise (slika 4.).

Kobranka je najožja sorodnica belouške in se strinja z njo v vseh glavnih telesnih znakih, loči se pa od nje po nekoliko tanjšem telesu in podolgovati, trioglati glavi. Belih zaušesnih lis nima, zgoraj je zelenkasto ali rjavkasto-sive barve in sicer se menjajo svetlejša polja s temnejšimi, potrebušna stran je zamazano rumena in posuta s temnosivimi, pogostokrat črnimi kobrastimi pegami, ob strani pa, zlasti pri samcih, živo-pomarančasta ali rožnata. Dolžina dorasle kobranke znaša 70—106 cm.

Kobranka je tipična obvodna kača; vodne bližine ne zapusti nikdar. Naseli se ob tekočih in stoječih vodah, vendar daje prednost bregovom čistih potokov in manjših rek; kalne vode ne ljubi. Hrani se predvsem z ribami in dela ribištvu mnogokrat veliko škodo. Zunaj vode je oprezna in plaha, pri vsakem najmanjšem sumljivem šumu se spusti v vodo, kjer je spretna plavalka in potapljavka, na kopnem pa ni posebno urna.

Razširjena je po severovzhodnem delu Evrope, zapadnih azijskih pokrajinah in v Egiptu; v Nemčiji zlasti ob rekah Mosel in Laba; na avstrijskem ozemlju povsod, izvzemši Gorenje Avstrijsko in Sol-

nograško. Na Kranjskem je kobranka zelo navadna kača in prekaša po številu na mnogih krajih celo belouško. Na Gorenjskem mi je znana s savskega porečja med Radovljico in Črnučami (pri Radovljici, pod Besnico in Rakovico in na nasprotnem bregu pod vasjo Okroglo do Struževega, v Savskem drevoredu pri Kranju, pod Drulovko in Bregom, nad Črnučami in dr.), v Kokriški dolini od vasi Kokre do izliva reke Kokre v Savo (pod vasjo Visoko, v Kokriškem dolu pod Kranjem, in dr.); ob Ljubljani na Ljubljanskem barju in drugod; na Dolenjskem ob Krki (zlasti v novomeški okolici), ob Topliščici pri Dolenjskih Toplicah (prevladujoča vrsta), na Notranjskem: Peklo

Fotogr. 1912. Fr. Dobovšek.

Belouška
Tropidonotus natrix L.

Kobranka
Tropidonotus tessellatus Laur.

Modras
Vipera ammodytes L.

Slika 4

pri Borovnici, Vipavska dolina in dr. Navedel sem samo par najvažnejših nahajališč, vendar dobimo kobranko več ali manj pogosto razstreseno ob vodah vse naše dežele.

Poseben različek kobranke je rumena kobranka (tr. *tessellatus* Laur. var. *flavescens* Werner), ki se loči od tipične vrste po svetlo-rumenkasto-rjavi barvi zgornjih lusk, po rumenkastobelih in svetlo-rumeno obrobljenih trebušnih ščitih in končno po koralno rudeči zenici in ravno takem jeziku. Dosedaj je znana ta

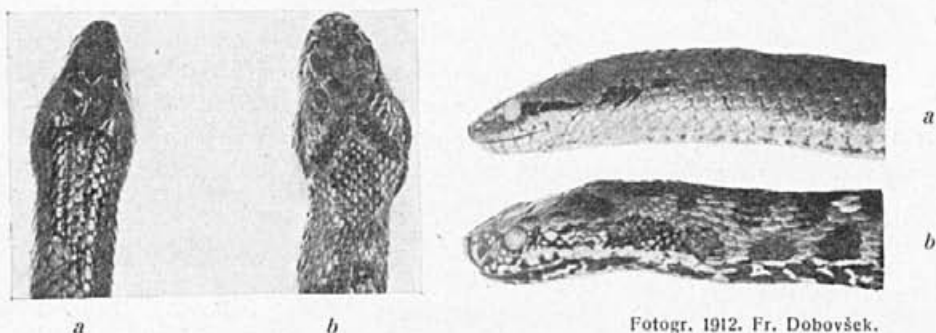
varieteta iz Dalmacije. Leta 1909., meseca septembra, pa mi je prinesel neki dijak mlado kobranko nenavadno svetle barve iz Pekla pri Borovnici. Ker se razlikuje ta kobranka od navadnih kobrank po splošno na celem telesu prevladujoči rumenkasti barvi in rožnato rdečem očesu in jeziku, vendar pa je za pravo rumeno kobranko premalo svetlih in živahnih barv, zato jo smatram za nekak prehodni eksemplar tipične vrste k rumeni varieteti.

Smokulja — *Coronella austriaca* Laur.

Smokulja je pri nas povsod razširjena in dobro poznana kača, vendar jo prišteva večina k strupenim kačam in jo zamenjuje prav pogosto z gadom, dasiravno je nestrupena. Na gada nas spominja pri njej srčasta, vendarle nekoliko podolgovata glava, na tilniku temna podkvašta pega in podolžni pohrbtni progi, sestavljeni iz manjših rdečekostanjevih in črnoobrobljenih peg, ki so pri posameznih varietetah različno razvrščene in so na prvi hip podobne rogljatemu hrbtnemu traku strupenega gada. Tudi na vsaki strani sestavljajo pege po eno obstransko progo; obstranske pege so pa manjše in manj očitne. Po barvi se enači zlasti z gadovo samico. Pri ljudstvu vzbuja bojazen zlasti vsled svoje hitre razdražljivosti in grizljivosti. Tako so pobili letošnje leto na Kranjskem pri kačjem lovu 7059 smokulj in jih poslali deželnemu odboru pod imenom gada ali „rjave kače“, tako imenuje ljudstvo na deželi smokuljo. Pri vsaj majhni pazljivosti pa smokuljo, zlasti še mrtvo, kaj lahko ločimo od gada (zobje, oči, ščiti na glavi, pege na hrbtu in ob straneh, luske na telesu, vitkost telesa in dr.) (slika 5.). Samci so zgoraj sivkasto-kostanjeve ali rdečkasto-rjave, spodaj pomarančaste ali rožnato-rdeče barve. Pri samicah je barva zgornjega telesa raznovrstno (navadno temno) sivkasta, spodnja stran je pa jekleno ali črnkasto-siva.

Po sestavi hrbtnih in obstranskih prog različni smokulja nenavadno močno in herpetologi razlikujejo celo vrsto tozadevnih varietet. Herpetolog Schreiber jih omenja 16 in jih zaznamenuje s črkami od a.—q. (n. pr. var. a., var. b. itd.). Dunajski herpetolog Werner pa navaja v svojem delu (Reptil. u. Amph. Österr. Ung. pag. 66) izmed mnogih le 7 znamenitejših ter jih označi z velikimi črkami od A. do G. Posamezne varietete niso nikdar lokalno ločene, ampak se pojavljajo vedno med tipično pegastimi smokuljami. O tem sem se prepričal letos tudi sam, ko sem določeval kačje pošiljatve v muzeju. Skoraj pri vsakem večjem številu smokuljinih glav je bilo več raz-

ličkov in to iz raznih krajev cele Kranjske. Radi preglednosti hočemo navesti po Wernerju le pet varietet, ki prihajajo več ali manj v poštev za našo deželo. Tipična forma ima iz peg sestavljeni dve pohrbtini in dve obstranski proggi; v obstranskih progah so luske manjše in bolj zamolke. — Pri var. A. so pege pohrbtinskih prog združene in sicer po dve in dve nasprotno si ležeči v veliko, povprek ležečo temno liso. — Obratno so pri var. B. pege pohrbtinskih prog, v vsaki proggi podolžno med seboj zlite skupaj tako, da tvorijo dve široki; navadno nepretrgani pohrbtini črti. — Pri var. C. se stikajo pege pohrbtinskih prog povprek in podolžno — torej kakor pri A. in B. skupaj — in tvorijo na hrbtu nekako lestvičasto podobo. — Var. E. ima po telesu štiri podolžne črte, ki jih tvorijo v vsaki proggi med-sabojno zlite pege. — Var. F. je brez peg, ali so pa slednje razvite le neznatno. Med posameznimi tipi pa dobimo še mnogovrstne prehodne forme. Za alpske dežele so pogostne zlasti varietete A., B.

Slika 5. a smokulja — *Coronella austriaca* Laur. — b gad — *Vipera berus* L.

in C. in vse te tri se nahajajo tudi na Kranjskem, raztresene po celi deželi med navadnimi smokuljami. Ako hočemo pregledati njih razširjenost z ozirom na muzeju doposlano število (7059 smokulj), tedaj odpade na tipično formo približno 46%, na var. A. 39%, na var. B. 12%, na var. C. 2,5% in na razne druge izredne različke 0,5%. Na Kranjskem ozemlju prevladujeta torej tipična forma in var. A.

Najljubša hrana smokulje so martinčki in slepiči, pobira pa tudi jajca kač in martinčkov, lovi miši itd. Prebiva le na suhih, prisojnih in peščenih, toda s travo zaraslih krajih. Med našimi nestrupenimi kačami je edina, ki vrže žive mladiče. Mladiči so zgoraj sivi ali sivkastorjavi, spodaj pa enobarvno rdečkasti ali rumenkasti ter do 15 cm dolgi. Dorasla smokulja meri pri nas 60—75 cm.

Na Kranjskem je smokulja splošno zelo razširjena. V večjem številu se nahaja zlasti v okolici sledečih krajev in občin: Bohinjska Bistrica, Kranjska gora, Mošnje na Gorenjskem, Kranj (Savski drevored, pobočje sv. Jošta in Šmarjetne gore), Črni vrh nad Idrijo, Polhov gradec, Rovte, Vrhnika, Lipljene pri Ljubljani, Žužemberk, Šmartno pri Litiji, Gradišče pri Litiji, Višnjegorski okraj, Slivnica (Boštanj, Mlačevo, Zagradec, Zavrh), Šmihel-Stopiče na Dolenjskem, Velika Loka na Dolenjskem idr.

Črnica — *Zamenis gemonensis* Laur. v. *carbonarius*
Bonap.

Za gožem je črnica naša največja kača, ki doseže dorasla navadno preko $1\frac{1}{2}$ m dolžine. Črnica je temna varieteta belice (*Zamenis gemonensis* Laur.). Po vsej zgornji strani telesa je sivkasto ali celo ogljeno črna, le posamezni ščiti na glavi so rumenkasti. Svetle, rumenkasto-rjave podolžne proge na hrbtu, ki so značilne za belico, izginejo pri njej popolnoma. Potrebušna stran je pri črnici običajno sivkasta s srednjo zamazano, belkasto zeleno proggo. Grlo je svinčene sivo, potrebušje pa včasih tudi pegasto, pod repom je vedno enobarvna, jekleno siva. Ob strani se mnogoteri eksemplarji lepo modrikasto izpreminjajo, zlasti krasno in pri vseh črnicah se pojavi to izpreminjanje (irisiranje) ob času, kadar odvržejo staro luskavo obleko in se pokažejo v novi. Mladiči so sprva po telesnem razvoju in barvi popolnoma enaki onim rodne vrste, toda potemne že po par levitvah.

Črnica (slika 6.) je navadno krepkejša od belice. Mnogokrat zamenjajo obedve z gožem, zlasti črnico s črnim gožem. Po velikosti sta si res ti kačji vrsti enaki, toda ločita se zlasti v naslednjih poglavitnejših znakih: belica, oziroma njena temna varieteta črnica ima pod velikim predočnim ščitom majhen podočni ščitec, po telesu v 19 podolžnih vrstah gladke luske, trebušnih ščitov 190—227, pod repom 87—131 parov lusk, trebušni rob le slabo ali pa sploh nerazvit. — Gož, oziroma njegova črna varieteta nima podočnega ščitca, luske v 21—23 podolžnih vrstah in po zadnji polovici hrbta gredeljaste, trebušnih ščitov vedno nad 200, podrepnih lusk 60—88 parov, trebušni rob izrazit. Po navedenih razločkih se torej omenjeni kačji vrsti lahko ločita.

Črnica je oprezna, plaha, urna in grizljiva kača. Pred sovražnikom pobegne namah; še celo, ako jo zaloti zvito v svitek, se odvijje bliskoma kakor vzmetno pero in se izgubi pod kamenjem ali v grmičevju. V potrebi se postavi hrabro v bran, pri tem se zvije v svitek, vzravna glavo s sprednjim delom telesa pokoncu ter sika in grize

proti sovražniku; ujeta grize in se skuša z zvijanjem in opletanjem telesa izmuzniti sovražniku. Najljubša hrana so ji kuščarice, toda tudi manjših sesalcev, ptic, žuželk in črvov ne zametuje.

Črnica spada med plazilce južnega podnebja in se nahaja od Južne Tirolske po celi Italiji do Sicilije, nadalje po Primorju, Istri in vzhodnem Hrvaškem, redkeje v Dalmaciji.

Na Kranjskem je značilna za Vipavsko dolino, kjer se rada solnči po prisojnih peščenih rebrih in vinogradih. Freyer⁷ navaja

Fotogr. 1911. Fr. Dobovšek.

Slika 6. Črnica — *Zamenis gemonensis* Laur. v. *carbonarius* Bonap. — na Starograjskem griču pri Vipavi.

večjo črnico mi je prinesel neki delavec iz Vipave v drugi polovici junija l. 1908. Ujel jo je na bregu pod serpentinami državne ceste,

črnico kot črno varieteto goža ter pristavlja, da se nahaja po Notranjskem po vinogradih; kot posebno najdišče omenja Vrhpolje nad Vipavo. Tudi Erjavec⁸ omenja črnico pri gožu; nahajališče ravnotako Notranjsko, toda Erjavec ne navaja nobenega najdišča. V obeh slučajih je pa brez dvoma mišljena prava črnica, to je črna varieteta belice, ki jo še takrat pri nas niso poznali. Črni gož dosedaj za Kranjsko še ni ugotovljen; vsaj izmed prirodopiscev zadnjih dvajset let, ki so našo deželo preiskavali, ga nihče ne navaja. Kolikor sem imel sam v roki velikih črnih kač, so bile vse črnice (zamenis *gemonensis* Laur. var. *carbonarius* Bonap.) in vse iz Vipavske doline; zanimivejši med temi so bili trije večji eksemplari. Naj-

⁷ Freyer H., Fauna Krains 1842, pag. 43.

⁸ Erjavec Fr., Domače in tuje živali, V., 1873, pag. 65.

ki vodi iz Razdrtega v Vipavo. Celotna dolžina znaša 141 *cm*, zgornje luske v 19 podolžnih vrstah, trebušnih ščitov 197, podrepih ščitov 102 para. Ostali, ki sta bili manjši, je ujel muz. preparator *Dobovšek* na starograjskem griču pri Vipavi in sicer 9. junija 1910. in 6. junija 1911. Prva iz leta 1910. meri le 126 *cm*, zgornje luske v 19 vrstah, trebušnih ščitov 190, podrepih ščitov 108 parov; druga iz leta 1911. je bila nekoliko večja; njena dolžina 129 *cm*, hrbtnne luske kakor pri že navedenih dveh, trebušnih ščitov 194, podrepih ščitov 103 pari. Slednja je bila zanimiva tudi vsled tega, ker se je izpreminjala njena črna barva lepo v kovinasto-modrikasto. Ostale črnice, kolikor sem jih imel v rokah, so bile vse manjše (pod 120 *cm*) in niso kazale nobenih posebnih zanimivosti.

Gad — *Vipera berus* L.

Na Kranjskem se nahajata le dve strupeni kačji vrsti, gad in modras, ki sta tudi sicer najpogostnejši evropski strupeni kači, toda se ločita po svojem prvotnem bivališču in geografski razširjenosti. Gad je doma v severnih in planinskih krajih (na severu živi še po Norveškem do severnega tečajnika, v alpah ga dobimo do višine 3000 *m*, proti jugu je pa vedno redkejši; njegova najjužnejša nahajališča so po severnih pokrajinah sredozemskih treh poluotokov. Obratno je modrasova domovina na jugu (pirenejski poluotok, Italija), odkoder se je razširil proti srednji in severni Evropi, kjer pa ne seže daleč; tudi na planinah biva le do višine 1800 *m*. V istem razmerju sta naseljena gad in modras tudi po ozemlju naše države, kjer je v severni polovici gad mnogoštevilnejši od modrasa, v južni polovici pa prevladuje modras.

V naši deželi je živel gad prvotno v večjem številu in celo v ravnini ni bil redka prikazen; modras pa se je priselil iz južnega dela Tirolske ter se prav kmalu močno razplodil. Med obema kačama se je vnel boj za življenje, iz katerega je izšel kot zmagovalec krepkejši in večji južni priseljenc. Zanimivo pozorišče tega boja v naši deželi je bilo v devetdesetih letih prošlega stoletja ozemlje med Kranjem in vasjo Okroglo ob Savi. Kolikor se spominjam iz mladostne dobe, je bil ondi gad še v letih 1890—1896 precej pogost (spodnja pot v Savskem drevoredu, savski breg med vasjo Stružovo in vasjo Okroglo, na desnem bregu Save pod Šmarjetno goro ob poti proti Rakovici pod sv. Joštom). V navedene kraje sem šel mnogokrat že kot deček z očetom, ki je bil velik ljubitelj prirode. Ker je zapazil isto nagnenje pri meni, me je jemal rad s seboj na izprehode in mi na njih razlagal to ali ono zanimivo poglavje iz

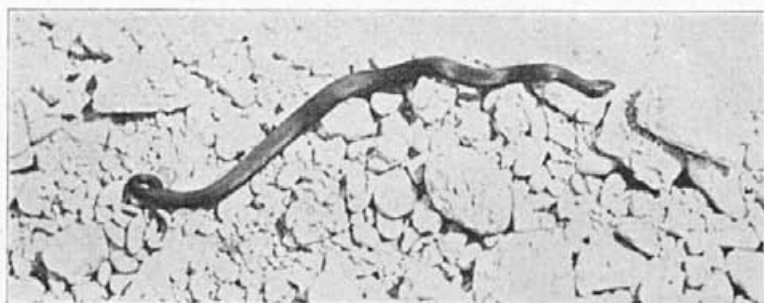
knjige prirode. Večkrat sva naletela v navedenih krajih na gada in ga pobila; tudi sicer je bilo takrat pogostokrat čuti o ubitem gadu. Ko sem študiral na gimnaziji v Kranju, so bili vsi gadi, kolikor jih je bilo v prirodopisni zbirki, ujeti na omenjenem mestu, vsaj tako je pravil naš prirodopisni učitelj, ravnatelj *Josip Hubad*, ki je bil večš prirodopisec. V prvi polovici devetdesetih let pa se je pokazal v teh krajih modras, ki je bil dotlej ondi bolj redek, in je pregnal gada tekom dveh desetletij popolnoma. Zadnjikrat sem opazoval gada v kranjski okolici na savskem bregu pred vasjo Okroglo leta 1907., toda par korakov od gada sem pobil tudi modrasa. Herpetolog stotnik *Veith* je preiskal leta 1909. to mesto predvsem z namenom ugotoviti tamkaj gada, toda brezuspešno. Kakor tu, tako se je moral umakniti tudi drugod v naši deželi, gad močnejšemu modrasu; prof. *dr. J. Lokar* je n. pr. opazoval ta pojav tudi na Belokranjskem. Dandanes živi pri nas gad z maloštevilnimi izjemami le v pogorskem in planinskem svetu, modras pa je zavzel vse ugodne prostore v ravnini in semintja celo v pogorju.

Važnejša nahajališča gada na Kranjskem so na podnožju, oziroma na pobočju Julijskih in Kamniških alp, Karavank in Krasa, *Fran Erjavec* navaja naslednje kraje: na Kamniških alpah: Velika planina in Kamniško sedlo, nadalje na Zelenici pod Stolom, v Jelovici in dr., *Tonejec* ga pozna iz goličav pod Triglavom, Bratovlje Peči, vrh Gabrija in Rumene peči pri Gorjah. Botanik prof. *Alfons Paulin* opazuje na svojih ekskurzijah že skozi par desetletij izredno mnogoštevilno gadjo naselbino v Triglavskem pogorju na Komarči (od približno 800 m višine dalje), ob poti proti Sedmerim jezerom (1300—1900 m) in posebno na Velem polju (1700 m). Na Komarči je naletel preteklo leto že na modrasa, ki ga v prejšnjih letih ondi ni opazoval, v višini izvira Savice (850 m), kakih 100 m višje pa se je solnčil že gad. Na omenjenih nahajališčih živi rodna vrsta v. *berus* pomešano z črno varieteto var. *prester*. Tudi kačji lov leta 1912 nam je izpričal, da je gad na Gorenjskem najbolj razplojen, kajti gorenjskim krajem je pripadlo 282 gadovih glav t. j. 89·24 % vseh ujetih gadov. Večje število smo jih prejeli iz naslednjih krajev: kranjskogorska občina 93 gadov, Rateče 75, Bohinjska dolina 56, Sv. Ana nad Tržičem 34 idr. Na Notranjskem (Notranjski Kras) in Dolenjskem (kranjsko in štajersko sredogorje) živi le bolj poredko.

Gad doseže dolžino 66—76 cm; *Werner* omenja, da je prejel tako velike gade tudi iz Kranjskega. Kolikor sem imel sam zadnja leta celih gadov v rokah iz Kranjskega, so merili od 52·8 cm do

59·2 cm. Gadi, katerih telo bi merilo 70—80 cm, so zelo redki; izredno redki so pa oni, ki merijo nad 80 cm. (dosedaj so jih opažovali na Saškem).

Po naših planinah in na Krasu se nahaja črni gad (v. *berus* var. *prester* — *Höllenoetter*), črna varieteta navadnega gada, ki je planšarjem in gorjancem kratkomalo znan pod imenom „črna kača“. *Erjavec* ga omenja med opisom navadnega gada, ne navaja pa nobenega posebnega nahajališča, ravnotako *Tonejec*. *Freyer* (in po njem *Werner*) ima zaznamenovana nahajališča: gozdovi na Notranjskem, južna stran Snežnika, Loza (*Losa Wald*) na Krasu in Stenar v Triglavskem gorovju. V herpetologični zbirki deželnega muzeja v Ljubljani so trije črni gadi in sicer iz Kokre, Javornika in Cerknice na Notranjskem; znana so mi pa še naslednja bivališča črnega gada: Velo polje in Vrata pod Triglavom; na pobočju med

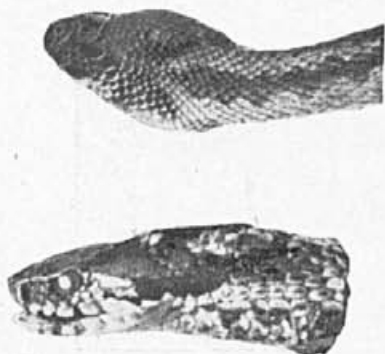
Fotogr. 1911. Fr. Dobovšek.

Slika 7. Črni gad — v. *berus* L. var. *prester* — iz Kamniških planin.

Stolom in Begunščico; Golica; Grintovec; po skalnatih in peščenih, z nizkim grmičevjem zaraslih mestih med Vipavo in Idrijo. Sodeč po podatkih lanskega kačjega lova se nahaja med rodno vrsto v. *berus* na Kranjskem 21·6‰ črne varietete var. *prester*. Najpogostnejši je na Gorenjskem 67·4‰, (kranjskogorska okolica, Bohinjska dolina, Rateče, Sorica, Sv. Ana nad Tržičem in dr.); na Notranjsko odpade ostalih 32·6‰, iz Dolenjskega pa črnega gada sploh nismo dobili.

Zelo redka strupena kača je v naši deželi bosenski gad (v. *berus* var. *bosniensis* Bttgr.), ki je tudi posebna varieteta navadnega gada in se loči od njega zlasti po tem, da ima pod očesom dve vrsti malih ščitcev; hrbtna proga nima oblike rogljatega traku, ampak jo sestavljajo povprečne temne pege, barve pa je vedno rjavkaste (pogostokrat temno-rjav). Za Kranjsko navajata

to vrsto *Werner* in *Schreiber*, in sicer prvi s Snežnika na Notranjskem, drugi le splošno. Kačji lovci pa so poslali l. 1912. kranjskemu deželnemu muzeju 7 bosenskih gadov in sicer 4 iz jeseniške okolice pod Golico in 3 od Sv. Ane nad Tržičem. Žal smo dobili v roke samo glave; le izpod Golice je bil vposlan tudi 1 cel, nepoškodovan samec bosenskega gada. Barve je temno rdečkasto-rjave; celotna dolžina njegovega telesa znaša 54 cm, od te mere odpade na rep 5.3 cm. Hrani ga herpetologična zbirka deželnega muzeja, v kateri doslej ta različek gada ni bil zastopan. Ako moremo soditi po celokupnem številu ujetih gadov na razširjenost njih posameznih form, tedaj živi na Kranjskem med rodno vrsto v. *berus* 1.7% var. *bosniensis*. Tej varieteti gada pripadajo tudi vsi domnevni eksemplari Redijevega gada (v. *aspis* L.) iz Kranjskega, kakor so to ugotovili herpetologi: *Schreiber*, *Veith* in *Werner*.

Fotogr. 1912. Fr. Dobovšek.

Slika 8. Bosenski gad — v. *berus* var. *bosniensis* — iz Karavank.

herpetologi: *Schreiber*, *Veith* in *Werner*. Bosenski in Redijev gad sta si navidezno zelo podobna in se zatorej ni težko zmotiti; prvega pa lahko takoj na prvi pogled ločimo od drugega po izrazitem razvoju frontalnega in obeh parietalnih ščitov v naglavju; teh ščitov Redijev gad nima. Kolikor se more dognati iz dosedanjih opazovanj, Redijev gad (v. *aspis* L.) na Kranjskem sploh ne živi. Nekateri herpetologi pa dandanes ne smatrajo več bosenskega gada kot samostojno varieteto, ampak ga prištevajo kratkoma k rodni vrsti z ozirom na to, da ima rodna vrsta v. *berus* eno-

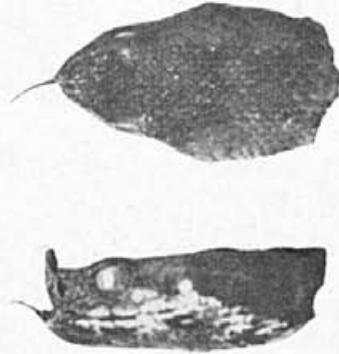
reden, pa tudi lahko dvoreden podočesni venec; poslednji velja namreč kot ena izmed glavnih značilnosti var. *bosniensis*. Dobe se pa tudi poedinci, ki imajo na eni strani enoreden, na drugi dvoreden podočesni venec itd.; podočesni venec namreč močno različi. Dognano pa je, da so gadi z dvorednim podočesnim vencem po južnih deželah bolj pogosti kakor pa v severnih, toda v Bosni je gadov z dvorednim podočesnim vencem po sporočilu herpetologa *Veitha* še vedno manj kot 50%.

Modras — *Vipera ammodytes* L.

Med najpogostejše kače naših pokrajin spada brez dvoma modras, kar je potrdil tudi lanskoletni kačji lov. Ta strupena kačja

vrsta se je pri nas izredno številno razplodila in razpasla, tako da prevladuje ponekod po celih okrajih. Dobimo ga najlažje na peščenem svetu, med nizkim grmičevjem, med hosto na gozdnih parobkih, po grobljiščih, kamnolomih, itd. in sicer povsod: v ravnini in tudi na planinskem svetu se naseli večkrat. Leta 1911. sta dobila lepidopterolog *Hafner* in preparator *Dobovšek* na svoji ekskurziji na Nanosu doraslo modrasovo samico v višini 1280 m. — Dosedaj je to mesto najvišje znano nahajališče modrasa pri nas. Omenjena modrasova samica pa je zanimiva tudi vsled tega, ker znaša njena dolžina 81.7 cm, kar je za modrasa, ki meri navadno okrog 70 cm, izredno redka mera. V sosednji Koroški se dobe še večji velikani in Werner navaja modrasa iz Koroškega, ki je meril 86 cm. Enako veliki so doma tudi na Belokranjskem.

Glede barve modras zelo različni; v eni in isti pokrajini najdemo raznovrstno pisane zastopnike modrasovega rodu, navadno se pa barva več ali manj prilagodi okolici. Samci so navadno svetlejši, samice bolj zamolkle barve. Poleg pepelnato sivih modrasov dobimo modrikasto in temno sive, svetlo in zamolklo rjavkaste, rumenkasto rujave, rumenkaste, sivkasto rožnate, rožnato rdeče, živo rumenkasto rdeče itd. Skratka najrazličnejše prehodne barve med sivo, rjavo, rumeno in rdečo. Po hrbtu pa se vije vsem značilen temnorjav ali črn rogljast trak. Črnikasto temni

Fotogr. 1912. Fr. Dobovšek.

Slika 9. Modras — *vipera ammodytes* L. — iz Radovice na Dolenji. Izredno temno rujav eksemplar.

poedinci so pa redki. Med vsemi 14.623 modrasi, ki sem jih imel preteklo leto v rokah, je bil samo eden iz radoviške okolice pri Metliki (slika 9.) skoraj popolnoma črne barve na naglavju, strani je imel pa normalno barvane in na vratu se mu je poznal, dasiravno komaj vidno, pričetek rogljatega pohrbtnega traku. Pravi melanistični modras mora biti popolnoma črn in tovrstni eksemplari so zelo redki. Dosedaj je znan znanstvenikom melanizem pri modrasu le v par slučajih (stotnik Veit je našel melanističnega modrasa v Hercegovini, L. Müller jih je opazoval pa na otoku Krfu), splošno pa modras ne nagiba k melanozi.

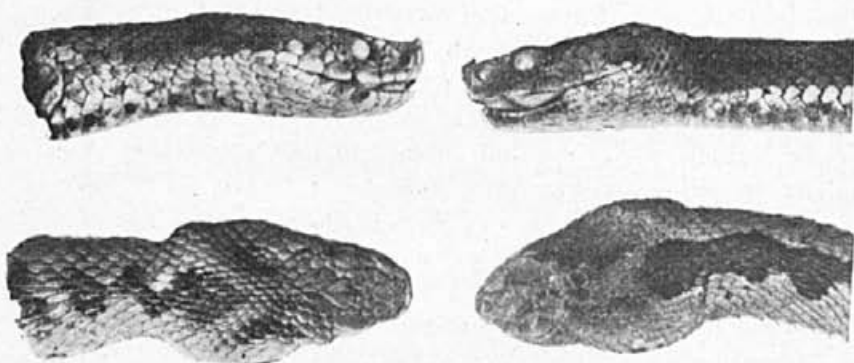
Erjavec imenoma navaja sledeča nahajališča: Ljubljanska okolica, Ihan-Moravče, „Štenge“ v Bohinju, Notranjsko, kraji za Savo,

Dolenjsko, Kočevje. *Tonejec* piše z ozirom na modrasovo razširjenost: „Če se ravno modras bolj nižje ležečih krajev drži, najdeš ga pri nas na Gorenjskem ravno tako lahko v gori kakor v dolini. V Radovni jih je dovolj in se jih gotovo več pobije kakor gadov, še več jih je pa gotovo v Policah in v Gabriji, ktera dva hrbta se z Mužaklo vred, kjer se jih tudi ne manjka, prvi na desnem drugi in Mužakla pa na levem bregu Radovne vlečeta.“ Nadalje omenja še planoto „na Pernicah“ pod Mužakljo proti Radovini, kjer je tudi dovolj modrasov. *Robič* navaja Šenturško goro in nje okolico; *Freyer* splošno vso deželno; *Werner* našteva kot posebni najdišči Sv. Peter na Krasu in Snežnik. Kačji lov leta 1912. nam je šele pokazal, kako mnogoštevilen je modras pri nas. Od skupnega števila 23.459 kačjih glav, ki so bile poslani deželnemu odboru, jih odpade 14.623 na modrasa. Najbolj je razširjen modras po Dolenjskem (54·7%), toda tudi na Notranjskem (27·9%) in na Gorenjskem (17·4%) jih ne manjka. Kakor kažejo poleg imen stoječa števila v petih mesecih ubitih modrasov, morajo biti prava gnezdišča modrasove zalege sledeče občine: Radovica (Dolenjsko—Belokranjsko gričevje) 695; Vrh (Dolenjsko—Belokranjsko gričevje) 594; Postojna (Notranjsko—Notr. Kras) 442; Št. Mišel—Stopiče (Dolenjsko—Dol. hribovje) 395; Slavina (Notranjsko—Notr. Kras) 385; Ajdovica (Dolenjsko—Dol. Kras) 364; Mozelj (Dolenjsko—Dol. Kras) 319; Mirna peč na Dolenjskem (ubitih 382 modrasov, od teh 312 samo v neposredni okolici gradu Hmeljnik); Trata (Dolenjsko—Dol. Kras) 282; Bukovje (Notranjsko—alp. in kraško prehodno gorovje) 269.; Črni vrh nad Idrijo (Notranjsko—alp. in kraško prehodno gorovje) 233; Polhov gradec (Notranjsko—alp. in kraško prehodno gorovje) 229; Dobrnič (Dolenjsko—Dol. Kras) 240; Velika Loka (Dolenjsko—Dolenjsko hribovje) 219; Zagorje (Gorenjsko—kranjsko in štaj. sredogorje) 212; nad 100 modrasov je poslalo 30 občin; nad 50 modrasov 46 občin; do 50 modrasov 123 občin; le 7 občin ni poslalo nobene strupene kače.

*

Izredno zanimiva sta bila med vposlanimi kačami **dva gadja bastarda**. Žal, da smo prejeli samo njih glave. Prvi, ujet pri Jesenicah pod Golico v Karavankah, je podoben na prvi pogled v glavo popolnoma Redijevega gadu (*Vipera aspis* L.), zlasti po podolgovati hruškasti glavi in spredaj rilčasto izbočenemu nagobčnemu robu. Toda ostalih značilnosti Redijevega gada ne najdemo na njem, in ti so predvsem drobno luskasto naglavje (*pileus*) in dvoredni venec podočesnih ščitcev. Natančneje opazovanje nas pa

pouči, da imamo pred seboj gadjega bastarda in sicer med gadovo samico in modrasovim samcem (v. *berus* L. ♀ × v. *ammodytes* L. ♂). Na podolgovati, zadaj široki, spredaj pa močno zoženi glavi je naglavje izrazito razvito: frontalni ščit je velik, njegov sprednji, nepravilno poligonalni del je z ozko vezjo zvezan z zadnjim, srčastim delom, ki se nahaja skoraj do polovice med obema poševno ležečima in podolgovatima parietalnima ščitoma. Pri gadjem rodu stalno razvita nadočesna ščita (*supraocularia*) — ki segata pri gadu precej za oko, pri modrasu pa ne — sta pri omenjenem bastardu zadaj le neznatno čez očesi razvita. Nagobčni rob (*canthus rostralis*) tvori 6 ščitov, izmed katerih so sprednja dva (*apicalia*) in na njih naslanjajoči se desni obrobni ščit močno

Fotogr. 1912. Fr. Dobovšek.

Slika 10. Bastard med gadovo samico in modrasovim samcem — v. *berus* L. ♀ × v. *ammodytes* L. ♂ — izpod Golice v Karavankah.

Slika 11. Bastard med modrasovo samico in gadovim samcem — v. *ammodytes* L. ♀ × v. *berus* L. ♂ — iz predgorja Kamniških alp.

izbočeni ter tvorijo skupaj nekakšen nizek in zaokrožen rilček. Podočesni venec sestoji iz ene same vrste ščitov, izmed katerih ležita 4. in deloma še 5. ščitec na 4. supralabialnem ščitu. Razvoj frontalnega in parietalnih ščitcev, enojni podočesni venec, zadaj malce čez oči segajoča supraokularna ščita in primeroma drobna glava nas spominjajo na gada, o modrasovi krvi pa pričata zlasti oblika glave in spredaj rilčasto izbočeni nagobčni rob. Pozneje smo dobili iz ravno tega najdišča še eno glavo opisanega gadjega bastarda. Ker se nahajata na pobočju Golice nad Jesenicami gad in modras, ni izključeno ondi medsebojno parjenje. Priznani herpetologi Bolanger iz Londona, Werner iz Dunaja in stotnik Veith iz Bileka potrjujejo bastardiranje med gadom in modrasom in so tudi v

gorenjem slučaju istega mnenja. Veith sam je vjel leta 1902. popolnoma enakega bastarda pri Brežah na Koroškem.

Tudi v drugem slučaju gre brezdvomno za gadjega bastarda, toda med modrasovo samico in gadovim samcem (v. ammodytes L. ♀ × v. berus L. ♂) (slika 11.). Po obliki in velikosti glave je popolnoma enak tipično razvitemu modrasu, le da ima abnormalno majhen, da skoraj popolnoma krnast, poševno nazaj moleč rilček. Razvoj ščitov na glavi je značilen za modrasa, samo to malo izjemo, da je pretrgan podočesni venec na levi strani, kjer je zunanja vrsta podočesnih ščitcev predrta in se naslanja 5. podočesni ščitec notranje vrste s celim svojim robom na 4. supralabialni ščit. Frontalni in parietalna ščita sta naznačena po treh nekoliko večjih ščitcih, kar pa pri modrasu, ki splošno teh treh ščitov nima razvitih, lahko večkrat opazujemo. Vobče ima torej ta bastard modrasove značilnosti, krnasti rilček in nepopolen levi podočesni venec pa nam svedočita o gadovem ožjem sorodstvu. Omenjenega bastarda so dobili v predgorju kamniških alp na Štefanji gori, kjer tudi domujeta gad in modras. Posebno zanimiv je pa ta modras še z ozirom na to, da je najbrže prvi tovrstni opazovani bastard, vsaj Werner, ki se že bavi več desetletij s herpetologičnimi študijami, mi poroča, da kaj podobnega še ni videl, in isto potrjuje tudi Veith.

Glave navedenih gadjih bastardov hrani herpetologična zbirka deželnega muzeja „Rudofinum“ v Ljubljani.

*

Po Wernerjevi določilni lestvici spoznamo lahko posamezne vrste pri nas bivajočih kuščarjev in kač po naslednjih značilnih znakih:

A. Kuščarji.

1. Telo breznožno in kačje oblike; luske gladke . . . **slepič.**
- Telo s 4 razvitimi, prstastimi nogami 2.
2. Hrbtne luske velike, dvakrat tako dolge kakor obstranske, močno in poševno gredeljaste **črnopikčasta gaščerica.**
- Hrbtne luske majhne 3.
3. Hrbtne luske podolgovate, razločno gredeljaste, ovratnik nazobčan 4.
- Hrbtne luske gladke ali le slabo gredeljaste, ovratnik celorob ali komaj vidno nazobčan 7.
4. Nadočesni ščiti (discus palbebralis) od obočesnih ločeni po zrnkastih luskicah 5.
- Nadočesni ščiti leže na obočesnih 6.

5. Dva nasofrenalna ščita, analni ščit obdan spredaj večjidel od dveh polkrožnih vrst malih ščiteev; nebni zobje manjkajo. Barve po hrbtu smaragdno zelene, semintja po hrbtu majhne temne ali rumenkaste lise **zelenec.**

6. Dva nasofrenalna ščita, zgornji leži na spodnjem in obuzdnem (frenale) ščitcu; analni ščit samo od ene polkrožne vrste ščiteev obdan **siva kuščarica.**

En nasofrenalni ščit, pred analnim ščitom 2 polkrožni vrsti ščiteev; nebni zobje manjkajo **živородna kuščarica.**

7. Vsaj zgornje repne luske gredeljaste; srednji vrsti podrepnih lusk nista širji od drugih; ovratnik celorob **8.**

Priostreno zožene zadnje repne luske podaljšane nad repovim koncem v nizek trnjev nastavek; ovratnik le nekoliko, toda razločno nazobčan **9.**

8. Gobčni ščit (rostrale) ločen po nosnogobčnih ščitih (nasorostralia) od mednosnega (internasale); luske majhne, samo en nosno-uzdni ščit (nasofrenale); glava nizka in sploščena; barve zgoraj svetlo ali temno sivkastorjave, redkokedaj zelenkaste **pozidna kuščarica.**

9. Glava srednje visoka, izbočena; barve zgoraj olivno ali modrikasto zelene, na vsaki strani po 1 bela podolžna črta

nabrežna kuščarica.

B. Kačce.

1. Vrhnji del telesa pokrit z mnogoštevilnimi večjimi in manjšimi luskami; med gobčnim (rostrale) in velikim nosnim (nasale) ščitom na vsaki strani po en ščit. 1—3 vrste malih luske med očesom in zgornjimi obustničnimi ščiti (supralabialia). Oko z vertikalno zenico, luske po zgornjem telesu v 19—23 podolžnih vrstah in močno gredeljaste **2. (gadi).**

Na glavi 9 večjih ščitov: 2 nadočesna (supraocularia); 1 čelni (frontale), 2 predčelna (prae-frontalia), 2 mednosna (internasalia), 2 temenska (parietalia) oko leži na zgornjih, obustničnih ščitih . . . **5.**

2. Gobček ploščat, 1 vrsta lusk med očesom in zgornjimi obustničnimi ščiti (pri bosenskem gadu 2 vrsti); na glavi 5 večjih ščitov (2 supraokularna, frontalni in 2 parietalna) **3.**

Gobček rilčast ali podaljšan v luskav rožiček; 2 redko 3 vrste podočnih luske; samo 2 večja ščita na glavi (supraokularna) . . . **4.**

3. Luske v 21 vrstah; glava spredaj široko zaokrožena; nad gobčnim ščitom dva ščita (apicalia); čelni ščit skoraj ravno tako dolg kakor širok **navadni gad.**

4. Na gobčku rilček **modras.**

5. Zenica okrogla, uzdni ščit (frenale) po 1 ali 2 predočesnih (prae-ocularia) ščitih ločen od očesa **6.**

6. Oči srednje ali velike; luske gladke ali gredeljaste; uzdni ščit, čelni ščit po obliki podoben nadočesnim ščitom **7.**

7. Luske v 19 podolžnih vrstah 8.
 Luske v 21—27 podolžnih vrstah 12.
 8. Luske gladke 9.
 Luske gredeljaste 11.
 9. Oči bolj majhne, brez podočesnega ščita (suboculare), 7 zgornjih obustničnih ščitov; manj kakor 80 parov podrepih ščitov, rep kratek ($\frac{1}{5}$ celotne dolžine telesa) **smokulja.**
 Oči velike, podočesni ščit, 8 (redko 7 ali 9) zgornjih obustničnih ščitov, vedno nad 80 parov podrepih ščitov, na rep odpade $\frac{1}{4}$ ali $\frac{1}{3}$ celotne telesne dolžine 10.
 10. Od celotne dolžine odpade na rep $\frac{1}{4}$, telo krepko, frontalni ščit ozek, oči rumenkasto obrobljene, brez zaočesnih lis ob vratu, brez ali s slabim obtrebušnim robom **belica.**
 11. 8 zgornjih obustničnih ščitov, 2—3 pred- in 3—5 podočesnih ščitov; dolžina 80—110 *cm* **kobranka.**
 7 zgornjih obustničnih ščitov, 1 pred- in 2—4 (navadno 3) podočesnih ščitov, belkastj zaušesni lisi, dolžina 1—2 *m* **belouška.**
 12. Luske v 21—23 vrstah, gladke (le pri starih živalih po zadnjem delu hrbta nekoliko gredeljaste); frontalni ščit spredaj širok, podočesni ščit manjka, na obeh straneh tilnika rumenkasta lisa; obtrebušni plezalni rob dobro razvit; vedno nad 200 potrebušnih ščitov **gož.**

Slovstvo.

Schneider dr. Artur, Izvorni erteži Callotovi u metropolitanskoj knjižnici zagrebačkoj („Savremenik“ 1912, broj 9).

Slavni Valvasor je bil navdušen nabiratelj umetniških skic. Obenem z njegovo ostalo knjižnico jih je kupil zagrebški škof Mikulić l. 1690. Dr. Schneider navaja vse umetnike, ki so zastopani v tej dragoceni zbirki; vseh je 455 z okoli 8000 deli, zraven pa je še približno 4000 anonimnih in neidentificiranih slik! Relativno najbolje zastopana sta Albrecht Dürer (s 136) ter Jacques Callot (1592—1635) iz Nancyja s 161 deli. Razpravi je dodal pisatelj 3 izvirne skice imenovanega francoskega bakrorezea iz Valvasorjeve zbirke.

Stelè dr. Fr., Valvasor. Kulturna skica („Čas“ 1913, seš. 1).

Tudi v tej razpravi spoznavamo Valvasorja kot prijatelja umetnosti; slike po njegovih delih so „neprecenljiv spomenik domačih umetniških stremeljenj v naši domovini“. Njegov glavni vir je v tem oziru Merian, ki je izdal ilustrovano delo „Topographia Provinciarum Austriacarum“. Dvoje kulturnih smeri se je v oni dobi križalo na Kranjskem: Valvasor je še zastopnik nemške kulturne smeri, ki jo je pospeševala reformacija in vzdrževalo posebno plemstvo; na drugi strani pa ravno takrat vedno bolj prodira široka struja romanske kulture, ki je v zvezi s protireformacijo (jezuitski konvent, italijanske univerze). Ustanovitev „Academije operosorum“ l. 1693. po italijanskem vzgledu pomeni zmago romanskega vpliva.

M. Pajk.

Steska Viktor, *Freske na Skaručini* (Dom in Svet 1912, str. 248—254).

Na Skaručini pod Šmarno goro je baročna cerkev sv. Lucije, ki jo je poslikal z ljubkimi freskami ljubljanski slikar Franc Jamšek (prva polovica 18. stol.). Poleg 6 slik, ki predstavljajo one freske, so razpravi dodane slike Jamškovih fresk na kmečki hiši v Povodju blizu Skaručine, znamenja blizu imenovane cerkve ter kužnega znamenja (iz l. 1660.) nedaleč od vasi. M. P.

Schmid dr. Walt., *Römische Forschung in Österreich 1907 bis 1911.*

(VI. Bericht der Römisch-germanischen Kommission des kaiserlichen archäologischen Instituts in Frankfurt am Main, 1912, str. 79—113).

Radi naraščajočega števila znanstvenih delavcev in vedno obsežnejše strokovne literature so taki pregledi zelo potrebni. Dr. Schmid je tu spretno obdelal ogromno tvarino, ki kaže, koliko dragocenih zakladov iz rimske dobe hranijo avstrijske dežele (s Hrvaško, Slavonijo, Bosno in Hercegovino, toda brez Ogrske) in na kako visoki stopnji je stala rimsko-provincionalna kultura; v tekst je sprejel 4 slike. V oddelku „Kranjsko“ (str. 96—100) popisuje izkopavanja na Mirju; dodan je orientacijski načrt. Na str. 112 poroča tudi o grobovih pod Kranjem izza preselejanja narodov. Želimo, da bi g. pisatelj še nadalje z isto temeljitostjo redno poročal o rimskih raziskavanjih na avstrijskih tleh. M. Pajk.

Pick Karel Ing., *Římský most přes Sávu u Černuč* („Technický obzor“ 1912, číslo 21, str. 161—162 s 4 obrisi).

O ostankih rimskega mostu pri Črnučah, ki sta jih dvignila l. 1911. inženier K. Pick in dr. W. Schmid, smo poročali v „Carnioli“ l. 1911. str. 321—322.

M. P.

Pintar L., *Vuizilinsteti — Primet*. („Časopis za zgodovino in narodopisje“ 1912).

Te dve krajevni imeni podelitvene listine freisinških škofov iz l. 973. (Kos. Gradivo II, str. 340) razlaga L. Pintar tako-le: Vuizilinsteti = Mala vas (lützel = klein) = Mavčiče; Primet = Praše. M. P.

Gruden dr. Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*. 2. zvezek. Celovec (Družba sv. Mohorja) 1912.

V drugem zvezku opisuje Gruden zgodovino Slovencev od 13. do začetka 16. stoletja. V obliki zgodovinskih slik obravnava pisatelj tudi to dobo in s tem je dosegel lepi smoter, da bo ljudstvo z večjim zanimanjem bralo njegovo knjigo, kakor če bi suhoparno našteval neprestane boje, katerih je bilo mnogo zlasti v omenjenih stoletjih. Tudi drugi zvezek je sestavil Gruden po najnovejših in najzanesljivejših zgodovinskih pripomočkih. Tako bodo izginile razne zgodovinske napake, ki so se ponavljale več desetletij po slovenskih zgodovinskih razpravah. Navzlic velikemu trudu, ki ga je imel pisatelj pri sestavi svoje zgodovine, so ostale še nekatere netočnosti, ki pa nikakor ne zmanjšujejo vrednosti njegovega dela. Navesti hočem le nekatere. Pordenone ni pristanišče ob Adriji (str. 199) ampak leži ob železniški progi Videm—Benetke. — Bela in Otakar sta sklenila definitivni mir na Dunaju (1261); zato bi bilo pravilneje omeniti ta mir, ne pa požunskega (str. 202). — Rudolf I. je bil izvoljen 1. oktobra 1273 za nemškega kralja, ne pa 29. septembra (str. 205). — Zgodovina habsburške rodovine do Rudolfa I. ne odgovarja sedanjemu znanstvenemu stališču; pisatelj bi se bil moral

seznaniti s Steinackerjevimi razpravami, potem bi se tudi izpremenile njegove trditve na str. 206 in 210. — Napačna je trditev (str. 227), da je pripadlo vojvodstvo koroško s kranjskim vred Habsburžanom vsled dedne pogodbe. To ni bila dedna pogodba, ampak tajna, sklenjena z Ludovikom Bavarskim. — Na str. 233 naj se pravilno glasi „gospodstvo bambersko“, ne „babenerško“. — Marjeta, hči koroškega vojvode Henrika, se ne zove „Maultasch“ zaradi svojih nesomernih ust, ampak po svojem enako imenovanem gradu. — Rudolf IV. ni pridobil (1363) Tirolske potom pogodbe s postarno Marjeto Maultasch (str. 240), ker je sedaj dognano, da je ta pogodba potvorjena. — Po smrti Rudolfa IV. nista Albreht in Leopold po določbi svojega očeta vzajemno vladala v avstrijskih deželah (str. 242), ampak po pogodbi z 18. novembrom 1364 je vladal tu Albreht in prepustil upravo Tirolskega in Prednje Avstrije svojemu bratu Leopoldu. — Habsburška rodovina se je razdelila v avstrijsko in štajersko panogo l. 1379., ne 1373 (str. 243). — Zgodovina Trsta je prekratko obdelana; manjka več važnih dogodkov, ki bi nam pojasnili, kako sta tržaška trgovina in promet po Jadranskem morju postala popolnoma odvisna od Benečanov. Tudi niso povsem pravilno opisani dogodki, vsled katerih so dobili Habsburžani Trst (str. 244). — Pravice, ki jih je potrdil Friderik III., so bile potvorjene, kar bi pa bilo izrecno omeniti (str. 72). — Z Erazmom Predjamskim ni izumrl rod Predjamskih plemičev (str. 282), kar je dokazal Rutar, *Mitteil. des Musealver. f. Krain VIII, 11*. Znameniti Erazem Predjamski je bil po Rutarjevem mnenju (ravnotam, VIII, 10) drugi sin Nikolajev. Gruden rabi tudi napačno „Logar“ za nemško ime Lueger, namesto „Predjamski“, ki je pri nas že od nekdanj udomačeno. — Na str. 284. je treba izpremeniti letnico 1440 v 1480. — Na str. 298. so navedeni faktorji, ki so ustvarili novi čas. Toda pisatelj je prezrl več važnih pojavov, ki so preobrazili svet in ustanovili že v 13. stoletju temelj novega časa. — Odborniški shodi se niso pojavili šele za Maksimilijana I., ampak že za Friderika III. Avtor pripisuje tem zborovanjem pomen (str. 310), ki ga v resnici niso imeli. Zato jih že Ferdinand I. v zadnjem času svoje vlade ni več skliceval; to je storil ponajveč iz versko-političnih vzrokov. — Omeniti bi bilo treba, da je Herbersteinova „Moscovia“ le nemška prestava latinske knjige „Commentarii“ (str. 318).

V drugem zvezku je tudi precej tiskovnih napak. Dobro bi bilo, ako bi bil pisatelj dodal rodovnike, navedel literaturo, ki bi zlasti dijakom koristila, in povedal pri vseh slikah, kje se dobe in kakšni so izvorniki. — Upati je, da bo ljudstvo z veseljem in s pridom bralo svojo zgodovino, in da tudi izobraženec rad poseže po knjigi, ki ga seznani z vsemi važnejšimi dogodki slovenskega naroda.

Fr. Komatar.

K gorenjim izvajanjem bi pripomnil sledeče: Glede na avstrijsko zgodovino sledim v svoji knjigi izvajanjem in podatkom dveh najboljših in najnovejših znanstvenih del, namreč: Dr. Franz Martin Mayer: *Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben* (1909) in Alfons Huber, *Geschichte Österreichs*. Ti dve deli mi nudita oni okvir, v katerega črtam in rišem slike iz naše domače zgodovine. V preporna vprašanja se ne morem spuščati. Tako n. pr. nekateri zgodovinarji Rudolfovo izvolitev enako stavijo na 29. september, kakor drugi na 1. oktober. — Moja razlaga priimka „Maultasche“ je bila doslej precej splošna, nasprotna pa ni dognana. — Da se je za Lueger rabila slovenska oblika Logar (Luogar) dokazuje sam Rutar (*Mitth. des Musealver. VIII, 4*). — Odborniške shode ne pripisujem šele Maksimilijanu, ampak že Frideriku III., le da so se pod njim še prilično vršili, pozneje pa precej redno. Njih važnosti zlasti za razširjanje protestantstva pa ni mogoče tajiti. — O tržaški trgovini in prometu po Jadranskem

morju prinese precej gradiva 3. zvezek v poglavju „Trgovina“. Natančen seznam uporabljenih literatur bode pridejan zadnjemu zvezku, kjer bodo popravljene tudi tiskovne napake.

Dr. Jos. Gruden.

Pettauer L., *Die Zisterzienserabtei Sittich* („Laib. Zeitung“ 26./XI. in 27./XI. 1912).

Dr. O. Hegemann, *Eine Stellenbewerbung vor 300 Jahren*. („Laib. Zeitung“, 22./II. in 24./II. 1913).

Grof Žiga Thurn-Valsassina, ki je bil l. 1590. odstavljen kot oskrbnik blejske gosposčine, skuša ono službo zopet dobiti; priporočajo ga odlični možje, kakor papež Klement VIII. in več kardinalov.

M. P.

Pokorn Fr., *Šmartin pri Kranju*.

Tako je naslovljen spis, ki je izšel v 6. zvezku „Gorenjske knjižnice“ v Kranju, str. 3—31. L. 1912. Cena 30 h.

Pisatelj, ki ima nabrano obširno tvarino za zgodovino Šmartinske župnije, je povzel na kratko najvažnejše podatke iz dogodkov te prastare župnije in popisuje zgodbe župne cerkve in njenih podružnic ki so: Srednje Bitno, Zgornje Bitno, Breg, Druljevok, Stražišče, Šentpeter, Šmarjetina gora (razvalina) in Sv. Jošt. Čeprav je spis kratek, nam vendar podaja pregledno in jasno sliko iz minulosti šmartinske župnije. S takimi spisi se budi zanimanje za zgodovino in goji ljubezen do domače zemlje.

V. S.

Bohinjec Peter, župnik, *Zgodbe fare Škocijan pri Dobravi*. 1911. Tisk I. Krajec nasl. v Rudolfovem. Založil pisatelj. Str. 112.

Pisatelj nas seznanja z zgodbami škocijanske župnije na Dolenjskem, ki spada med najstarejše na Kranjskem. Doslej je bilo še malo dolenskih župnij popisanih, na pr.: Adlešiči, Črnomelj, Kočevje, Krško, Novo mesto, Šempeter, Šmarjeta, o drugih župnijah smo imeli le kratke preglede. Pričujoči spis ima naslednja poglavja: Topografija in statistika, zgodovina, cerkve in kapele, nadarbine, šole, graščine, ustanove, bratovščine in društva, odličnejši farani, krajevna imena. Listina iz l. 1320.

Kot leposlovec znani pisatelj je hotel pred svojim odhodom iz škocijanske župnije podariti svojim župljanom trajen spominek s pričujočo knjižico. Dasi delo še ni bilo tako dovršeno, kakor je sam želel, je moral vendar pohiteti, da je mogla knjižica še pravočasno iziti. Ta naglica pa je zakrivila, da pisatelj sam ni mogel natančneje nadzirati natiska. Zato se je vrnilo v spis več neljubih tiskovnih pomot, zlasti sta latinska citata na str. 26 in 46 v tej obliki docela neumljiva. Sreča, da pisatelj citira mesto, kjer se lahko čita pravilni napis. Da bi ime Gutenverde (Gutenverd) razlagali z „Gotno brdo“, pač ne kaže, ker je gotovo le prevod besede Dobrave (dober = gut) s pridevkom Wert, kar pomeni Flußinsel, Uferland, Halbinsel, (Weigand, Deutsches Wörterbuch, II, 1245). S tem pa ne trdimo, da je prvotni prevoditelj besedo prav ponemčil.

Veselo znamenje je, da je izšlo zadnji čas več popisov posameznih župnij. To so kameni, s katerimi se more zgraditi obširnejše poslopje. Umrli profesor Jos. Smrekar je večkrat dejal: Brez specialne zgodovine ni univerzalne. Istina! Hvalevredno je torej, da je Metelkova in Knobleharjeva domovina našla svojega zgodovinarja.

V. S.

Podlogar Leopold, dobski kaplan. *Droblinice iz zgodovine in občine „Krtina“ v dobski župniji.*

V spomin dobrotnikom novih zvonov na Krtini, ki so bili uliti začetkom l. 1911 v Dunajskem Novem mestu v tovarni tvrdke I. Hilzer in tovarišev. V Ljubljani 1911. Založilo cerkveno predstojništvo na Krtini. Tiskala „Katoliška tiskarna“. Str. 60.

Müller Freiherr von Dr. Eugen. *Zur Geschichte der Herren von Stroblhof.* Mit einem Stammbaum. Druck und Verlag E. Kainz vorm I. B. Wallishausser Wien. 4°, str. 38.

Z veliko vnemo in vztrajnostjo je zbral pisatelj vse, kar je mogel zaslediti o rodbini Stroblhof, lastnici graščine istega imena, slovensko imenovane Bokalice pri Dobrovi. Najznamenitejši ud te rodbine je bil Volk Žiga Stroblhof, ki je bil ud Dizmove bratovščine in postal baron l. 1688. Ta ni le pomnožil dedne posesti z mnogimi zemljišči, ampak je tudi graščino Bokalice na novo pozidal in okrasil s kipi in slikami. Valvasor ga hvali kot mecenata, ki je imel več let slikarja Almanacha na svojem gradu. Graščina je prešla po njem l. 1709. v last grofov Lambergov, ki so jo l. 1817. prodali Josipu Seunigu, v čigar rodbini se še nahaja. — Pisatelj nam je na str. 21 zbral podatke o slikarju Almanachu. V. S.

Gubo A., Die Trojanastraße („Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer“ III, Nr. 55).

Gubo podaja kratek pregled zgodovine tega prelaza in poroča obširno o dopisu, ki ga je poslal nadvojvoda Maksimilijan l. 1594. oskrbniku celjske grofije ter vranskemu župniku, v katerem jima naroča, kako da je treba pomanjkljivo cesto črez Trojane popraviti.

Dolenc dr. Met., Postanek in pomen inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. („Časopis za zgodovino in narodopisje“ 1912). Prva vladna inštrukcija je izšla l. 1726. za Štajersko; po njenem vzoru je urejena kranjska iz l. 1767.

Prijatelj dr. Ivan, Slovensčina pod Napoleonom. („Veda“ 1911).

V tej široko osnovani študiji zasleduje dr. Prijatelj, kako dalekosežne namene je imel Napoleon z ustanovitvijo Ilirije in kako ogromnega pomena je bilo francosko medvladje v narodnokulturnem življenju Slovencev.

Prijatelj dr. Ivan, Iz življenja kranjskega literata. („Veda“ 1912).

Ta maloznani literat je Leopold Kordeš, urednik časopisov „Carniola“, in „Laibacher Zeitung“; trudil se je, da bi ustanovili v Ljubljani stalno slovensko gledališče. M. P.

Valjavec dr. Josip, Desetletnica salezijanskega zavoda na Rakovniku v Ljubljani. 1901—1911. Str. 68.

V lepo opremljeni, z mnogimi slikami okrašeni knjižici nam pisatelj riše začetek in razvoj gradu Rakovnika ter njegove sedanje izpremembe. Ljubljanski odvetnik dr. Putschar je grad sezidal l. 1641. Za njim so bili lastniki: vicedom grof Attems, Franc Rigoni, deželni glavar Franc Seyfried knez Eggenberg, cistercijanski opat Janez, potem Peter Petergall, v 18. veku jezuiti, ok. l. 1774 pl. Pollini,

grot Blagay, Hohn, Schwarz, Tomek, Duffé; Schmitt, Hren in od 22. dec. 1900 dalje salezijanci, ki so pričeli graditi veličastno cerkev in obširno poslopje za zavetišče in vzgojevališče. Spis nas natančno seznanja z delovanjem salezijancev na Rakovniku in z ustrojem salezijanske vzgoje; zato je zanimiv prinos k naši kulturni zgodovini. V. S.

Huber dr. J., *Die Anfänge der alpinen Forschung in den Ostalpen und im Karstgebiete (bis 1800)*. Würzburg 1907. 123 str.

V zgodovini raziskovanja Vzhodnih alp ter Krasa igra Kranjsko zelo važno vlogo. V 2. poglavju te knjige (str. 18—43) je zbral dr. Huber starejše podatke o Cerknjškem jezeru. Prvi doslej znani zemljevid tega jezera je narisal po naročilu barona Žige Herbersteina neki Georg Weber v svojem traktatu „De admirandis Hungariae aquis“ (Dunaj l. 1551; pozneje sprejeto v knjigo „Mart. Broniovii Tartariae descriptio“, Köln l. 1595). V 4. poglavju razpravlja obširno o Hacquetovih potovanjih ter o rezultatu njegovih raziskovanj, v 5. pa med drugimi o rudniškem svetniku Fr. Hermannu, ki je l. 1780. potoval po Vzhodnih alpah in popisal tudi del Kranjske. M. P.

Fr.(eiresignierter) Pf.(arrer) H.(artig), *B. Hacquets Autobiographie. Originalbriefe B. Hacquet's an Freihern von Moll*. (Katholische Halbmonatschrift „Wahrheit“, 42. Jahrg. 1908. München). 48 str.

Ta obširna avtobiografija („Précis de la vie de Belsazar Hacquet écrit par lui même“) se nahaja v kr. dvorni in državni knjižnici v Monakovem in sega do l. 1812.; za stoletnico Hacquetove smrti, ki bo l. 1915., je dobro došla. Življenjepisu je dodan nemški prevod.

Jakob Georg, *Belsazar Hacquet und die Erforschung der Ostalpen und Karpaten*. Münchener Geographische Studien, herausg. v. S. Günther. 27. Stück. München 1913. 126 str.

Pred nami leži najobširnejša monografija o Hacquetu. V njej podaja pisatelj temeljit referat o sistematičnih potovanjih prvega raziskovavca Vzhodnih alp. Mnogi citati, ki jih vpleta Jakob, nam kažejo, kako je znal Hacquet mojstrsko označiti morfološke posebnosti vsake pokrajine; razvrstitev Vzhodnih alp na prvotne, severne apneniške in južne apneniške je on prvi spoznal in znanstveno utemeljil. Istotam je natisnjeno nekaj njegovih pisem. Razpravi je pisatelj dodal 3 obriske Hacquetovih potovanj. Zaslužno delo priporočamo vsakomur, ki hoče spoznati velikega učenjaka, kateremu je postala tekom 21 let Kranjska druga domovina! M. Pajk.

Putick Wilhelm, *Eine geologische Skizze des Zirknitzer Sees*. („Lai-bacher Zeitung“ 14./XII., 16./XII., 18./XII. in 19./XII. 1912).

Schenkel Theodor, „*Karstgebiete und ihre Wasserkräfte*“. Eine Studie aus öffentlichen Vorträgen des Verfassers über die Ausnützung und Verwertung der Wasserkräfte in den Karstländern der öst.-ung. Monarchie. — Wien und Leipzig. A. Hartlebens Verlag 1912.

Im vorliegenden Werke wird das Wesen des Karstes von neuen Gesichtspunkten erörtert; hiebei bedient sich der Autor des reichen und verhältnismäßig wenig gewürdigten Beobachtungsmateriales über Niederschläge und Abfluß, das vom hydrographischen Amte gesammelt wurde, und vergleicht an der Hand

dieser Daten das Verhalten der Gewässer in ausgebildeten Tälern mit einer gleichmäßigen Gefällskurve mit jenen der jüngeren Talbildung, bei welcher die fast ins Horizontale übergehenden Gefälle mit steilen Flußstrecken wechseln. — Im Karste können auch ausgebildete Flußstrecken vorkommen, wenn die Talsohle wasserundurchlässig ist; solche Täler hören jedoch dort auf, wo an Verwerfungen der Formationswechsel zur durchlässigen und der Korrosion wenig widerstehenden Kreide stattfindet oder an den größten Dislokationen zwischen der Kreide und der Trias. — Als typisches Beispiel für diesen Wechsel ausgebildeter offener Flußtäler mit unausgebildeten unterirdischen Zonen werden die innerkrainischen Kesseltäler angeführt, deren Längsprofil von Prezid durch das Laaser Tal, den Zirknitzer See, die Rakbachschlucht, das Planinatal und das Laibacher Moor bis zur Mündung in die Save mit den eingeschalteten periodischen Seen im Werke dargestellt sind.

Über die Entstehung der unterirdischen Strömungen schließt sich Schenkel den Ausführungen Knebels an, nach welchen die Zerklüftungszonen durch chemische Einwirkung zu Quellströmen werden und diese sich infolge der höhlenbildenden Erosionstätigkeit in Höhlenflüsse umbilden. Die räumliche Ausgestaltung des Einzugsgebietes (Flußgebietes) bildet hiebei nicht wie in alten Flußtälern die geographische Umgrenzung des Niederschlagsgebietes, sondern hängt bei den echten Karstflüssen von der Entstehung der Gebirgsformen ab; man trifft daher auf ganz widersinnige Entwässerungen durch unterirdische Wasserläufe vollkommen fremder Gebiete. — Die unterirdischen Abflüsse erhalten Zubringer von dem oberhalb liegenden Niederschlagsgebiete in vertikaler Richtung, wobei jede kleine Doline ein solches Einzugsgebiet für sich bildet. — Mit der Einreihung der wasserführenden Zubringer in der Weise, wie es bei ausgebildeten Flußtälern mit Hilfe des Grundwassers möglich ist, kann sich Schenkel im Karste nicht befreunden. — Er sagt: „Wir können wohl nicht behaupten, daß eine solche Kommunikation der einzelnen Schichtklüfte und transversalen Spalten untereinander derart besteht, wie bei einem dem Diluvium oder Alluvium zugehörigen Grundwasserträger.“ — „Da Spalten und Klüfte eigentlich Rohrsysteme vorstellen, deren Kapazität durchaus nicht wie beim Grundwasserträger von der Korngröße des Materiales, sondern von der tatsächlichen Dimension abhängt, so ist es klar, daß bei verschiedenen Wassermengen der einzelnen Zubringer sehr verschiedene Widerstandshöhen in diesem Systeme auftreten müssen.“ — „Wir können daher nicht von einem sogenannten oberen und unteren Karstniveau sprechen, oder es ist dies nur gestattet bei der sehr willkürlichen Annahme einer mittleren Druckhöhe“.

„Nur in einem Falle wird sich dies für den Austrittspunkt einstellen, wenn nämlich sämtliche kommunizierende Gänge an eine Barre undurchlässiger Gesteinsschichten stoßen und das Wasser daher unbedingt diese Überfallsschwelle zu überwinden hat.“ — Dieser Fall findet dann statt, wenn der Fluß seine Richtung an den Verriegelungen der Poljen zu ändern und ein System neuer Gänge aufzusuchen gezwungen ist. In dem besonderen Steigen der Hochflut unterirdischer Gewässer über die Mittelwasserstände (sogar auf 30 m von der Lindnergrotte in dem zu derselben führenden Trebič-Schachte), sieht der Autor einen glänzenden Beweis für die Gültigkeit der Gesetze in Rohrsystemen oder geschlossenen Durchflußquerschnitten unter Druck. — Hinsichtlich der Ursache der periodischen Überflutung in den Poljen lehnt sich Schenkel Katzers Grundsätzen an, nach welchen dieselben dem Mißverhältnisse zwischen Zufluß an den Speiern und Abfluß bei den Wasserschlingen zuzuschreiben sind, und bringt zur Erklärung

dieser Erscheinung systematische Darstellungen bei. — Ebenso instruktiv wird die stufenförmige Absenkung der offenen Täler und der Höhlenflüsse behandelt; er bringt weiters Bilder aus den oberen, bereits vom Wasser verlassenem und mit Tropfsteingebilden geschmückten Etagen und Abbildungen der unteren, noch als Höhlenflüsse tätigen Hohlgänge.

Die Dolinen führt der Verfasser auf Grund eigener Erfahrungen sowohl auf Einstürze der unterirdischen Hohlräume als auch auf Korrosionserscheinungen zurück. Doch glaubt er, daß die Korrosion in ausgedehnten Dolinengebieten die hauptsächlichliche Ursache der Ausbildung derselben ist.

Daß bei stärkerer Erosion unterirdischer Klüfte Hohlräume entstehen können (hauptsächlich in den Linien schon vorgebildeter Dolinen), in welchen die Spannung von der Decke ohne Deformation oder Bruch nicht mehr übernommen werden kann, ist dem Autor als Ingenieur klar. Man kann daher aus dem reihenweisen Vorhandensein von Dolinen auf die Existenz eines verlassenen oder aktiven Höhlenflusses schließen. Die Entstehung der Poljen oder Kesseltäler, deren Ausdehnung im ganzen Karstgebiet von der Triglavgruppe bis zum Meerbusen von Nauplia auf eine Breite von 200 km parallel zur Ostküste der Adria dem Streichen der Schichten in der Richtung Nordwest-Südost folgt, schreibt Schenkel ausschließlich der Theorie des horizontalen Gebirgsschubes zu.

Durch diese mechanische Einwirkung entstanden bei einer vorbestimmten geneigten Schichtenlagerung Schubspannungen quer auf die horizontale Belastungsrichtung und infolgedessen jene Faltenzüge, welche den Karst charakterisieren und die sich auch auf die dalmatinische Inselzone erstrecken. Ebenso verursachten die Schubspannungen die Bildung sekundärer Querfalten, welche die Hauptfalten verriegelten. An der Hand von geologischen Querprofilen des Westkrainer und Görzer Karstes (Schnitt Timavo — Komen — Wippach — Ober-Loitsch), des Ostkrainer und Istrianer Karstes (Schnitt Rovigno — Fojba — Schneeberg), des Likaner, Ragusaner und des Dalmatinisch-bosnischen Karstes wird jene Faltenerscheinung anschaulich entwickelt und darauf hingewiesen, daß diese Faltung die Flyschformation und das Neogen mitmachten und dann erst in die verriegelten Täler das Diluvium und Alluvium abgelagert wurde.

In der Längsachse von Poljen fand nunmehr die hauptsächlichliche Ansammlung der Niederschläge und Entwässerung der Karstgebiete statt, und es suchte sich das Wasser von den höheren zu den tiefer liegenden Kesseltälern den Abzug an den durch die vorerwähnte Faltung entstandenen Dislokationen in der Richtung des Streichens.

Besonders bemerkenswert in dieser Beziehung ist der Linienzug Laas — Loitsch — Oberlaibach — für den Tallauf vom Obrh bis zum Laibachfluße mit dem eingeschalteten, einst unterirdischen, nunmehr aufgeschlossenen Rakkache.

Beispiele von noch nicht vollendeten Fluß-canons des Reka-Flusses von St. Kanzian sowie vom Rakkache des Krainer Karstes folgen in prächtig ausgeführten Abbildungen. — Weiter sind Vergleiche zwischen Niederschlag und Abfluß bei ausgebildeten und in Ausbildung begriffenen Talläufen angestellt. — Mittels einer Niederschlagskurve für den Schwerpunkt des Einzugsgebietes und der Abflußkurve für den Ausgangspunkt der Einzugsgebiete ist an den Schaulinien (Graphikon) der Mur, Drau, Save, Traun, der Arsa, Cetina und des Laibachflusses der Einfluß der Frostperiode, Schneeschmelze, sommerlichen, beziehungsweise herbstlichen Regengüsse und des Neuschnees auf den Verlauf der Regenkurve demonstriert. So verfolgt zum Beispiel die Wasserstandslinie der Save, am

Flödniger Pegel beobachtet, vollkommen die Linie der Niederschläge, welche am Radmannsdorfer Ombrometer verzeichnet wurden.

Charakteristisch für die Save sind die hervorstehenden Sprünge der Schaulinie zur Zeit der Schneeschmelze im Mai und des Neuschnees im November.

Gegenüber der Save mit einem ausgebildeten Tale wird der Laibachfluß als Repräsentant der südlichen Karstflüsse angeführt. Bei diesem Flusse erreicht die Regenkurve der Ombrometerstation Planina ihr Maximum im Sommer und zur Zeit des Neuschnees im November, ihr Minimum im Monate August. Die Wasserstandskurve des Pegels in Laibach zeigt die parallele Verschiebung der Abfluß-Maxima und -Minima gegen jene der Niederschlagskurve. Nur im Herbste ist die Neuschneekurve übereinstimmend mit deren Hochwasserabflußlinie.

Diese Verschiebung beider Linien rührt von der Ansammlung der Niederschlagsgewässer in den unterirdischen Hohlräumen sowie in den oberen Kesseltälern, welche für die unteren Gebiete wie Talsperren wirkend, die Hochwässer zurückhalten und somit die Flutwelle verflachen.

Zu Beispielen von Ausnützung einzelner Kraftstufen der verschiedenen Karstflüsse übergehend, bespricht Schenkel die Wasserführung und die Gefällsverhältnisse bei verschiedenen charakteristischen Wasserständen unter Berücksichtigung der Dauer dieser Wasserstände und bewertet auf Grund dieser Faktoren und der geologischen Verhältnisse bei verschiedenen Flüssen die rein technische Frage, die Baumöglichkeit, und löst weiters die wirtschaftliche Frage über die Bauwürdigkeit solcher Wasserläufe für Kraftzwecke.

Von diesem Gesichtspunkte werden neben anderen Flüssen die Save und ihr Hauptzufluß in Krain, die Laibach, mit ihrem Oberlaufe eingehend behandelt und auch die Gurk, der Temenicabach und die Kulpa als verwendungsfähige Wasserkraftflüsse bewertet.

Obzwar das mit zahlreichen Bildern, Skizzen, Diagrammen und Plänen begleitete Werk in erster Reihe für Techniker bestimmt ist, so bietet es für den Naturforscher und Volkswirt viel Anregung und Belehrung. *Ing. Karl Pick.*

Seidl Ferd., *Die in Krain und Görz-Gradisca 1910 beob. Beben.* Allg. Bericht u. Chronik der in Österreich beob. Erdbeben. Offiz. Publikation der Direktion der k. k. Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik. Nr. VII. 1912, pag. 91—121.

V navedenem zborniku je uredil prof. Ferd. Seidl iz Gorice došla mu poročila o zemeljskih potresih, ki so se pojavili leta 1910. na Kranjskem in Goriško-Gradiščanskem. S svojo večjo roko je zbral mnogoštevilna drobna poročila in opazovanja ter jih je združil po mesecih v celoto, ki konča s celoletnim preglednim odstavkom o potresnem gibanju na Kranjskem, oziroma na Goriškem in Gradiščanskem. Iz prof. Seidlovega poročila navajamo naslednje zanimive podatke.

Leta 1910. je bilo število opazovanih potresnih pojavov na Kranjskem le 40, torej 22 manj kakor v prejšnjem letu 1909. Tudi število potresnih dni je padlo od 39 v l. 1909. na 25 v l. 1910. Na Kranjskem je imelo svoje izvorišče le 35 potresov, 5 potresov pa je izviralo iz sosednjega ozemlja (Hrvaško 4, Istra 1). Med kranjskimi potresi je bilo 18 jačjih, ki so se pojavili na večjem ozemlju in so jih opazovali na dveh ali več krajih. Poročevalec pa je prejel iz 6 okrajev v 10 slučajih toli natančna poročila, da lahko sklepa iz njih na približno obsežnost ondotnih potresov in sicer:

1. Ljubljansko polje	1. februarja;	premer okrožja	50 km
2. Polhograjsko pogorje	1. maja;	"	45 "
" " "	6. maja;	"	30 "
3. Ozemlje ob Pivki	28. januarja;	"	60 "
" " "	19. septembra;	"	20 "
4. Kostanjeviška ravan	1. februarja;	"	35 "
5. Novo mesto, Št. Peter, Trebelno	3. "	"	20 "
Št. Peter, Trebelno	2. "	"	15 "
6. Črnomelj in okolica	2. "	"	20 "
" " "	14. maja;	"	30 "
" " "	22. julija;	"	25 "

Splošno so delovala v l. 1910. večidel le takšna potresna ognjišča, ki tudi v prejšnjih letih niso mirovala. Močnejše in obsežnejše potresno gibanje se je pojavilo 28. januarja na Krasu z domnevnim izvoriščem na ozemlju med Št Petrom in Slavino. Odtod se je razširil srednje močen potres, ki pa ni povzročil nikakšne znatne škode po okrožju s premerom nad 60 km. Najbolj nemirno je bilo Črnomeljsko okrožje: ondodni prebivalci so čutili potresno gibanje že februarja in aprila, intenzivnejše pa 22. julija. Poslednji slučaj je bil zanimiv radi tega, ker se je izprožilo na primeroma zelo majhnem ozemlju v preteku nekaj ur 7 zaporednih potresnih streslajev. Tudi to leto je bilo potresno delovanje v zimski polovici živahnejše kakor poleti; v teku dneva je bilo število potresov večje v nočni polovici (25 potresov med 40).

Neprimerno mirnejše ozemlje sta imela Goriško in Gradiščansko. Ondi so opazovali leta 1910. le 8 neznatnih potresnih pojavov. *Dr. Guidon Sajovic.*

Keißler Dr. Karl v., *Zur Kenntnis der Pilzflora Krains.* Sonderabdruck aus „Beihefte zum Botan. Centralblatt“. Bd. XXIX. (1912) Abt. II.

Der Verfasser publiziert seine in den Jahren 1907 und 1908 in Oberkrain in den Umgebungen von Veldes und Kronau gemachten mykologischen Funde. Die Abhandlung, ein reicher Beitrag zur Pilzflora Krains, ist keine bloße Aufzählung der beobachteten Formen, sondern bringt nebst Anführung wichtiger Synonyma vielfach auf die Nomenklatur und Systematik bezugnehmende und sonstige kritische Bemerkungen sowie bei vielen Arten auch ergänzende, auf eigene Beobachtung gestützte Beschreibungen.

Nicht abträglich wäre es der sonst so gründlich gehaltenen Studie, wenn einzelne Nährpflanzen, wovon anscheinend neue für 24 Arten konstatiert werden, genauer bestimmt wären und die im Sammlungsgebiete tatsächlich vorkommenden Typen gewisser zitierter Species wie *Pinus montana* Miller, *Sedum Telephium* L., *Doryenium suffruticosum* Vill., *Gentiana acaulis* L., *Mentha silvestris* L. entsprechende Bezeichnung gefunden hätten.

Die Aufzählung umfaßt 110 Gattungen mit 209 Arten, die sich auf die einzelnen Hauptgruppen folgendermaßen verteilen:

Ascomycetes	52	Gattungen in 75	Arten
Fungi imperfecti	33	"	" 86 "
Hymenomycetes	13	"	" 23 "
Phycomycetes	2	"	" 2 "
Myxomycetes	2	"	" 2 "
Ustilagineae	2	"	" 3 "
Uredineae	6	"	" 18 "

In der gesamten Aufzählung finden sich 17 Gattungen und 97 Arten, die in „Voß, Mycologia Carniolica“¹ nicht enthalten sind.

Von den betreffenden Gattungen sind drei Pyrenomyceten (*Herpotrichia*, *Letendraea*, *Acrospermum*), vier Discomyceten (*Sepultaria*, *Orbillia*, *Aggyrium*, *Calicium*) und zehn Fungi imperfecti (*Aposphaeria*, *Pyrenochaeta*, *Chaetomella*, *Camarosporium*, *Rhabdospora*, *Micula*, *Colletotrichum*, *Septogloeum*, *Periconia*, *Volutella*).

Die diesbezüglichen Arten (darunter neu beschrieben eine Art, zwei Varietäten und eine Form) sind:

I. Ascomycetes.

a) Pyrenomycetes.

Diatrypella pulvinata Nitsche. An dünnen Zweigen von *Alnus incana* L., in den Saveauen nächst Log bei Kronau.

Hipocopa discospora Fuek. Auf Hasenmist in der Velika Pišnica bei Kronau.

? *Sphaerella Vincetoxici* Sacc. An dünnen Stengeln *Daucus Carota* L., auf der Osojnica bei Wocheiner Vellach.

Melanospamma pomiformis Sacc. var. *monosticha* Keißl. var. nov. An dünnen Zweigen von *Sorbus Aria* L., am Fuße des Črni vrh (Schwarzriegel, Karawanken) bei Kronau.

Gnomonia Vepris Keißl. nom. nov. Auf abgestorbenen Ranken von *Rubus*, bei Veldes (Ascus- und Pyknidenstadium).

Gnomonia Arnstadtensis Auersw. Auf trockenen Blättern von *Carpinus Betulus* L., auf der Osojnica bei Wocheiner Vellach.

Berlia moriformis De Not. An entrindeten Zweigen von *Fagus silvatica* L. in der Velika Pišnica bei Kronau.

Valsaria insitiva Ces. et De Not. An Zweigen von *Berberis vulgaris* L., in den Auen des Poldnica-(Ponca-) Grabens bei Ratschach und an dünnen Zweigen von *Ligustrum vulgare* L. in einem Garten in Veldes.

Leptosphaeria Avenae Auersw. An Halmen von *Milium effusum* L., am Veldeser Schloßberg.

Leptosphaeria dumetorum Nießl. An dünnen Stengeln von *Veronica lutea* Wettst. beim Peričnik-Fall im Vrata-Tal.

Leptosphaeria personata Nießl. An dünnen Halmen von *Aira caespitosa* L., bei Veldes.

Leptosphaeria eustoma Sacc. f. *maior* Berl. An dünnen Stengeln von *Dorycnium suffruticosum* L. bei Kronau. (Die citierte Nährpflanze dürfte wohl richtiger als *Dorycnium germanicum* (Grenli) Rouy zu bezeichnen sein).

Herpotrichia nigra Hart. Status pycnidus: An Zweigen und auf Nadeln von *Pinus montana* Mill. (genauer *Pinus Mughus* Scop.) und von *Abies excelsa* DC. im Planica-Graben bei Ratschach sowie an Zweigen und auf Nadeln von *Juniperus nana* Willd. in Kronauer Wald. — Status perfectus: An Zweigen und auf Nadeln von *Abies pectinata* DC. bei der Voßhütte am Fuße des Prisojnik (Prisang).

¹ Voß W., *Mycologia Carniolica*. Ein Beitrag zur Pilzkunde des Alpenlandes. Enthalten in den Mitteil. d. Musealver. f. Krain u. zw. der I. Teil in Bd. 2 (1889) p. 281—350; der II. Teil in Bd. 3 (1890) p. 229—306; der III. Teil in Bd. 4 (1891) Naturkundl. Teil p. 1—70; der IV. Teil in Bd. 5 (1902) Naturkundl. Teil p. 1—84.

Herpotrichia chaetomioides Karst. An dürren Stengeln von *Centaurea Scabiosa* L. (? *Centaurea Fritschii* Hayek) bei Veldes.

Letendreaa eurotioides Sacc. In Gesellschaft von *Helminthosporium macrocarpum* Grev. (oder auf diesem parasitierend?) an dürren Ästen von *Acer campestre* L., Rečica bei Veldes.

Acrospermum compressum Tode. An dürren Stengeln von *Mentha silvestris* L., am Wege zum Unteren Weißenfelder See.

b) Discomycetes.

Morchella conica Pers. Auf humösem Boden bei einer Almhütte am Unteren Weißenfelder See.

Helvella pulla Holmsk. f. *Klotzschiana* Rehm. Unter Weidengestrüpp, zwischen Kalkschotter, am Rand des Wocheiner Sees.

Acetabula sulcata Fuck. Auf humösem Boden bei einer Almhütte am Unteren Weißenfelder See.

Otidea auricula Rehm. Auf humösem Boden bei einer Almhütte am Unteren Weißenfelder See.

Sepultaria arenicola Rehm. Im Schotter des Pišnica-Baches bei Kronau.

Phialea dolosella Sacc. An dürren Stengeln von *Stachys annua* L., in der Velika Pišnica bei Kronau.

Pezizella Libertiana Keißl. Auf Zapfenschuppen von *Pinus silvestris* L. im Mali Rovt bei Kronau.

Mollisia benesuada Phill. An Zweigen von *Alnus incana* (L.) Mneh., nächst Wurzeln bei Kronau und im Mali Rovt bei Kronau.

Mollisia pinicola Rehm. Auf dürren Nadeln von *Pinus montana* Mill. (genauer *Pinus Mughus* Scop.), Kronauer Wald bei Kronau. Bisher nur aus Norditalien bekannt.

Pyrenopeziza radians Rehm samt Pyknidenstadium: *Placosphaeria Campanulae* Bäuml. Auf lebenden Blättern von *Campanula Trachelium* L. (oberseits der Schlauchpitz, unterseits das Pyknidenstadium) bei Veldes.

Tapesia fusca Fuck. An Balken von *Abies excelsa* DC. am Unteren Weißenfelder See.

Lachnum relicinum Karst. An faulenden Stengeln von *Adenostyles alpina* Bl. A. F. [*Adenostyles glabra* (Mill.) DC] beim Unteren Weißenfelder See.

Lachnum bicolor Karst. f. *alpina*. An dürren Zweigen von *Alnus incana* L. am Fuße des Vitranec bei Kronau.

Lachnum calyculaeforme Rehm. An dürren Zweigen von *Corylus Avelana* L. und *Betula alba* L. am Vitranec bei Kronau.

Lachnum crystallinum Rehm. An faulenden Zweigen von *Alnus incana* (L.) Mneh. am Vitranec bei Kronau.

Dasyscypha Willkommii Hart. An dürren Zweigen von *Larix decidua* Mill. bei Soteska (Stiege) im Wocheinertale, in der Mala Pišnica bei Kronau und bei Seebach am Veldeser See.

? *Dasyscypha subtilissima* Sacc. Auf faulender Fichtenrinde im Kronauer Walde bei Kronau.

Orbilia rubicunda Sacc. Auf dürren Blättern von *Helleborus dumetorum* W. K., Veldeser Schloßberg. Bisher nur aus Norditalien bekannt.

? *Aggyrium herbarum* Fries, in annähernder Form. An dürren Stengeln von

Adenostyles viridis Cass. [*Adenostyles glabra* (Mill.) DC.], beim Unteren Weißenfeller See.

Propolis faginea Karst. An dürren Zweigen von *Ostrya carpinifolia* L. am Veldeser Schloßberg.

Heterosphaeria Patella Grev. var. *Lojkae* Rehm. An dürren Stengeln von *Clematis recta* L., am Wocheiner See. Bisher nur aus Oberitalien angegeben.

Calicium pusillum Floerke. Auf Zäunen am Vitranec bei Kronau.

II. Fungi imperfecti.

Phyllosticta buxicola Keißl. Auf lebenden Blättern von *Buxus sempervirens* L. in einem Garten bei Veldes.

Phyllosticta quernei Thuem. Auf lebenden Blättern von *Quercus pubescens* Willd., Adolfs Höhe bei Veldes.

Phyllosticta Scrophulariae Sacc. Auf lebenden Blättern von *Scrophularia nodosa* L. unweit Rečica. Bisher nur aus Norditalien angegeben.

Phyllosticta Opuli Sacc. Auf lebenden Blättern von *Viburnum Opulus* L., Adolfs Höhe bei Veldes. Hauptsächlich in Norditalien verbreitet, vom Verfasser aber auch in Kärnten nachgewiesen.

Phyllosticta Alliariaefoliae Allesch. In den Flecken von *Ramularia macrospora* Fres. auf lebenden Blättern von *Campanula Trachelium* L. bei Abling.

Phoma protracta Sacc. An dürren Zweigen von *Acer campestre* L. am Veldeser Schloßberg.

Phoma oleracea Sacc. An dürren Stengeln von *Arabis hirsuta* L. bei Wocheiner Vellach.

Phoma melaena Mont. et Dur. An dürren Stengeln von *Astragalus glycyphyllos* L. am Veldeser Schloßberg.

Phoma arundinacea Sacc. Gemeinsam mit *Puccinia Magnusiana* Körn. auf dürren Scheiden von *Phragmites communis* L. am Rande des Veldeser Sees.

Phoma fimeti Brun. Auf Pferdemit in Gesellschaft von *Sporormia ambigua* Nießl, im Martulik-Graben bei Kronau. Nach Saccardo bisher nur in Frankreich gefunden.

Phoma glandicola Lev. var. *Coryli-putaminis* Sacc. Auf alten Schalen von *Corylus Avellana* L., in der Rothweinklamm bei Veldes.

Phoma Zopfii Allesch. An dürren Zweigen von *Ononis spinosa* L., Adolfs Höhe bei Veldes. Bisher nur einmal von Zopf bei Halle a/S. gefunden.

Phoma Zopfii Allesch. var. *Ononidis* Keißl. mit dem Typus vergesellschaftigt.

Phoma Deutziae Allesch. An dürren Zweigen von *Deutzia* (? *scabra* Thbg.) im Veldeser Kurpark. Bisher anscheinend nur von Berlin bekannt.

Phoma Vepris Sacc. An dürren Ästen von *Rubus* bei Veldes.

? *Aposphaeria mediella* Karst. Auf einer morschen Bank am Unteren Weißenfeller See.

Asteroma latebrarum Grog. Auf welkenden Blättern von *Viola biflora* L., am Fuße des Triglav im Talschluß des Vrata-Tales.

Pyrenochaeta Telephii Allesch. An dürren Stengeln von *Dorycnium suffruticosum* L. [genauer wohl *Dorycnium germanicum* (Gremli) Rouy] bei Kronau. Bisher nur für Bayern angeführt.

Vermicularia trichella Fries. Auf welkenden Blättern von *Listera ovata* L. am Wocheiner See.

Vermicularia herbarum West. An durren Stengeln von *Sedum Telephium* L. [*Sedum maximum* (L.) Hoffm.] am Veldeser Schloßberg.

Chaetomella atra Fuck. An durren Blattstielen von *Aquilegia vulgaris* L. am Veldeser See.

Diplodia Mamma Fuck. An durren Zweigen von *Ligustrum vulgare* L. in einem Garten in Veldes.

Diplodina Ligustri Delacr. Gemeinsam mit voriger Art. Nach Saccardo bisher nur aus Frankreich bekannt.

Hendersonia Vossii Keißl. **spec. nov.** An durren Blütenschäften von *Arabis hirsuta* L. bei Wocheiner Vellach.

Camarosporium Xylostei Sacc. An durren und lebenden Ästen von *Lonicera Xylosteum* L. am Veldeser Schloßberg.

Septoria Ligustri Kickx. Auf lebenden Blättern von *Ligustrum vulgare* L., in einem Garten in Veldes.

Septoria Hellebori Thüm. Auf trockenen Blättern von *Helleborus niger* L. auf der Straža bei Veldes und in der Pokljuka-Schlucht.

Septoria Soldanellae Speg. Auf welkenden Blättern von *Soldanella minima* L. an Schneefeldern im Talschluß des Planica-Grabens bei Ratschach.

Septoria orobina Sacc. Auf lebenden Blättern von *Orobus vernus* L. in Soteska (Stiege) im Wocheiner-Tal. Bisher nur aus Norditalien angegeben.

Septoria Phyteumatis Siegm. Auf welkenden Blättern von *Phyteuma* spec. am Wocheiner See.

Septoria Polygonorum Desmaz. Auf lebenden Blättern von *Polygonum Persicaria* L. bei Veldes.

? *Septoria Anthyllidis* Sacc. Auf lebenden Blättern von *Anthyllis Vulneraria* L. am Veldeser Schloßberg. Bisher nur aus Sardinien bekannt.

Rhabdospora phomatioides Sacc. An durren Stengeln von *Lotus corniculatus* L., Schalkendorf bei Veldes. Bisher nur aus Frankreich angeführt.

Rhabdospora pleosporoides Sacc. β . *Bosciana* Sacc. An durren Stengeln von *Cichorium Intybus* L. auf der Osojnica bei Wocheiner Vellach.

Rhabdospora Betonicae Br. & Sacc. An durren Stengeln von *Salvia pratensis* L. bei Wocheiner Vellach. Von Saccardo nur aus Frankreich beschrieben.

Rhabdospora Rhinanthi Oud. An durren Stengeln von *Melampyrum pratense* L. am Veldeser Schloßberg.

Rhabdospora Lactucae Brun. An durren Stengel von *Centaurea Scabiosa* L. (? *Centaurea Fritschii* Hayek) am Veldeser Schloßberg. Eigentlich für *Lactuca* aus Frankreich bekannt.

Micula Mougeotii Duby. (Pyknidenform zu *Dermatella Micula* Rehm.) An durren Zweigen von *Rhamnus carniolica* Kern. (= *Rhamnus fallax* Boiss.) am Feistritz-Bach bei Wocheiner-Feistritz und im Martulik-Graben bei Kronau.

? *Discosia vagans* De Not. Auf welkenden Blättern von *Rhododendron hirsutum* L. bei Soteska (Stiege) im Wocheiner-Tal. (Mit dieser auf *Arbutus* und *Laurus* nur aus Norditalien angegebenen Art ziemlich übereinstimmend.)

Gloeosporium Trifolii Peck. Auf lebenden Blättern von *Trifolium repens* L. bei Görriach am Wege zur Rotweinklamm. Bisher nur aus Nordamerika und Tirol bekannt.

Gloeosporium Helicis Oud. var. *biguttulata* Keißl. **var. nov.** Auf lebenden Blättern von *Hedera Helix* L., auf der Insel St. Maria im Veldeser See.

Colletotrichum gloeosporioides Sacc. var. *Hederæ* Passer. Auf trockenen Blättern von *Hedera Helix* L., am Veldeser Schloßberg und auf der Insel St. Maria im Veldeser See.

Septogloeum acerinum Sacc. Auf lebenden Blättern von *Acer campestre* L. am Veldeser Schloßberg.

Oidium monilioides Link. Auf lebenden Blättern von *Agropyrum repens* P. B. und *Bromus inermis* Leyß., auf der Adolphshöhe bei Veldes.

Ramularia Epilobii-palustris Allesch. Auf lebenden Blättern von *Epilobium parviflorum* L. bei Kronau.

Ramularia Silenes Karst. Auf lebenden Blättern von *Cerastium vulgatum* Fr. bei Ober-Göriach.

Torula graminis Desmaz. Auf faulenden Blattscheiden von *Phragmites communis* L. am Veldeser See.

Periconia Helianthi Bönord. Auf alten Fruchtböden von *Carlina acaulis* L. und an faulenden Stengeln von *Potentilla caulescens* L. in der Velika Pišnica sowie an faulenden Stengeln von *Gentiana acaulis* L. (recte *Gentiana Clusii* Perr. & Song.), von *Epipactis latifolia* Sw. und *Euphrasia tricuspidata* L. (recte *Euphrasia cuspidata* Host.) in der Mala Pišnica bei Kronau.

Cladosporium rectum Preuß. An entrindeten Stämmen von *Fagus silvatica* L. bei Kronau.

Cladosporium Soldanellæ Jaap. Auf verwelkten Blättern von *Soldanella minima* L. im Kronauer Wald und an dürren Fruchtstielen der gleichen Nährpflanze im Talschluß des Planica-Grabens bei Ratschach.

Volutella gilva Sacc. An der vertrockneten Stengelbasis von *Cichorium Intybus* L., auf der Osojnica bei Wocheiner Vellach.

III. Hymenomycetes.

Polyporus elegans Fries. Auf einem Fichtenstrunk im Kronauer Wald, auf Waldboden zwischen Moos im Martulik-Graben bei Kronau, auf einem Strunk von *Fraxinus excelsior* L. bei Kronau und im Buchenwald beim Oberen Weißenfelsen See.

Polyporus elegans Fries. var. *nummularius* Fries. Auf Waldboden in der Pokljuka-Schlucht bei Göriach und auf morschem Buchenholz auf der Osojnica bei Wocheiner Vellach.

Merulius rufus Pers. Auf faulenden Buchenästen nächst Birnbaum bei Abling.

Irpex fusco-violaceus Fries. An Fichten auf der See-Alm am Fuße des Mangart bei Weißenfels.

Stereum fuscum (Schr.) Qu. An dürren Zweigen von *Fagus silvatica* L. im Planica-Graben bei Ratschach.

Pistillaria rosella Fries. Auf ausgebleichten Blättern von *Aquilegia vulgaris* L. am Veldeser See.

Pistillaria uliginosa Crouan. f. *albo-lutea* Keißl. **forma nov.** An dürren Stengeln und auf Blättern von *Aegopodium Podagraria* L. auf der Adolphshöhe bei Veldes.

Naematelia globulus Corda. An Stengeln von *Silene nutans* L. am Veldeser Schloßberg.

IV. Myxomycetes.

Lycogola flavofuscum Rost. An Stämmen von *Fraxinus excelsior* L. bei Kronau.

V. Uredineae.

Puccinia Calthae Link. (Aecidien). Auf lebenden Blättern von *Caltha palustris* L. am Unteren Weißenfeller See.

Puccinia conglomerata Wint. (Uredo-Sporen?) Auf der Blattunterseite von *Homogyne silvestris* Cass. in der Pokljuka-Schlucht bei Göriach.

Puccinia Caricis-montanae Fisch. (Aecidien). Auf der Blattunterseite von *Centaurea Scabiosa* L. bei Kronau.

Aecidium Prunellae Wint. Auf Blättern von *Brunella vulgaris* L. in der Velika Pišnica bei Kronau.

Im Anhang mögen hier noch jene Pilzformen aufgezählt werden, die der bekannte Bearbeiter der Orientflora J. Bornmüller (Weimar) im Jahre 1908 um Adelsberg und in der Wochein beobachtet und im Berichte über die 1909 in Nordhausen stattgehabte Frühjahrsversammlung des thüringischen botanischen Vereins¹ publiziert hat. Es sind dies:

Septoria silvicola Dsm. auf *Anemone nemorosa* L., am Wocheiner See.

Ramularia oreophila Sacc. auf *Astrantia carniolica* Wulf., am Wocheiner See.

Polyporus hirsutus (Wulf.) Fr., am Wocheiner See.

Lenzites variegata Fr., am Wocheiner See.

Peronospora pulveracea Fuck., auf *Helleborus niger* L., am Wocheiner See.

Urocystis Anemones Schroet. auf *Helleborus odorus* W. K. bei Adelsberg und auf *Helleborus niger* L. am Wocheiner See.

Endophyllum Euphorbiae silvaticae (DC.) Wipt. auf *Euphorbia amygdaloides* L., am Wocheiner See.

Uromyces Aconiti Lycoctoni (DC.) Wint. (das Aecidium) auf *Aconitum ranunculifolium* Rehb., am Wocheiner See.

Uromyces excavatus (DC.) P. Magn. auf *Euphorbia verrucosa* Lam. bei Adelsberg.

Puccinia Thlaspeos Schub. sehr häufig auf *Thlaspi praecox* Wulf., am Wocheiner See.

Puccinia Agrostidis Plowr. (das Aecidium) auf *Aquilegia*, am Wocheiner See.

Puccinia Caricis-montanae Ed. Fischer. (das Aecidium) auf *Centaurea alpestris* Heg. & Heer., am Wocheiner See. Die von Bornmüller zitierte Nährpflanze dürfte wohl *Centaurea Fritschii* Hay. sein. Prof. A. Paulin.

Schreiber Dr. Egid, *Herpetologia europaea*. Eine system. Bearbeitung der Amphibien und Reptilien, welche bisher in Europa aufgefunden sind. — II. gänzlich umgearb. Aufl. Jena 1912. Verlag G. Fischer.

Poznani herpetolog Schreiber je izdal v preteklem letu svojo temeljito predelano „Herpetologia europaea“, ki je v I. izdaji izšla leta 1875. Obširno zasnovano delo je izredno velike važnosti, ker obravnava vse doslej v Evropi ugotovljene

¹ Mitteilg. des thüringischen bot. Ver. Neue Folge. XXVII. Heft p. 34 u. 35. Weimar 1910.

vrste in različke plazilcev in krkonov. V opisih posameznih vrst najdemo poleg podrobnih sistematičnih in zoogeografičnih podatkov tudi biologične in v tem se druga izdaja najbolj odlikuje od prve. Pa tudi sicer je II. izdaja tako izpopolnjena z novimi podatki, da je še enkrat tako obsežna kakor prva. Vsak odstavek, da, vsaka stran nam govori o strokovni roki in veliki ljubezni pisatelja do herpetologičnega raziskavanja.

Celotno delo je razdeljeno na dva dela: prvi obsega krkone, drugi plazilce. V svojih razmotrivanjih se ozira pisatelj tudi na favnistične razmere na Kranjskem. Poleg lastnih opazovanj je upošteval pri tem predvsem poročila herpetologov Fr. Wernerja in G. Veitha. Kolikor je razvidno iz njegovih izvajanj, živi na Kranjskem 14 vrst krkonov ali dvoživk in sicer iz skupine repatih krkonov: močeril — *proteus anguinus* s 5 različki (*Zoisii*, *Haidingeri*, *Laurentii*, *Schreiberii*, *Freyeri*), povodni pupek — *triton vulgaris*, planinski pupek — *triton alpestris*, veliki pupek — *tr. cristatus*, navadni močerad — *salamandra maculosa*, planinski močerad — *sal. atra*; iz skupine brezrepatih krkonov: urh ali publič — *bombinator pachypus*, vodna krastača ali češnjarka — *pelobates fuscus*, rega — *hyla arborea*, navadna krastača — *bufo vulgaris*, zelena krastača — *bufo viridis*, sekulja — *rana agilis*, rosnica — *r. temporaria* in zelena vodna žaba — *r. esculenta*. Dodatno k Schreiberjevimi podatkom navajam, da je opazoval Veith na Ljubljanskem barju (Mestni log) tudi močvirno žabo — *rana arvalis*. Tako znaša skupno število na Kranjskem živečih vrst krkonov 15. Kar se tiče plazilcev, so navedeni vsi važnejši Schreiberjevi podatki v „Herpetologičnih zapiskih za Kranjsko“, ki so priobčeni v pričujoči številki „Carniole“ stran 22 in nasl. *Dr. Gv. Sajovic*.

Megušar dr. Fran, Eksperimentalno-biološke razprave.

Za pojasnitev mnogoterih bioloških in fizioloških pojavov so tozadevni pozikusi izredno velike važnosti. Eksperimentalnim potom so se že dognala marsikatera važna vprašanja, zato posvečajo eksperimentalni strani prirodopisnega raziskavanja znanstveniki čimdalje večjo pozornost. Med slovenskimi prirodopisci je posvetil svoje delovanje predvsem tej znanstveni panogi naš rojak *dr. Fran Megušar*, rodом iz Gorenjskega. Imenovani znanstvenik deluje kot asistent na biološkem eksperimentalnem zavodu („Biologische Versuchsanstalt“) na Dunaju in je priobčil v zadnjem desetletju že celo vrsto zanimivih in znamenitih razprav o rezultatih svojih eksperimentalnih raziskavanj, in sicer:

Einfluß abnormaler Gravitationswirkung auf die Embryonalentwicklung bei *Hydrophilus aterrimus* Eschholz. — Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 22. Leipzig 1906.

Regeneration des Caudalhorns bei der Seidenspinnerraupe. — Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 25. Leipzig 1907.

Regeneration der Tentakel und des Auges bei der Spitzschlamm-schnecke. — Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 25. Leipzig 1907.

Lebensgeschichte der Hydrophiliden. — Verh. d. k. k. Zoolog.-bot. Gesellschaft. Dunaj 1909.

Regeneration der Coleopteren. — Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 25. Leipzig 1907.

Versuche an den Augen der Winkerkrabbe. — Verh. d. Morph.-Physiolog. Gesellsch. Jahrg. 1907/8. Centralblatt f. Physiologie. Bd. 22, Nr. 9.

Das lebende Material und seine Pflege (Tiere des Süßwassers, wirbellose Tiere des Landes- und Futterzuchten). — Zeitschr. f. biolog. Technik u. Methodik. Bd. 1. Straßburg 1909.

Regeneration der Fang-, Schreit- und Sprungbeine bei Aufzucht von Orthopteren. — Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 29. Leipzig 1910.

Künstliche Form- und Farbenveränderung bei Gryllus. — Predavanje na VIII. mednarodnem fiziološkem kongresu na Dunaju. 27.—30. septembra 1910.

Wachstumsmessungen an *Sphodromantis bioculata* Burm. (I. Länge und Masse), zugleich: Aufzucht der Gottesanbeterinnen IV. Mittlg. — Skupno s prof. H. Przihamom. Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 34. Leipzig 1912.

Experimente über den Farbenwechsel der Crustaceen. (I. *Gelasimus*. — II. *Potamobius*. — III. *Palaemonetes*. — IV. *Palaemon*). — Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen. Bd. 33. 1912.

Über Beschaffung, Haltung und Züchtung jener Tiere und Pflanzen, welche bei Führung zoolog. Experimente, insb. mit Wirbellosen, als Futtermittel am häufigsten benötigt werden. — Zeitschr. f. biolog. Technik u. Methodik. Bd. II, Nr. 8. Leipzig 1912. Dr. Gv. Sajovic.

Zapiski.

† Dr. Friedrich Teller.

Die österreichische Geologie hat den Tod eines Mannes zu beklagen, der sich um die Erforschung eines großen Teiles von Krain unvergängliche Verdienste erwarb. Es ist dies Dr. Friedrich Teller. Geboren 1852 in Karlsbad, trat er 1877 als Praktikant in die Geologische Reichsanstalt ein, in deren Wirkungskreise er bis zu seinem Tode tätig war; er wurde später Chefgeologe und k. k. Bergrat und verschied in der Nacht auf den 11. Jänner l. J. in Wien. — Im Jahre 1884 beschloß die Geologische Reichsanstalt eine Neuaufnahme von Untersteiermark und betraute mit dieser Aufgabe Teller. Dieser hielt es jedoch für notwendig, zuerst die westlich vom genannten Gebiete gelegenen Teile der Steiner Alpen, Karawanken und Julischen Alpen zu erforschen, da die aus dem jüngeren Tertiärlande Untersteiermarks auftauchenden älteren Gebirgsschollen mit den westlichen Gebirgen zusammenhängen. Die Geologische Reichsanstalt genehmigte seinen Plan und so entwickelte Teller in den genannten Gebirgsgruppen eine wissenschaftliche Tätigkeit, die zur Folge hatte, daß bisher kein Teil der österreichischen Alpen in so einheitlicher und zusammenhängender Weise geologisch aufgenommen wurde. Insbesondere die Karawanken kannte kein zweiter Forscher so gründlich wie Teller. Unter seinen Abhandlungen auf diesem Gebiete sind folgende zu erwähnen,

die sich auf Krain beziehen: „Notizen über das Tertiär von Stein in Krain“ (Verhandlungen der Geologischen Reichsanstalt 1884), „Oligocänbildungen im Feistritzale bei Stein in Krain“ (ebendort 1885), „Fossilführende Horizonte in der oberen Trias der Sanntaler Alpen“ (ebendort 1885), „Zur Entwicklungsgeschichte des Talbeckens von Oberseeland“ (ebendort 1886), „Die silurischen Ablagerungen der Ostkarawanken“ (ebendort 1886), „Die Äquivalente der dunklen Orthocerenkalke des Kok im Bereiche der Silurbildungen der Ostkarawanken“ (ebendort 1887). Als zusammenfassende Darstellung seiner Aufnahmsarbeiten erschien 1895 die „Geologische Karte der östlichen Ausläufer der karnischen und julischen Alpen (Ostkarawanken und Steiner Alpen), aufgenommen im Auftrage der k. k. Geologischen Reichsanstalt in den Jahren 1885—1891“. Daran schlossen sich 1896 die Erläuterungen zur Karte in einem 262 S. umfassenden Buche. — Als man den Plan einer zweiten Bahnverbindung mit Triest ernst zu erwägen begann, befaßte sich Teller mit eingehenden Studien über eine etwaige Durchtunnelung des Loiblpasses. Als man sich später für eine Durchstollung des westlich vom Stol gelegenen Teiles der Karawanken entschloß, wurde gleichfalls Teller als geologischer Berater beigezogen. Diesen Forschungen verdanken wir seine „Geologie des Karawankentunnels“, die 1910 in den „Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien“ erschien¹. — Als im Jahre 1903 der Geologenkongreß in Wien tagte, führte Teller eine Abteilung von Teilnehmern in das Feistritztal bei Neumarktl, worüber er einen Bericht veröffentlichte („Exkursion in das Feistritztal bei Neumarktl in Oberkrain“ im Werke: „Führer für die geologischen Exkursionen in Österreich“, Wien 1903). — Teller bereitete die Veröffentlichung einer geologischen Karte der westlichen und mittleren Karawanken als Fortsetzung der obenerwähnten Karte vor, da wurde er durch einen allzufrühen Tod mitten aus seiner fruchtbringenden Tätigkeit gerissen. Möge dem großen Gelehrten auch im Lande Krain, für dessen geologische Erforschung er bahnbrechend wirkte, ein ehrendes Andenken bewahrt bleiben!

M. Pajk.

Lutik. Ker smo se že spotaknili pri imenu „Drašča vas“ in pri listini iz l. 1177, naj se še nekoliko pomudimo pri potrditveni listini istega oglejskega patriarha Urha iz l. 1178., oziroma pri regestu Schumijeve zbirke Urk. u. Reg. I, str. 127, št. 141. — Da bi sploh mogla obveljati enačba „Luttich = Luterče selo“, ki jo je kot samoobsebi umevno postavil Schumi (Urk. u. Reg. I, 187), to se mi vidi popolnoma nemogoče. Povdariti pa moram, da je oblika „Luttich“ pri potrditvi ustanovnih podaritev Stiškemu samostanu podarjenih v obeh virih imenovanega regesta soglasno potrjena, kajti ima jo jasno zabeleženo i Pavel Puzel (Idiographia pag. 13) i Sebastian Brunner v ponatisku Zagrebškega rokopisa „Notata de monasterio Sitticensi“, ki ga je priobčil v „Wissen-

¹ Siehe darüber Fr. Seidls Bericht in der „Carniola“ 1911, S. 332—335.

schaffliche Studien und Mittheilungen aus dem Benediktiner-Orden“ (II. Jahrg., III. Heft, pag. 66 ff.), — dasiravno glede drugih imen v tem regestu Brunner in Puzel (oziroma Schumi) ne soglašata vseskozi. — Da razgledamo raznotine krajnih imen pri Puelju in pri Brunnerju, navesti nam je besedilo obeh poročevalcev. Puzel (Idiogr. pag. 13) piše: „A^o 1178. Idem Vdalricus sacrae Aquileiense ecclesiae Patriarcha, zelo amoris erga hoc venerabile monasterium Sitticense accensus, confirmat donationes factas et collatas profusâ liberalitate suorum parentum ac sororis suae in praedio Lessou dicto: prouti et ab Alberto et fratre eius Vdalrico de Sancto Laurentio super villa Kazendorff, ab Henrico de Zoure super villa Gorzach et tribus mansis sive huebis apud Luttich sitis, a comitissa de Pogen super tribus villis Arch videlicet, Rospach & Hage, ab Engelberto de Vrsberch super villa Cotheuge inclyto monasterio donationes possessionum in perpetuum dono datas et collatas confirmat, ratificat“. — V notatih pa, ki jih je Brunner objavil, beremo: „A^o 1178. Udalricus patriarcha confirmat donationes factas a patre suo, fratre et sorore praedii Lesson: villam Khatzendorf ab Alberto et fratre eius Ulrico de S. Laurentio, villae Gorfach et trium mansorum apud Luttich ab Henrico de Fore, trium villarum Arch Rosbach et Hage a Luthgarde comitissa de Pogen, villae Cotheuge ab Engelberto de Ursperch“. In vender je „Idiographia“ jasno — recimo naravnost kaligrafsko pisana in tudi Brunner o sebi povdarja: „der Herausgeber copirte ad verbum das ganze Manuscript und zwar so, daß er Orts- und Personen-Namen buchstäblich mit allen Varianten beibehielt, welche sich in der Handschrift vorfinden.“ — Če torej čitamo pri Puelju „praedium Lessou“, a pri Brunnerju „praedium Lesson“, zdi se nam Pueljeva oblika „Lesovo“ (?) brezdvomno verjetnejša nego Brunnerjeva varijanta „Leson“, pa naj si že bo potem Schumijeva razlaga (Urk. u. Reg. I, 186), češ, da je to posestvo „Leščevje“ (v občini Krka), prava ali ponesrečena. Misliti bi se morda dalo tudi na Vélike lese in Male lese v isti občini, na Leskovec, na Lisec (?). Bolj zanimivo je pa nesoglasje „villae Gorfach et trium mansorum apud Luttich ab Henrico de Fore“ na eni — „ab Henrico de Zoure super villa Gorzach et tribus mansis sive huebis apud Luttich sitis“ na drugi strani. — Razlagati si moramo te raznotine le s tem, da v rokopisu „Notata de monasterio Sitticensi“ stoji pač zapisano „villae Gorfach et trium mansorum apud Luttich ab Henrico de fore“, da je pa Brunner zmotno čital rokopisni f za f in tako tudi kopiral. In dalje si moramo misliti, da stoji v Zagrebškem rokopisu f, kjer ima Puzel z. — Henricus de Sore oziroma Zoure bi bil potemtakem Henrik Sovrski. Nad tem se ne smemo prav čisto nič spotikati, da ga Valvasor (VIII, 696) imenuje „Heinrich von Zara“. — Sovro pa nahajamo v občini Rovte in v občini Žiri, a Soro pri Medvodah, ki je pa pravilno tudi Sovra. Sovra je namreč voda, ki od raznih strani privre skupaj (torrens undique confluens) — in po vodi imajo te vasi svoje ime — torej naj se glasi

„so-vra“, kakor je tudi sovra ali sovora (die Langwiede) pravilnejša oblika, nego „sora“, ker ta podvozna žrd sovira ali sklepa prednjo in zadnjo premo pri vozu (koren „ver“ claudere). Kaj velja, da utegne biti prav ta Sora (pravzaprav Sovra) pri Medvodah tisto središče, ktereга okolici je vladal ali županil Henrik Sovrski ali Henrik Sovrščak (Sovran?), pa bodisi da je imel svoje selo na Sovrski dobravi ali pa v Goričah ali na Jeterbenku svoj grad. Zelo zapeljiva je namreč sumnja, da bi utegnil biti „Henricus de Zoure“ istoveten z „comes Henricus de Hortenberch“ (cf. Urk. u. Reg. I, št. 140, 173^a), kajti Hortenberg čitam za Hertenberg ali Hartenberg t. j. Jeterbenk pri Sv. Katarini, in ne za Ortenburg, kakor Schumi (Urk. u. Reg. I, pag. 183). In ta Sovrski gospod da bi bil podaril Stiškemu samostanu posestvo Gorzach t. j. Görtschach (slov. Goričane pri Medvodah) in pa tri kmetije v Lutiku, — zakaj ne?

Lutik je namreč po moji sodbi sedanji Utik t. j. Vutik, kakor nahajamo n. pr. dandanes v gorenjščini Vušarje namesto Lušarje, Vučež namesto Lukež, Uševk (po napačni etimologiji izprevrženo v „Viševk“) namesto Olševik in Uševica (pri Cerkljah na Gorenjskem) namesto Olševica. Olševik je namreč jelšev gozd in olševica je jelševa hosta (alnetum, Erlenwald, Erlengebüsch) enako kakor brezovik (brezov gozd) in brezovica (brezova hosta) t. j. betuletum, das Birkach itd. Da navedem za prehod debelega l (R) na „v“ še nekaj primerov iz koroščine, vzemimo n. pr. Koviče okrnjeno iz Vukoviče (nem. Lukowitz), Vuhí les namesto Luhí les (nem. Lauchenholz) in pa Vasja ves namesto Lasja ves (nem. Lassendorf). — Uha ves (Hausdorf) v občini Sv. Janez na Brukli pa seveda ne spada semkaj, ker je namreč le Hugova ves (Haugsdorf) — in prav isto je kajpada tudi Augsdorf v Rožu, ki so ga pa menda izšolani Slovenci potom napačnega sklepanja iz Huga ves izprevrgli na Loga ves, češ, da je Uga ves = Vuga ves t. j. Luga ves, kakor je Vuhí les v istini Luhí les (morda gluhi [hluhí] les t. j. prostran gozd, v katerem ni nikogar mogoče doklicati, kjer vlada gluhi molk in tišina, kakor pravimo tudi: gluha gora, gluho morje, gluha planina). Nekoliko zastranili smo se, hoteč s paralelnimi vzgledi dokazati, da je mogoče iz Lutik dobiti Vutik ali Utik. Da je taka preobrazba imena mogoča, o tem mislim, da ne bo nihče več dvomil, pa recimo, da ni samo mogoča, ampak da je za naš slučaj tudi dokazana, recimo, da bi bilo čisto jasno po listinah dognano, da je naš sedanji Utik, bodisi oni pri Vodicaх ali oni pri Dobrovi, bil nekdanj Lutik, tedaj nastane za raziskovalca krajnoimenskih etimologij vprašanje, kaj bi pa to ime pomenilo.

Če si ogledamo iz drevesnih imen s sufiksom „-ik“ napravljena imena iz tistih dreves obstoječih gozdčev, ki jih precej množno kot navadne apelativnike nahajamo v srbščini in hrvaščini n. pr.: borik (pinetum), brestik (ulmarium), brezik (betuletum), bukvik (fagetum), ivik (salicetum), jasik (populetum), jelik (abiegnatum) itd., tedaj nam mora postati umljivo in verjetno, da spadajo enako napravljena krajna imena tudi v isto kategorijo apelativnikov, če je mogoče dobiti za podlago taki

tvorbi primerno drevesno ime, dasiravno morda v naših slovnikih dotičnega apelativnika ne najdemo zabeleženega. Pri Št. Jurju za Šmarjem in pri Brusnicah za Novim mestom imamo Drenik, pri Zmencu nad Škofjo loko imamo Gabrik, pri Št. Petru na Krasu in pri Vačah imamo Klenik itd., pa dasiravno apelativnikov „drenik (cornetum), gabrik (carpinetum), klenik (aceretum)“ zastoj iščemo po Pleteršnikovem slovarju, vendar moramo vedeti, da so ta krajna imena prav tako otrdeli apelativniki, kakor vemo, da je n. pr. Carpineto gabrje in Rovereto hrastje . . . Med lastnimi imeni, bodisi osebnimi, bodisi krajevnimi, živi še marsikatero osamelo ime, ki se kot navadni apelativnik ni več ohranilo, ampak se je v vsakdanji občevalni govorici moralo umakniti novim tvorbam. Tudi v jeziku se mode izpreminjajo. — V slovenščini n. pr. so namesto starih tvorb (drevesno ime + ik), kakor jih imamo v Gabrik, Orehek (nucetum) itd., sčasoma prišle bolj v navado nove tvorbe, ki se poslužujejo iz drevesnih imen s priponkami „-čn, -ov, -ovčn“ (-ль, -оль, -овль) izvedenih pridevnikov, katerim pritikajo samostalniške sufikse „-ik, -čc, -ica“ (-икъ, -ль, -ица [ьца]) n. pr. Hrastnik, Hrastovica (Eichenwald); Lipnik, Lipnica, Lipovec (Lindenwald); Jelnik, Jelovec, Jelovica (Tannenwald); Bezovik (Holundergesträuch), Brekovice, kjer rasto breke (Elsebeerbäume) in poleg zgoraj navedenih oblik Klenik tudi Klenovik (pri Šmarjeti) in Klenovnik (pri Polšniku) od drevesnega imena „klen“ (Feldahorn). — Pri izvedenkah iz takih drevesnih imen, ki se končujejo na „n“, pa ni docela jasno, ali imamo staro tvorbo (drevesno ime + ik) ali drugo s pomočjo pridevnika izvedeno. Pri oblikah Hrastnik, Javornik lahko vem, da posreduje pridevnik, da je torej х́расни́къ = х́расно мѣсто, kajti brez pridevnikovega posredovanja dobimo samo Hrastik = hrastova šuma (Rječnik III, 688), drugače je pa to pri Drenik, Klenik, Jasenik, ki si jih lahko mislim napravljene ali po vzorcu Gabrik, Hrastik, direktno, ali pa preko pridevnika na „-čn“, češ, da so po nekaki haplogogiji nastale iz oblik *Dreni.nik, *Kleni.nik, *Jaseni.nik.

Za drevje, ki s hitrim vznosom do visokega debla doraste, ki se razmeroma tankega stasa do visokega vrha potegne in vstromi, imamo razna imena; n. pr. ranta, lata, gol, kol, drog, štanga) itd. Rantovec pri Krškem bi si torej lahko mislili da ima svoje ime od rant ali štang t. j. visokodebelnih smrek, češ, da je to gozdič tankostasih, stromorastlih smrečin, — če bi ne bilo ravno tako verjetno, da utegne biti osebno ime nastanjenca v listem zaselju (NB: v takih dvomljivih slučajih treba znati zgodovino kraja in imena). Kolovec je lahko gozdič, kjer vzgajajo in sekajo kolje. Ker se pa dado loke in močvirna podolja z vrbjem ali jelšjem pogozditi tako, da zasadimo na pogozditve potrebnem zemljišču vrbovih ali jelševih kolov, ki poženo korenine in se razrasto v vrbovo ali jelševo grmovje, imenujemo lahko tudi tak iz zasajenih kolov vzrastli gozd-sadikovec ali gozd-sadičnik kar naravnost kolovec. Znan je v Kamniškem okraju grad Kolovec [Gerlachstein], a znano tudi, kako že Valvasor (XI, 184) modruje o njegovem imenu, češ: „Kolla

oder Kula heißt auf Crainerisch ein Wagen und Kollavèz ein Wagner“, kar pa ni res in vsakemu Slovencu je izvestno, da tistega, ki kola izdeluje, ne moremo imenovati „kolovec“, ampak le „kolar“, ali „kolesar“. Primerno torej zavračuje že sam Valvasor svojo kombinacijo, češ: „ob aber dieses die rechte Namensquelle sey, kann ich nicht versichern“, sicer pa, da je prav treba v tem kraju dobrega kolovoza in da je morda ime od tod, da so napravili na strmo goro kolovozno pot. — Toda le pomislimo, da se kolovec in kolovoz ne dá kar tako zamenjati. Nemško ime Gerlachstein pa misli Valvasor „ist ihm vermuthlich von seinen uralten Besitzern, denen Herren von Gerlachstein“. To je čuden circulus vitiosus: kraj imej ime po posestnikih, a posestniki ga imajo po kraju! Pa če so bili l. 1315 bratje „Asuinus, Gerlaeus und Nicolaus von Gerlachstein“ posestniki tega gradu, bi sicer ne bilo nemogoče, da bi bil dobil po enem izmed te trojice grad svoje ime, češ, da je Gerlach-ov grad (NB.: Stein je iz kamna zidan grad, Burg, Festung); pa zakaj bi ne bil Asuinov ali Nikolajev? — Jaz si mislim razmerje marveč tako: kot krajno ime gore, na kateri je bil grad sezidan, odgovarja slovenski „Kolovec“ nemškemu „Gerlach“ in obratno, ime gradu pa je po imenu kraja posneto z dostavkom „-stein“ (grad). češ, Stein im Gerlach (grad v Kolovcu); Gerlach iz „ger“ (Speer, žrd, drog) in „lôch“ (lat. lucus, niedriges Holz, Gebüsch, grmovje) torej: grmovje rantasto in žrdasto — ali pa: skupno ime „das Erlach“ (jelšje) še podkrepljeno s kolektivnim prefiksom „ge-“ v Ge-erlach, a synkopirano v Gerlach — ?? Morda!

Brunik (Bruniška gora) pri Ratečah bi bil tedaj gozd brunastega drevja („silva frequens trabibus“ bi morda rekel stari Vergil ali „frequens trabalibus hastis“) in dasiravno stoječih dreves navadno ne imenujemo „bruno“, bi jim vendar lahko rekli tako, če imajo za tesarsko delo primerno debelost, da se bodo dala posekana na živ rob obtesati in obdelati. Gozd iz samih za bruna obsežnih debel bi bil tedaj brunik ali brvnik (Hauwald).

Gol (goli, f.) je rastljiva, vitkostasa bukev ali mlad gaber (der Heister) in golik, golnik ali golovec je gozd obstoječ iz golij, t. j. mladih in gibkih debel. Blizo Tržiča na Gorenjskem je Golnik (po gorenjšče izgovorjeno Govník) morda nekdanj tudi Golovnik. Jaz bi sodil, da je dobil kraj ime po mladem gozdu, ki ga je krog in krog obdajal — no! na glavnik (Kamm) pa niti Valvasor (XI, 166) ni mogel misliti, dasiravno ga je mimogredé omenil. Podobnega pomena kakor „golik“ se mi vidi tudi „lutik“ t. j. mlad gozd (od лутка Gerte šiba; ланца, Lanze, hasta) rantnik, šibnik, bodisi potem: hrastnik, lipnik, vrbnik ali jasenik (fraxinetum).

Pa če bi recimo pomena krajnega imena „Lutik“ s to razlago tudi ne bil pogodil, za pravilno umevanje gori navedenega regista je gotovo „Luttich = Vutik“ dosti bliže nego pa za lase privlečena enačba „Luttich = Luterče selo“. Prvič vemo, da z „Geschieß“ sestavljena imena (v slovenščini „selo“ s predstoječim determinativnim pridevnikom) ravno

tako kakor sestavljenke z „-dorf“ (vas, v koroščini „ves“) skrivajo redno v svoji determinativni polovici lastno ime vlastelina ali župana, ki je bil izprva temu selu ali tej vasi vladar in gospodar; — v tem slučaju torej je bil to neki Liuthard, ali Luttert, in po tem svojem ustanovitelju (?) oziroma po valptu v dotičnem selu nastanjenih podložnikov se je selo imenovalo Lutertovo ali Luterće (t. j. Lutert-je) selo. Drugič se nam pa mora čudno zdeti, da bi Henrik Sovrski (ob Sovri!) imel posestva na porečju Krke doli pod Novim mestom.

Vsebina imenovanega regesta je torej kratko ta: Urh II., patriarh Oglejski od l. 1162. do 1182., je potrdil l. 1178. Stiškemu samostanu podaritve, ki so mu jih bili naklonili patriarhov oče Wolfrath, grof Trebanjski, in patriarhova brat in sestra „in praedio Lessou“ (NB.: Posestvo „Lesovo“ si lahko mislimo, če tudi danes ne poznamo kraja s tem imenom — seveda najbrže v Trebanjskem okrožju), dalje od bratov Alberta in Urha iz Šent Lovrenca (ob Temenici) cistercijancem podarjeno posestvo „Mačkovec“ (v občini Vélika loka), dalje od Henrika Sovrskega cistercijancem naklonjene podaritve, namreč posestvo v Goričanah in tri kmetije pri Lutiku (ali pod Vutikom?), dalje podaritve, ki jim jih je naklonila grofinja Luitgarda „de Pogen“, to so sledeča tri posestva: Raka, Konjsko (v Krškem okraju) in Gaj (v Kostanjeviškem). Schumi (I, 180) misli sicer, da je „Hage = Gaber“, ker vprašuje: „Gaber welches? bei Sittich?“ — toda Gaber je pač „Haggenbuch“, kar je že Schumi sam l. c. za drug slučaj pravilno določil. Isto ime Gaber pa za oba pojma ne more veljati in Hag pa Hagenbuche se ne sme zamenjavati, kajti v imenu Hagenbuche je glavni pojem „buche“ (bukev), v prvi t. j. determinativni polovici pa vidimo le tisto določilnico, ki razločuje „gaber“ od sorodne „bukve“. Gaj (Hag) zahteva pa več bukev in več gabrov, odgovarja torej kolektivnim pojmom „gabrje, bukovje“, t. j. gabrov gaj in bukov gaj. — Potemtakem se mi vidi najnaravnejša razlaga za „Hage“ v našem regestu, da je to „Gaj“ (vasica v občini Velika dolina). — Naposled je med podaritvami za Stiški samostan v našem regestu še omenjena „villa Cotheuge“, ki jo je samostanu podaril Engelbert Turjaški. Schumi (Urk. u. Reg. I, 165) sumi, da je to „Hotič“, — toda ta sumnja nima nobene prave zaslombe. Če veljajo v listinah zabeležene oblike n. pr. Gohza, Radonga Swinge za Gojica, Radonja, Svinje, če velja Debelgogesdorf za Dobelgojesdorf t. j. Dobljgojeva vas (Izvestja XIX, 125) — tedaj mislim, da moramo tudi ta „villa Cotheuge“ čitati za Kočevje ali Hočevje in ta kmetija „Hočevje“ je menda istovetna z današnjim Hočevjem na vzhodni strani Videmske občine proti Krki, kajti za to Hočevje si bolj lahko mislimo, da je pripadalo Turjačanom, nego pa za Hotič, ki bi ga prej šteli pod Vaško ali Litijsko gosposko.

Za pravo razumevanje listin in regestov je treba tudi prave razlage lastnih imen, — ugibanje na slepo srečo pa tu ne zadostuje.

L. Pintar.

Rimsko obzidje na Mirju. Restavrirano rimsko obzidje na Mirju je najodličnejša zgodovinska znamenitost Ljubljane. Na sliki 12. vidimo

Fotogr. F. Šinkovec.

Slika 12. Rimsko obzidje na Mirju: okrogli stolp.

Fotogr. F. Šinkovec.

Slika 13. Rimsko obzidje na Mirju: stolp za „Kirurgovo hišo“.

okrogli stolp, ki stoji na čveterooglatem podzidku ob južnozahodnem oglu rimske Emone; polovica stolpa sega na Paicheljev vrt, čigar zid se

drži natanko zahodnega emonskega obzidja. Porušeni vrh stolpa in obzidja je pozidan do prvotne višine; mejo med restavriranim in ohranjenim delom obzidja zaznamuje vzdani prod, ki je na sliki dobro viden. Vrh stolpa in obzidja je pokrit z rušo, ki naj obvaruje obzidje pred vlago. Obzidje je 2·40 m široko in do 4½ m visoko. — Slika 13. kaže mogočni četverooglati stolp, ki je oddaljen od okroglega nad 130 m. Stolp je širok 5·88 m, njegov podzidek 6·85 m. Vzhodno od stolpa so 2·25 m široka vrata, za stolpom so odkrili „Kirurgovo hišo“ (št. I). Natanko v sredi med tem stolpom ter okroglim stoji še en četverooglat stolp, ki se vidi na levi strani slike. — Več o izkopavanjih na Mirju smo poročali v zadnjih treh letnikih „Carniole“.

M. Pajk.

Od Ljubljane do Siska pred 100 leti. Brzovlaki, ekspresni in bliskovni vlaki prevažajo dandanes ljudi in blago od kraja do kraja, od mesta do mesta, ne oziraje se na deželne in državne „meje“, parobrodi pa spajajo primorske luke s hitrostjo, o kateri se našim pradedom in prapradedom še sanjalo ni. Za brzovjav, telefon in brezžični telegraf pa sploh ne eksistirajo več nikakšne razdalje. Če primerjamo današnji baje vito hitri način prometa s prometom, kakor se je vršil še pred sto leti, smemo ponosno reči z Goethejem: „Wie wir's so herrlich weit gebracht!“

Kako počasi so se vozili ljudje pred sto leti iz Ljubljane na Hrvaško, o tem nam z birokratično naivnostjo pripoveduje tiskan akt v ljubljanskem mestnem arhivu. In idila tistih dobrih starih časov nam stopa živo pred oči, ko prebiramo vozni red iz Ljubljane do Siska. Omenjeni akt, ki se tiče samo osebnega in blagovnega prometa med Ljubljano in Siskom, je obenem zanimiv dokument za kulturno zgodovino. Zato ga objavljam v nemškem originalu. Glasi se:

„Nachricht.“

In Folge hoher Verordnung vom 17. April 1808. wird zur Beförderung des Kommerzes und zur Bequemlichkeit des Publikums auf Veranlassung der kk. vereinigten Landesstelle von Krain und Görz, einverständlich mit den königl. hungarischen Behörden im Monath März l. J. ein Postschiff oder „Wasser-Diligence“ (!) von Salloch auf dem Saustrom bis Sissek, mit welchem Personen und Waaren bis dahin oder an die unten angezeigten Stationen nach Art der Landpostwägen befördert werden können, zur Probe abfahren.

Die (sic!) Tarif, nach welcher für Personen und Waaren auf dieser Wasser-Diligence nach Verhältniss der Entfernung gezahlt werden muss, und das Verzeichniss der Stationen und Aemter, bey welchen Güter auf- und abgeben werden können, sind am Ende dieser Nachricht in der Beilage A und B zu ersehen.

Man hat sich angelegen seyn lassen, den Frachtbetrag für Waaren und das Fahrgeld für Passagiers so niedrig als möglich und zwar nur insoweith zu bestimmen als die kk. Navigations-Expedition in Laibach dermalen glaubt, dass, damit die Schiff- und Regiekösten gedeckt werden dürften; sollte sich aber in der Folge darstellen, dass diese Beträge in Verhältniss der Kösten zu gering bemessen sind,

¹ Fasc. K, akt 206. (Franc. doba.)

und sohin eine Erhöhung nothwendig werden, so wird man solches seiner Zeit durch die Zeitungen nachträglich bekannt machen; auch wird man nicht abgeneigt seyn, die fernere Ausführung dieser Anstalt an Privat-Unternehmer, wenn man mit ihnen über billige Anträge übereinkommen kann, zu überlassen.

Wer also Güter oder Geld in der Distanz von Laibach bis Agram oder Sissek mit gedachtem Probe-Postschiff zu versenden gesonnen ist oder selbst dahin zu reisen gedenket, wird sich bey der „kk. Navigations-Expedition“ in Laibach am Neuen Markte No. 207. zu ebener Erde in dem Graf Seifried Lichtenbergischen Hause von 8 bis 9 Uhr frühe, von 11 bis 12 Uhr Mittags, dann von 2 bis 3 Uhr Nachmittags und von 5 bis 6 Uhr Abends zumelden, und die Frachtstücke mit gut ausgedrückten Versendungsbriefen und mit denen nach höchsten Bankal- und Zollvorschriften erforderlichen Mauthbolleten zu übergeben und den Frachtbrief entweder baar zu entrichten oder zur Bezahlung bey der Uebergabs-Station anweisen lassen, worüber ein Uebergabs-Schein gegen Tax erfolgt werden wird.

Dieses zum erstenmahl abgehende Postschiff wird bey nicht vorfallenden widrigen Ereignissen in 3 Tagen zu Agram, und in 5 Tagen zu Sissek ankommen und von da beyläufig in 14 Tagen nach Salloch zurück anlangen. Der Tag der ersten Abfahrt von Salloch lässt sich derzeit noch nicht bestimmen (!), wird aber dem Publikum vorläufig bekannt gemacht werden.

Laibach den 18. Jänner 1809.

Bernhard Freyherr v. Rosetti.
Joh. Nep. Freyherr v. Buset.

Tarif und Anzeige der kk. Navigations-Aufgabs- und Absatz-Örter, für die durch das kk. Navigations-Postschiff längst dem Saustrome von Salloch

Schifflohn Stromabwärts von	Was 1 Person bezahlt		Was von 1 Centner bez. wird		Namen der Ortschaft und des Güterbeförderers
	fl.	kr.	fl.	kr.	
Salloch bis Kleče . . .	—	6	—	12	Jožef Wisjak
„ „ Littay . . .	—	12	—	18	„ „
„ „ Sagor . . .	—	18	—	18	k. k. Idria-Fabriks-Inspektion
„ „ Ratschach . . .	—	24	—	30	Jožef Plušek
„ „ Lichtenwald . . .	—	30	—	34	k. k. Navigationsamt
„ „ Gurkfeld . . .	—	36	—	38	Jos. Lakner, k. k. Navigations- Einnehmer
„ „ Rann . . .	—	42	—	44	k. k. Navigationsamt
„ „ Jessenitz . . .	—	48	—	50	Josef Woschitz (= Božič), k. k. Navigations-Einnehmer
„ „ Agram . . .	—	54	—	56	Jan. Babt. Delnegro
„ „ Sissek . . .	2	—	1	06	k. k. Idria-Getraid-Faktoren

bis Sissek und von Sissek bis Salloch zu verschiffen — und zu versendenden Güter, und abgehenden Personen, nebst deren bemerkten Namen des an jedem der nachbenannten Orten befindlichen kk. Navigations-Güter Uebernehmer und derselben weiter Beförderer.

NB: Personen, welche von Laibach über Salloch als Passagiere nach dem Saustrom abwärts mit dem Postschiff reisen wollen, können wenn sie sich bei der kk. Navigations-Expedition in Laibach melden, von Laibach bis Salloch in gedecktem Wagen um 51 kr. fahren, doch müssen diese mit den vorgeschriebenen Reisepässen versehen seyn.

Schifflohn Stromabwärts von	Was eine Person bezahlt		Was von 1 Centner bez. wird	
	fl.	kr.	fl.	kr.
Sissek bis Salloch	2	24	1	24
Agram bis "	2	—	1	20
Jessenitz bis "	1	—	1	16
Rann bis "	—	54	1	12
Gurkfeld bis "	—	43	1	08
Lichtenwald "	—	42	1	04
Ratschach bis "	—	36	1	—
Sagor bis "	—	30	—	56
Littay bis "	—	24	—	52
Kleče bis "	—	18	—	48

Tarif der kk. Navigations- Aufgabs- u. Absatz-Oerter, für die durch das kk. Navigations-Postschiff längst dem Saustrom von Salloch bis Sissek und von Sissek zu versendenden Bankzetteln, Gold- u. Silbermünzen und Prätiosa.

Iz tega tarifa naj omenim samo en primer: Iz Zaloga do Siska: 12 kr.

Objavil † Anton Aškerc.

Društveni vestnik.

† Fran Orožen.

Dne 26. novembra l. 1912. je v Ljubljani preminul najodličnejši slovenski zemljepisec, profesor Fran Orožen. Rojen je bil dne 17. decembra 1853. l. v Laškem trgu na Štajerskem; njegov stric je bil zgodovinar stolni prošt Ignac Orožen, ki je popisal dekanije lavantinske škofije. Gimnazijo je dovršil v Celju, vseučilišče na Dunaju in l. 1881. je prebil profesorski izpit iz zemljepisa in zgodovine. 1881/2 je bil poskusni kandidat na Dunaji, 1882—1889 suplent na c. kr. moškem učiteljišču v Kopru, na c. kr. gimnaziji v Novem mestu in na c. kr. državni realki v Ljubljani. Od jeseni 1889. l. do smrti je služboval kot profesor na c. kr. moškem učiteljišču v Ljubljani.

Prišedši v Ljubljano, je najprej priobčeval poljudne razprave v „Ljubljanskem Zvonu“: „S čim in kako so pisali stari narodi in kako pišemo zdaj?“ (1887). — „O početku in razvoju pisem“ (1888). — „Stanley Henry Moreton“ (1890; kot posebna knjižica izšlo 1892). —

V istem listu je l. 1901. objavil folkloristično študijo „Praznovanje sv. Jurja na Štajerskem“.

V pravem elementu pa vidimo ga šele kot profesorja na ljubljanskem učiteljskišči, kjer je učil zemljepis in pri tem spoznal, da manjka našim šolam v tej stroki metodično spisanih učnih knjig ter potrebnih navodil. Zemljepisni pouk po naših ljudskih šolah je bil takrat še v sponah duhomornega verbalizma in neplodnega naštevanja samih krajepisnih imen. Zato je Orožen l. 1891. izdal „Metodiko zemljepisnega pouka“ (2. izdaja 1898), v kateri zahteva, da bodi začetni zemljepisni pouk sintetičen: od šolske sobe prehaja učitelj na šolsko poslopje, šolski

Slika 14.

kraj, okolico in končno na domačo deželo; čitanje in umevanje zemljevidov bodi glavni namen zemljepisnega pouka v ljudski šoli. Obenem je spisaval šolske knjige. Sestavil je „Zemljepis za meščanske šole v treh stopnjah“ (1891—1896, kot enodelna izdaja izšel 1912), „Zemljepis Avstrijsko-ogrške države (Domoznanstvo) za 4. razred srednjih šol“ (1907) ter „Ustavoznanstvo“ (1899) in „Kranjsko domoznanstvo“ (1909) kot pomožni knjigi za učiteljstvo. Priredil je prvi globus (1:50,000,000) s slovenskim besedilom (1900), dalje poluti, stenske zemljevide Evrope, Avstrijsko-Ogrske, Kranjske s sosednjimi pokrajinami, Primorske in Palestine; skupaj s S. Rutarjem sta izdala Haardtov atlas za

ljudske šole s 7 zemljevidi in v 2. izdaji s 14. Kot šolski pisatelj je tudi sodeloval pri „Popotniku“ in „Učiteljskem tovarišu“.

Vnet učencee znanega raziskovavca alp, profesorja Frid. Simonyja na Dunaji, katerega se ob smrti hvaležno spominja v „Ljubljanskem Zvonu“ (1896.), je tudi Orožen gojil znanstveno turistiko. Bil je eden ustanoviteljev „Slovenskega planinskega društva“, ki mu je stal na čelu kot prvi predsednik od l. 1893. do 1908. Ko so l. 1894. na Črni prsti otvorili prvo slovensko planinsko kočo, so jo imenovali po njem. Kot turistovski pisatelj je Orožen budil zanimanje za lepoto spodnještajerskega sredogorja, ki ga je izza otroških let posebno ljubil. V „Plan. Vestniku“ l. 1896. popisuje „Rogačko goro ali Donati“, 1898. l. „Golte“ (gorovje severozahodno od Mozirja), 1899. l. „Lisco“ pri Rajhenburgu, na katero je še v zadnjih letih rad hodil, 1901. l. „Izlet na Mrzlico“ in v „Potovanju na severno slovensko jezikovno mejo“ nas vodi iz Celja v Slovenjigradec in preko Kozjaka v Luče in Lipnico. V „Plan. Vestniku“ l. 1899. pripoveduje o turi „Na Krn“ pri Tolminu. V „Koledarju družbe sv. Mohorja“ za l. 1903. nas vodi na „Sveti Kum“. Mnogo se je pečal z zgodovino turistikke v Triglavskem pogorju; tako so nastale razprave: „Prvi hribolazci na Triglavu v dobi 1778. do 1837“ ter „Vodnik kot turist“ („Ljublj. Zvon“ 1895). — „Valentin Vodnik kot turist in turistovski pisatelj“ („Plan. Vestnik“ 1895). — „O Vodnikovem Vršacu“¹ („Plan. Vestnik“ 1899). — „Kaj pripoveduje Valvasor o Krmi (Triglavu)“ („Plan. Vestnik“ 1903). — „Valentin Stanič, prvi veleturist“ (Plan. Vestnik 1907). — Kot turistovski pisatelj je Orožen večkrat segel po starejših zemljevidih; tako je nabral gradivo za študijo „Nekoliko o zemljevidih slovenskih pokrajin v prejšnjem in sedanjem času“ (Zbornik „Matice Slovenske“ 1901).

Orožnovo najobširnejše delo je „Vojvodina Kranjska“ (Zbirka „Matice Slovenske“ „Slovenska zemlja“ IV. del), ki obsega dvoje knjig: „Prirodnoznanstvi, politični in kulturni opis“ (1901) ter „Zgodovinski opis“ (1902). Zemljepisni del je, ako izvzamemo starega Valvasorja, edina knjiga te vrste v slovenskem kakor nemškem jeziku; tu je nabral Orožen bogato snov, ki jo je bilo treba z velikim trudom združiti v celoto; moral je dosti potovati in poizvedavati ter iskati po malo znanih virih. S tem izvirnim in skrbno sestavljenim delom je zelo ustregel šoli in domu. Zgodovinski del se precej naslanja na Dimitza. Odbor „Matice Slovenske“ je Orožnu v jeseni l. 1912. poveril tudi Štajersko za zbirko „Slovenska zemlja“, a smrt ga je prehitela, preden se je lotil dela.

¹ Po Orožnovem mnenju je Vodnikov „Vršac“ Mali Triglav. Ta hipoteza ni prav verjetna. „Vršac“ so še pred nedolгим časom imenovali vrh južno od Kanjavca nad Sedmerimi Triglavskimi jezeri blizu Debelega vrha (2392 m). Tam je slišal to ime g. A. B. pred 34 leti iz ust starega pastirja Blažka iz Podjelja (Prim. tudi, kar piše o Vršacu Tonejec-Samostal v „Zvonu“ 1880 str. 157). Isto potrjuje star obris Triglavskega pogorja iz l. 1784—1804, ki ga hrani farni arhiv v bohinjki Srednji vasi, kjer je pripisano nekemu vrhu ime „Verfhaz“. Kakor čujemo, izide več o tem v kratkem.

Orožen je bil prvi predsednik „Društva slovenskih profesorjev“ in od l. 1895. do 1909. odbornik „Muzejskega društva za Kranjsko“, za katerega stremljenja je kazal mnogo vneme. Od l. 1911. sem je bil tudi član in odbornik „Društva za raziskavanje podzemskih jam“.

Fran Orožen je bil izredno blaga duša, mehkega srca in mirnega temperamenta; skromni mož je neumorno delal, a tega ni razglašal; bil je malobeseden, nasprotnik blestečih govorov. Kolegi so ga visoko spoštovali kot odkritega prijatelja, učenci kot dobrohotnega učitelja. Pri Slovencih, kakor pri malih narodih sploh, pogrešamo na kulturnem polju one ločitve dela, ki jo zahtevata ekonomija moči in poglobitev znanstvenega delovanja. Število delavcev je majhno in kdor razpolaga s strokovnim znanjem ter z navdušenjem za dobro stvar, mora čestokrat prevzeti raznovrstna bremena, ki jih jedva zmaguje. To velja tudi o pokojnem Orožnu. Njegovi mnogoštevilni spisi iz raznih panog zemljepisne vede in njegovo naporno delovanje pri različnih kulturnih društvih kaže, da je moral poleg uradnih dolžnosti v svojih prostih urah opravljati ogromno dela; zato so mu prezgodaj opešale moči. Že več let je bolehal; lani poleti si je precej opomogel, a na jesen se ga je stara bolezen nenadoma zopet polotila in nam prezgodaj ugrabila enega izmed najboljših delavcev na šolskem in znanstvenem polju!

Milan Pajk.

Občni zbor „Muzejskega društva za Kranjsko“ se je vršil dne 19. febr. 1912. ob 6. zvečer v predavalnici deželnega muzeja.

Predsednik dvorni svetnik Fr. Levec otvori občni zbor ter poudarja, da je bilo društveno delovanje v preteklem letu na eni strani veselo, ker je društveni odbor vsestransko izpolnil zahteve § 2. društvenih pravil, prirejal redne sestanke, poljudno znanstvena predavanja, posebno pa z izdajo „Carniole“, ki je povsod zbudila mnogo zanimanja; na drugi strani je pa bilo delovanje neveselo, ker se nahaja društvo v kritičnem gmotnem položaju. Izostala je pred nekaj leti redna deželna podpora, ki jo zdaj društvo zopet dobiva; izdajanje „Carniole“ povzroča vsled dražjega tiska društvu veliko stroškov. Zahvali učno upravo, deželni odbor in Kranjsko hranilnico za podporo, in končno vse, ki so delali v korist društva.

Spominja se društvenikov, ki so tekom leta umrli (vladni svetnik Anton Globočnik pl. Sorodolski, zgodovinar P. pl. Radics, prof. Orožen, prof. dr. Josip Cerk, prof. dr. K. Štrekelj, ces. svetnik Ivan Murnik, notar dr. Fr. Vok in župnik v p. Ljudevit Jenko). Zborovalci se dvignejo v znak spomina s sedežev.

Društveni tajnik dr. Josip Šmajdek poroča, da je imelo društvo v preteklem letu 323 udov; razentega so imele ljubljanske knjigarne več naročnikov „Carniole“.

Ker že od l. 1895. ni bilo društvenih predavanj, se je trudil odbor, da oživi društvena predavanja. Že 11. aprila m. l. je predaval priv. docent na vseučilišču v Würzburgu dr. Boris Zarnik. Skupno z ravnateljstvom deželnega muzeja so se otvorila jeseni m. l. predavanja pod imenom „Muzejska predavanja“. Do sedaj so bila tri predavanja zgodovinske in prirodopisne vsebine. Za izdajo Paulinovega dela „Flora Carniolica“ je dalo naučno ministrstvo 500 K, deželni odbor 500 K in Kranjska hranilnica 400 K.

V področju „Muzejskega društva“ se je ustanovil „Prirodopisni odsek“, čigar člani so se sestali doslej na 5 referatnih večerih.

Društveni odbor se je zavedal velike važnosti „Muzejskega društva“ in je po svojih močeh izkušal razširiti njegov delokrog in povzdigniti njegov ugled. Končno pozove občinstvo, naj podpira društvo pri važnem znanstvenem delovanju in naj v kar največjem številu pristopa k društvu.

Blagajnik prof. Milan Pajk poroča o gmotnem stanju društva. Društvo je imelo izdatkov (vračunjen je lanjski dolg) 7382 K 25 h, dohodkov pa 3611 K 07 h; torej 3771 K 18 h primanjkljaja. Zaradi saniranja je bil prisiljen odbor znižati pisateljske nagrade in omejiti obseg društvene publikacije. Le izredna pomoč in zvišanje rednih podpor, ki so danes ravno tolike, kakor so bile pred 20 leti (vkljub temu, da se je v tej dobi vse podražilo) bi pripomoglo društvu do uspešnega nadaljevanja započete delo v korist in ugled naše dežele.

Računski zaključek za l. 1912.

DOHODKI LETA 1912.

1. Prenos iz leta 1911	K	136-85
2. Obresti poštne hranilnice za leto 1911	"	3-14
3. Podpora ministrstva za bogočastje in uk	"	800-—
4. Podpora deželnega odbora	"	800-—
5. Udnina	"	1737-—
6. Prodani letniki in sešitki	"	134-08
Skupaj	K	3611-07

IZDATKI LETA 1912:

1. Dolgovi iz leta 1911: Preostanek uredniških nagrad	K	50-—
tisk, broširanje „Carniole“ in separata	2755-78	K 2805-78
2. Uredniške nagrade leta 1912.	"	300-—
3. Pisateljske nagrade leta 1912.	"	712-61
4. Tisk, zavitki in broširanje „Carniole“ leta 1912.	"	2417-24
5. Posebni odtiski „Carniole“ leta 1912.	"	195-10
6. Slike „Carniole“ leta 1912.	"	513-—
7. Tisk novih pravil	"	49-—
8. Poštni zavoji in knjigoveška dela	"	18-20
9. Platnice za ureditev arhiva	"	14-40
10. Redna ekspedicija „Carniole“ leta 1912.	"	108-35
11. Venec na grob umrlega odbornika dr. Cerka	"	25-—
12. Kupljene stare publikacije	"	12-—
13. Udnina „Anthropolog. Gesellschaft“ 1912.	"	10-—
14. Postreščeku 4 1/2% za pobiranje udnine	"	32-—
15. Muzejski sluga	"	58-—
16. Razni drugi (največ pisarniški in poštni) stroški	"	111-57
Skupaj	K	7382-25

Izdatki K 7382-25

V Ljubljani, dne 31. decembra.

Dohodki 3611-07

Milan Pajk, m. p.

Primanjkljaj . K 3.71-18

t. č. blagajnik.

Pregledala in našla v redu:

I. Podkrajšek, m. p.
t. č. preglednik.

Ivan Vrhovnik, m. p.
t. č. preglednik.

Proračun za l. 1913.

DOHODKI.

1. Podpora ministrstva za bogočastje in uk	K	800-—
2. Podpora deželnega odbora	"	800-—
3. Udnina	"	1900-—
4. Prodani letniki in sešitki	"	100-—
Skupaj	K	3600-—

IZDATKI.

1. Dolg iz leta 1912	K	3771-—
2. Tisk, broširanje „Carniole“ (10 pol!) in pisateljske nagrade	"	1700-—
3. Uredniške nagrade	"	300-—
4. Slike	"	300-—
5. Sluga, ekspedicija in drugo	"	254-—
Skupaj	K	6325-—
Primanjkljaj	K	2725-—

torej K 1046-— manj kakor leta 1912.

1 Po odbitem prenosu iz leta 1911. K 136-85 h ostane lanjski primanjkljaj K 2668-93.

V imenu preglednikov poroča g. l. Podkrajšek, da so bile blagajniške knjige in računi v najlepšem redu in predlaga blagajniku absolutorij. Se sprejme z odobravanjem.

Prof. dr. Sajovic očrta v polurnem referatu v glavnih potezah znanstveno društveno delovanje v pretekli in sedanji dobi ter konča z željo, da bi našlo društvo mnogo več zanimanja ter moralne in gnotne podpore.

Nato zaključí predsednik občni zbor.

Dr. Josip Šmajdek.

Muzejska predavanja je otvoril 29. novembra l. 1912. muzejski ravnatelj g. prof. dr. Jos. Mantuani s predavanjem „O cilju in nalogi deželnega muzeja v Ljubljani“, navzočih 49 slušateljev. — 7. decembra 1912. je obravnaval g. prof. dr. P. Grošelj temo „Moderna planktonologija s posebnim ozirom na Kranjsko“ s skioptičnimi slikami; navzočih 58 oseb. — 11. januarja 1913. je razpravljaj g. prof. dr. K. Capuder „O nastoju goriške grofije“, navzočih 30 poslušalcev. — 28. februarja 1913. je predaval g. prof. Fran Dolžan „O nekaterih strupenih živalih in njih strupih“ s skioptičnimi slikami; navzočih 127 slušateljev. — 15. marca 1913. je razpravljaj muzejski ravnatelj g. prof. dr. Jos. Mantuani „O ohranjevanju domačih kulturnih spomenikov“ s skioptičnimi slikami; predavanja se je udeležilo 91 oseb. — Vsa predavanja so kvalitativno izborna uspela, tudi udeležba s strani občinstva je bila povoljna (povprečno 71, najmanj 30, največ 127 oseb). Predavanja se vrše v predavalnici dež. muzeja, so vstopnine prosta in se bodo nadaljevala do maja.

Prirodopisni odsek „Muzejskega društva za Kranjsko“ je bil ustanovljen 23. novemb. 1912. Navzočih 14 članov; ustanovitev so pozdravili pismeno dr. Fr. Megušar (Dunaj), prof. F. Seidl (Gorica) in prof. K. Stranetzky (Idrija). Načelnik prof. dr. P. Grošelj, nam. nač. stavbeni nadsvetnik Iv. Sbrizaj, zapisnikar nadgeom. Ivan pl. Gspan, nam. muz. preparator Fr. Dobovšek, zastopnika društvenega odbora dr. Gv. Sajovic in dr. Jos. Šmajdek. — II. ref. večer, 21. dec. 1912. Dr. P. Grošelj, „O podedovanju takozvanih pridobljenih lastnosti“; navzočih 11 članov. — III. ref. večer, 28. jan. 1913. Dr. Gv. Sajovic, „Folidoza kačje glave s posebnim ozirom na gadje vrste“; navzočih 10 članov; skioptične slike in preparati v alkoholu. — IV. ref. večer, 11. febr. 1913. Ivan Hafner, „O varietetah in aberacijah pri metuljih“, zbirke suhih preparatov; navzočih 9 članov. — V. ref. večer, 17. febr. 1913. Dr. P. Grošelj, „Eksperimenti z niskimi temperaturami“; navzoča gg. prof. Ferdinand Seidl in Jakob Zupančič iz Gorice ter 8 tukajšnjih članov. — VI. ref. večer, 11. marca 1913. Prof. dr. P. Sinković in dr. P. Grošelj, „O sploščenju zemlje“, s skioptičnimi slikami; navzočih 12 oseb. — Dosedanji ref. večeri so se obnesli prav dobro. Pri nadaljevanju zapričetega dela obeta prirodopisni odsek najlepši razvoj.

Novi člani „Muzejskega društva“. Doganoc Nande, posestnika sin v Vel. Laščah; Dr. Furlan Josip, odvetnik; dr. Grošelj Pavel, licejski profesor; Marenčič Janko, knezoškofijski tajnik; dr. Omersa Niko, profesor na c. kr. državni obrtni šoli; Pirc Gustav, ravnatelj „Kmetijske družbe“; dr. Rudež Vladimir, praktični zdravnik; vsi v Ljubljani. Sabothy Henrik, c. kr. stotnik v Hranici na Moravskem. Sevar Hinko, trgovec; Splichal Ivan, c. kr. davčni upravitelj; Volavšek Martin, gimn. suplent; Zajec Albin, c. kr. računski oficial; vsi v Ljubljani. Konvent Nemškega viteškega reda v Ljubljani. Jamska komisija v Postojni. Vodstvo ljudske šole v Št. Jerneju. Vodstvo ljudske šole na Vačah. Društvo slovenskih agronomov „Kras“ na Dunaju.

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko“ v Ljubljani.

Tisk J. Blasnika nasl.